

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

ÖTVEN ÉVVEL EZELEŐTT HALT MEG
SZENTELEKY KORNÉL —
(SZELI ISTVÁN TANULMÁNYA, FEHÉR KÁLMÁN VERSE)
SAFFER PÁL ÉS NÉMETH ISTVÁN ELBESZÉLÉSE
BRASNYÓ ISTVÁN: ÚJ REGÉNYEM BEREKESZTÉSE
KIÁLLÍTÁS ÉS KÖNYV A LEPENSKI VIR-I LELETEKRŐL —
JUNG KÁROLY ÍRÁSA
ZILAHY LAJOS DUKAI-TRILÓGIÁJÁNAK
DOKUMENTUMAI — JUHÁSZ GÉZA ÍRÁSA
IN MEMORIAM LAZAR TRIFUNOVIĆ

KÖNYV-
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRIKKA

1983

Szeptember

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934

XLVII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sröder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szelei István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Szelei István:</i> Sáfárkodásunk a hagyatékkal (tanulmány)	981
<i>Fehér Kálmán:</i> Anno, 1983. augusztus 19., Szivác (vers)	993
<i>Saffer Pál:</i> Jegényék alkonya (elbeszélés)	994
<i>Brasnyó István:</i> Új regényem berekesztése (vers)	1010
<i>Németh István:</i> Hegyomlás (novella)	1017
<i>Kontra Ferenc</i> versei	1027
<i>David Alhabari:</i> Kísérlet Ruben Rubenovič egykori rőföskereskedő halálának leírására (elbeszélés)	1031

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Varga Zoltán:</i> Élő szervezetek, szervezett élők II. (tanulmány)	1039
<i>Jung Károly:</i> Nyolc évezred kőbe vájt üzenete (tanulmány)	1053
<i>Juhász Géza:</i> Egy regény és egy előszó két változata (cikk)	1062

SÁFÁRKODÁSUNK A HAGYATÉKKAL

SZELI ISTVÁN

Az évtizedek felgyorsuló múlása egyre sürgetőbbé teszi a régi adósság lerovását, a Szenteleky életmű hiánytalan feltárását és le-
mérését. Másokról, másodrendbeli literátokról is készült már dok-
tori értekezés, gondosan megrajzolt pályakép, széles korrajzba ágya-
zott monografikus igényű nagytanulmány, komplettnek mondható
bibliográfia és „összes művekre” alapozott értékelés. Szentelekynek
azonban úgyszólván mindmáig jellegzetesen „aspektus-irodalma”
van. Szóltunk már róla emelkedett hangú emlékbeszédekben, évfor-
dulós alkalmakból, folyóiratainak az ürügyén, irodalmi leveleinek
és válogatott írásainak a „legsükségesebbekre” szorítókozó elősza-
vaiban; a kézikönyvek, lexikonok és tankönyvek oldhatatlan tö-
ménységével, alakja felidézésének lágy pasztellszíneivel, irodalom-
történeti értekezletek feszes tárgyilagosságával, de mindig csak egy-
egy szegmentumot láttatva, az egész látványának legfeljebb csak
ígéretével. Herceg János írta a hatvanas évek végén, hogy „ma már
Szentelekyről se kell hallgatni többé”. Ma azt mondanánk: nem
szabad. Voltak idők, amikor egyszerűen az illetudás kérdése volt
reá hivatkozni, s jó fél évtizedig a felszabadulás után folyóiratunk-
ban és lapjainkban neve csak elvétve, könnyelmű utalásképpen for-
dult elő toleránsabb szerzőink szövegeiben. Nem azért, mert vala-
milyen íratlan indexen lett volna a neve, inkább egyféle neofita
túlbulzgoság szorította ideig-óráig az irodalmi tudat peremterüle-
tére. Őt, az Apostolt, a harmincas évek „legszebb szavú íróját”,
akinek a vetéséből a korrás Dettre János lelkes próféciaja szerint a
jugoszláviai magyar irodalom majdan „az európai kultúra törzséből
kisarjadzott virágát” fogja kibontani. De amennyire téves, sőt ká-
ros volt Szentelekyt az irodalmi honalapítás szerepkörében fellép-
tetni (noha az úgynevezett irodalmi köztudat ebben látta legmarkán-

sabban kirajzolódó vonását), éppoly félrevezető, sőt vétkes volt az a törekvés is, amely akár holmi balos türelmetlenségtől undítottatva, akár más kizárólagos szempontot erőltetve igyekezett megközelíteni művét.

Nem kétséges azonban, hogy irodalomtörténetírásunk ma már teljes birtokában van mindazoknak az eszközöknek, feltételeknek, szellemi és anyagi erőknak, amelyek révén — természetesen a még mindig elvégzésre váró előmunkálatok után — sikerre vihetné a vállalkozást. A halála óta eltelt fél évszázad is elegendő a szükséges időbeli távolsághoz, hogy mindenféle elfogultságtól mentesen szemlélje és valóban történelmi jelenségként tükröztesse az általa indított és körülötte zajló folyamatokat, amelyek sodrásában az irodalmunk önnön erőit szervezte. S ugyanígy ez az időbeli distancia elfogulatlanul mutathatná fel azokat a személyiség-jegyeket is, amelyek szinte predestinálták ezt a prófétaságát Jónásként elfogadó embert, hogy felismerve is vállalja a küldetését.

A történelmi-történetkritikai interpretáció hangsúlyozásán nem csupán a teljes életmű felderítésének technikai eljárásait értjük: annak könyvészeti, forráskritikai, filológiai, textológiai, életrajzi, tény- és adatszerű meghódítását, az időbeli distancia sem a *távolság*, *távolodás*, *távoltartás* szinonimája ebben az esetben. Tehát nem egyféle rekonstrukcióról van szó a hiányzó ismeretek fölös terhének a növelésével a filológiai pozitívizmus jegyében, a lábjegyzetelő buzgalom formájában megnyilvánuló szorgos összeszedettségéről az elhanyagolhatóan semmitmondó adatoknak. A történelmi látásmód elmélyítésére van szükség az „alkalmiság” jegyében készült írások ellenszerűül, amelyek a napi használatra szerzett cikkek nagy részében az író lecsonkolt gondolatait idézgették védekező vagy támadó hadmozdulatokhoz, irodalmi hitvitákhoz, perdöntőnek vélt érvelésül. A politikum, etikum, esztétikum, humánium vezérelvei alá rendeltük s ezek köré rendeztük gondolatainkat; hol a testetlen idealizmus, hol pedig a nemzeti, az ideológiai, az osztályharcos, az esztétikai álláspont exkluzivitása szűkítette össze szemünk látószögét. Ma — inkább mint bánmikor — s nem is annyira Szenteleky kedvéért, hanem a rátelepült ködök elosztatása végett, tehát önmagunkért, a teljes, a térben és időben, valós arányaiban obszerválható portréra van szükségünk. A forrásvidéktől a deltáig vonuló széles vízgyűjtőt kell feltérképeznünk történelmi léptékű kartográfus-munkával.

Tagadhatatlan: már az eddigiekben is számos ragyogóan megírt

esszé mutatott rá a származásából, neveltetéséből, életkörülményeiből eredő magatartásbeli vonására és karakterjegyeire. Az emlékezők megemlékeztek (olykor kuriózus és anekdotikus elemekkel vagy szépírói modorban) életviteléről, a szíváci szűk horizontról, a kisvilág nyomasztó hatásáról; ihletetten, művészi szuggesztivitású képekben idézték meg paraszti-polgári környezetét és nagy magányát, a splendid isolation-ban fogant életérzését; a kritikusok megvallották ideológiáját, az „esztétikai konkrétumokra” hagyatkozva elemezték írói technikáját, alkotói képzeletének funkcióját, lélektanát, kifejezésbeli eszköztárát. A barát, az irodalomszervező, a folyóirat-szerkesztő, a programadó, a szépíró, a kritikus és teoretikus, az ember — csupa jól formált kisplasztika, olykor remekbe készült vázlat, jól megragadott mozdulat, de a történelmi nagyvonulatok és tartópillérek továbbra is hiányoznak.

Néhány kiváló intuícióval írt tanulmány és portré már tágabb terekbe is betekint. Herceg János például a kortárs-irodalomról, Krležáról és Crnjanskiról szólva „a régi magyar világ szabadelvű európai színeiről” beszél, s noha kellő nyomatékkal mutat rá a választó vonalakra is, a kis népek hasonló irodalmi vetületeire irányítja a figyelmet. Bori Imre Szenteleky *Kesergő szerelem* című századeleji művének „társadalmi töltését” vizsgálva abban „az élet irracionális válaszát” látja, „a cselekvés terének hiányára” utal, a „bomlás” és „elidegenülés” állapotrajzát mutatja ki, majd e motívum lappangó továbbélését még a húszas évek végén született alkotásaiban is. (Szabad-e arra gondolnunk, hogy a nem korán érő Szirmai vagy a kezdő Majtényi prózáját is egy ilyenféle világélmény, az életidegenség, az intravertálódás táplálja, a világméretű kataklizma akkor már csillapuló talajmozgásai, amelyek lassan egyensúlyba kerülnek?). Mátrai László a Rilketől és Hofmannsthaltól induló, Kafka és Joyce nevével kiteljesedő irodalmi vonulatról értekezik, s velük összefüggésben arról, hogy műveikben „összetalálkozik az európai polgárság általános hanyatlásának kultúrhistoriái vonala a monarchia hanyatlásának fő irodalmi vonulatával”. Az esztéticizmus, az irracionális, a „Wiener Dekadenz” nem egy eleme azonosítható, felismerhető nyilván írónk e „vaskorában”, Szentelekyében is. Lenyűgözően gazdag és érzékletes az a kép is, amelyet Krleža fest a közép-európai szellemiség e korszakáról az R. M. Rilkével foglalkozó esszéjében. Arról a világról, amely oly lírai festői-séggel, valótlannul és álomszerűen agonizál a poézis és a realitások között. A világnézet bomlásának folyamata ez, amely még „ma”

(1930!), három évtized múltán is tart. A polgári patricius Európa őszi haldoklása ötvenéves folyamata, s kései hullámvetései a művészet olyan egyéni alakzataiban jelentkeznek, mint Mahler zenéje, Werfel prózája, Kosztolányi költészete. Ebbe a hárfazúgásba robbannak bele R. Becher, Georg Trakl, Barbusse, Sztravinszkij és Bartók, a gazdasági világrkízis, a politikai diktatúrák, az emberiség végnapjainak Karl Kraus-i pokol-látványa, s nyomukban az eszmélés, az önvizsgálat, az útkeresés, a tenniakarás pillanatai.

Ezeknek az erővonalaknak a mentén, legalábbis velük párhuzamosan lehet nyomon kísérni írónkat a maga útján, így derülhet nagyobb világosság a „valóság talajába” kapaszkodó Szenteleky színté kinyilatkozás-szerűen bekövetkezett váratlan fordulatára a maga sajátos módján értelmezett realitás-irodalom felé, amiről legjobb ismerői mint ma sem eléggé tisztázott jelenségről beszélnek utolsó öt esztendejéről szólva.

A róla alkotott kép mélysége és valósága iránt támasztott igény aligha elégedhet meg az eddigi részeredményekkel. A hozzávetőlegesen tízéves intervallumokban, a születés és a halál kettős évfordulóin csomósodó, megsűrűsödő emlékezések, cikkek, olykor egykét kiadvány jelzik ugyan az iránta való érdeklődést s a „tisztelgés” szándékát, de ezek után „tűnetmentes időközök” következnek alig észrevehető nyomaival az irodalomtörténeti munkának. A menetrendszerű főhajtások is mintha hívebben igazodnának az irodalmi helyzet csillagállásaihoz, közelebb állnak az alkalomhoz, mint az íróhoz, közelebb a lehetőséghez, mint a szükséghez. Egy futó pillantás e tízéves periódusra alátámasztani látszik a fentieket, sejtetve a folyton változó irodalmi protokoll természetét is.

1943. Az író halálának tizedik évfordulóján irodalmi társaság alakul emlékezetének ápolására, amely kiadja összegyűjtött irodalmi leveleit s hat kötetben megjelenteti munkáit. A levelezéskötet szerkesztői figyelmeztetnek: „Tekintettel voltunk arra is, hogy a levelekben szereplő személyek jórésze még életben van és így mindazokat a részeket, amelyek bántóak lennének, töröltük és helyüket kipontoztuk.” Az általuk „elkallódottnak” minősített, tudatosan mellőzött, különösen pedig a „bánsági írókhoz” címzett leveleket hagyták el a kötetből. E helyen nem kívánunk szólni a szövegválogatás és szöveggondozás, a magyarázó kommentárok, az értelmezést szolgáló kísérő szövegek, a sajtóvisszhang, a fogadtatás stb. kérdéseiről sem, mivel bennünket elsősorban a hazai filológia későbbi fejleményei érdekelnek.

1953. A felszabadulást követő esztendőök aligha lehettek alkalmasak a Szentelekyvel való foglalkozásra. Születésének hatvanadik és halálának huszadik évfordulóján jelenik meg (könyvbe foglalva első ízben) Herceg János emlékező írása, érthetően egyfajta tartózkodás (hangvételeivel). „Nem a baráti kegyelet érzése” íratta vele a sorokat, mondja, s igyekszik eloszlatni a lappangó gyanút az aggályoskodó olvasóban, „aki türelmetlenül összevonja szemöldökét s bosszúsán dörmögi: vakargatják a polgári emlékeket”. A cikk eredetileg 1951-ben jelent meg a Hídban, amikor a Jugoszláv Írószövetség már készült, hogy az 1952-i nevezetes pléniumán végleg megszabaduljon a proletkultus elfogultságtól, a szektás szemlélettől, az alkotást fékező egyéb gátlásoktól. Maga az a tény, hogy Szenteleky neve egy tanulmánykötet beköszöntő írása lehetett, az önszemléletünkben a szabadabb tájékozódást oly hátrányosan befolyásoló eszmei merevség oldódása felé mutatott.

1963. „Szenteleky születésének hetvenedik és halálának harmincadik évfordulójára” jelentek meg két kötetben az író válogatott írásai, „a kegyelet érzésével és a szemléltetés szándékával”, ahogy rövid bevezetőjében írja a válogatás munkáját végző Herceg János. Az olvasó eligazítására szánt alig négyoldalas bevezetés, a szépíró csak éppen felvillantó tizenöt novella és hangulatrajz, a két kötet felszerelatlensége legfeljebb ha kedvcsinálást jelenthetett az egész opus birtokbavételéhez, s csak bepillantatható abba a több fronton vívott harcba, amit a kisebbségi korszak írójának kellett vállalnia ezen a tájon. De nem is volt nagyobbra tekintő szándéka ennek a kiadványnak: „... ha a kiadó kívánhat valamit az olvasónak, amikor a vajdasági magyar irodalom egykori vezérének válogatott írásait átnyújtja, az csak annyi lehet: próbálja megérteni ezekből a könyvekből, milyen emberfeletti küzdelmet kellett vívnia Szenteleky Kornélnak, hogy a vajdasági irodalmat a maga útján elindítsa.” Szenteleky lehiggadt, szintézist ígérő megközelítésének az ideje azonban még nem következett el. A két kötet megjelenítése mindenesetre alkalmat nyújtott a kritikának, hogy a jugoszláviai magyar szellemi és irodalmi élet időszerű problémáinak a világánál, a mai olvasó álláspontja felől értékelje a „válogatott művek” íróját, elkülönítve benne azt, ami aligha választható el egymástól: a szépíró a literátortól, legfeljebb ha egy recenzió „alkalmi” szemléletében. Egyébként maga e két kötet kínálja fel a kettős megítélést anyagának ilyen elrendezésével, ellentmondva Szenteleky motóul

választott gondolatának: „Az író már nem csupán művész, a mai írói elhivatottság már sok tekintetben etikai irányú.”

Bori Imre az író attitűdjének jellegét abban ismeri fel, hogy feloldhatatlan ellentétek között vergődik. Világa egyfelől a világfájdalommal eltelt, hangulatokból szótt lélek „Olvatag, kifinomult opálos, sápadt, bágyadt, a szépség láttán haldokló s önmagába vesző nyelvi zene” — ahogy a *Hét* egykori kritikusa látta, másfelől az, amit maga az író így érzékeltet: „izzadt, tespedt rónaságon nyugős hétköznapiak, mulya vigyorgások, apró tövisű bogáncsek”. Ebből az ihlető ellentétből, az egymásnak feszülő erők játékából mégsem bontakozott ki nagy alkotói dinamika, aminek az okát abban keresi, hogy Szenteleky „vajdasági irodalmat” akart teremteni, s szervezett, ahelyett hogy alkotott volna: levelezett, a mások írásait javíttatta, ahelyett, hogy a magáéba temetkezett volna. Irodalompolitikát csinált, holott a legjobb irodalompolitika mégiscsak az alkotás.” (*Megidézett sápadt hangulatok*, Dolgozók, 1963. X. 25.) A kései kritikus, az utód, a nemzedék-távolból visszatekintő olvasó aztán természetszerűleg jut el a kérdés felvetéséhez: „melyik Szenteleky Kornélt kell termékenyebben vállalni? A szépíró vagy az elméletek emberét? A költőt vagy az irodalompolitikust?” ... *Tanulmánykötete* — mondja más helyen — éppen arról győzhet meg bennünket, hogy a meg nem valósulások irodalma azért voltunk és vagyunk, mert nem az alkotásokkal pöröltünk, s nem azzal küzdött ő sem ...” A kritika, az irodalomtörténet feladata is tehát ebben az irányban jelölhető meg: „... az alkotó Szenteleky alakját kell kibontanunk, a m ű v é s z t kell keresnünk benne, akár ellentétben is azzal a Szenteleky-legendával, amely az elmúlt harminc esztendő folyamán kialakult.” (*Élő Szenteleky és halott hagyománya*. Dolgozók, 1963. XI. 15.)

Mintegy ezeknek az elveknek a palinódiája Laták István emlékező cikke, amely ismét az irodalmi közélet és az irodalompolitika fókuszába helyezi az író (Szenteleky és a vajdasági baloldali írók. Magyar Szó, 1964. XII. 27.) Az irodalmi baloldalon Szentelekyről egykor kialakult képet Laták nagymértékben módosítja cikkében, a további (szelektív) elfogadás útját egyengetve. Megtudjuk belőle, hogy a jó három évtizeddel azelőtti — akkor kibékíthetetlennek látszó — ellentét a kommunista írók (Műkes Flóris, Haraszi Sándor s mások), valamint Szenteleky között inkább afféle kölcsönöségi viszony volt, s őt, Latákot is bizonyos elvi fenntartásai mellett szívesen szóhoz juttatta a *Vajdasági Írásban*. „A *Kalangyában* is,

amint belép, Csuka Zoltánnal összefogva, több szabad szellemet erőltet." A baloldali írók kimaradásáért az *Ákácok alatt* c. antológiából sem maga a szerkesztő okolható, hiszen Szenteleky feltétlen számított rájuk, hanem ők maguk utasították el az együttműködést, mint ahogy maga Laták is, mert „az ifjú jobboldaliak, akikkel Szenteleky a *Kalangyában* együtt dolgozott akkor, csúnyán támadták a baloldali csoport lapját, a *Továbbot*, emiatt nem vehettem részt az antológiában. Szenteleky nagyon sajnálta az elmaradt együttműködést. Több hátrahagyott levelében megtalálni sajnálkozásának kifejezését". Az író irodalomszemléletéről szólva ismét a toleráns magatartást hangoztatja: „Nehezen barátkozott meg a nyers, dokumentáló és az orosz—német proletkult hatása alatt Európában igen elterjedt helyzettudatosító irodalommal is, bár egyre jobban érdekelté (...) figyelmeztetett, hogy ne menjünk teljesen a végletekbe." Majd kapcsolataikról: „Mint szerkesztővel is igen kellemes és korrekt volt az érintkezésünk." — Mindez hatalmas változást jelent Szenteleky háború utáni recepciójában, s talán az „ember és szerep" kérdésének a tisztázásához is közelebb vezetne, ha nem hallanók ki belőle a megszépítő kegyelet felhangjait. A tények ugyanis másról vallanak. A *Kalangyával* egy időben induló *Tovább* szerkesztője, a radikális osztályharc alapján álló Laták folyóiratának 1932. évi ötödik számában mereven elutasítja a ködösítő, osztályharcot leszerelő, mindent egybeamosó couleur locale-t, az irodalom nem osztályszempontú, hanem tájszíneket előtérbe helyező, Szentelekytól származtatott gondolatát, s ugyanígy a polgári ízlést kiszolgáló literátorságot is: „Megnyugtatjuk a nagy írókat. Nálunk nem visszautasított irodalmárok lapalapításáról van szó. A *Tovább* munkatársai előtt semmiféle szalon példája nem lebeg. Mi nem akarunk »szalonirodalmárok« lenni, ezt átengedjük továbbra is a hivatottaknak; mi a falu és a város dolgozó népének akarunk szószólói lenni. Egy új kultúra kiépítésén akarunk segédkezni, egy olyan kultúráén, amely nem a kiváltságosoké lesz, nem a kisebbség részéé, hanem a kisebbség többségéé. Mi egy szebb emberi jövőért harcolunk, egy olyan társadalomért, amelyben mindenki egyformán élvezheti a kultúra áldásos hatását, s ahol a dolgozók akarata lesz az irányadó." Ugyanitt odáig megy, hogy a korábban idézett, *Magyar Szóban* közölt cikkével ellentétben Csuka Zoltánt Kassákkal és másokkal együtt renegátnak minősíti („Minden harcban vannak szökevények...").

A teoretikus és ideológus Szenteleky megnyilatkozásait elemzi

(bn) a *Híd* 1964/1. számában. Az 1963-i jubileumi kiadás bevezetőjének egyik kitételével polemizál, a „fiatalabb” és a „későbbi” Szenteleky eszméit állítja szembe, s egyértelműen arra az íróra szavaz, akinek még az a kívánsága, hogy „... ne legyen vajdasági irodalom. Legyenek írók a Vajdaságban, de hagyjuk a couleur locale-t, meg a sajátos vajdasági lelket. Próbáljunk írni, ha tudunk, ha merünk, de ne törekedjünk olyan jelzők kiérdemlésére, amely számunkra csak kötelességet, kötöttséget, nyugós alkalmazkodást jelent...”, valamint arra, aki szerint „A tradíció és emlék nélküli emberek progresszívak, frissen és messzire menetelnek. Tekintetünk a messzeséget keresi és könnyen átsiklik nyelvi, nemzeti elkülönödéseken. Az általános emberit látják, érzik és hirdetik.” A fejtegetés azzal zárul, hogy „hozzánk mégis a »fiatalabb« Szenteleky áll közelebb”.

Talán nem szorul bizonyításra, hogy a jubilaris alkalom vagy az utókor adott pillanatához igazított mérce aligha mélyítheti el a megismerés objektív jellegét. Ennek felismerése megmutatkozik már az 1973. esztendő Szentelekyvel foglalkozó irodalmán is, amely a korábbi évekhez mérten árnyaltabban, sokoldalúbben, a tárgyilagosság fokozottabb igényével, s ami különösen szembeűnő: jóval nagyobb számú cikkben mutatja az író szellemi hagyatéka iránt megnövekedett érdeklődést. Az évfordulós alapállás azonban továbbra is zavarólag hat.

1973. Az *Üzenet* Szenteleky Kornél emlékszámot ad ki (XII. 1.) „Nyolcvan éve született, negyven éve halott”. Ezzel a mondattal indul a szám, s noha nem az „üres tisztelgés” a szándéka, a közölt írások többségében nyilvánvaló az alkalomhoz kötöttség. A Szenteleky-kutatás tíz évvel ezelőtti állapotát jellemezve az írók a könyvkiadás, az irodalomtörténet, az esztétika, a kritika nagy lemaradásáról szólnak. Erről nem egybevégtők a vélemények, hisz „Emlékezések, irodalomtörténeti munkák, bibliográfiák, áttekintések sora teszi ma már teljesebbé közvetlen irodalmi múltunk ismeretét”, mégis közösnek látszik az az óhaj, hogy a Szenteleky-képet mind jobban kimunkáljuk. Hiba, hogy az író „valahol a lezárt múltban, a történelem élettelen világában látjuk” — panaszolja fel az egyik értekezés, s reméli, hogy ez a jubileum kezdete lesz egy folyamatnak, amely majd eljut a „tárgyilagos hangon értékelő tudományos munkák” szintjére. A Szentelekynek szánt tizennyolc írás nemcsak műnemében, hanem műfajában is változatos. A három versen és öt emlékező jellegű prózai szövegen kívül három tágabb értelemben

vett filológiai cikket, három elméleti-világnézeti és irodalomszemléleti szempontú vizsgálatot olvashatunk, három írás esztétikai és irodalomelméleti oldaláról közelíti meg tárgyát, egy pedig nyelvi (pontosabban nyelvtani) elemzésre vállalkozik. Túlnyomórészt tehát a Szenteleky-képet továbbfejlesztő, az irodalomtörténet számára is „hasznosítható” anyag, szemléletben és hangsúlyokban jórészt újszerű. Az egész együtt mégis csak mozaik-kép, helyenként nem egybeillő kövekké, kissé olyan, mint az egykorúak véleményeiből összeállt idézet-füzér, amely az emlékszámot zárja.

A *Magyar Szó* szeptember 8-i számában Bori Imre az író belső alakulástörténetének drámai menetét követi. Azokra az indítékokra és motívumokra keresi a választ, amelyek Szentelekyt Saulusból Paulussá tették, rámutat a Mű kihordásának és beérelésének a *lehetőségeire*, s arra is, hogy a meglet út megépítésére az írónak már nem volt ereje. (*Aki harcolt az „angyallal”*)

Végel László az 1928-ban megjelent *Kéve* című antológia fogadtatásának ürügyén kritikátörténetünk egy fejezetét mutatja be, s arra figyelmeztet, hogy „Ebből a szempontból tanulságos ez a vita a Szenteleky-portré megrajzolásakor”, s hogy kritikátörténetünk e pillanatában „a kor objektív történelmi ellentmondásai” vannak jelen. (*Szakadék a lélek síkján*)

Utasi Csaba ugyanitt Szenteleky ellentmondásos, tehát nagyon emberi világról ír, maradandóságának kétségtelen jeleiről. Ennek okait abban keresi, hogy „... az utóbbi időben — jórészt az újabb figyelemébresztő kutatások nyomán — kiteljesedik lassacskán a Szentelekyről alkotott képünk, miközben feledésbe merülnek mindazok a sztereotípiák, amelyek részigazságainkkal huzamos időn át a regionális irodalom rendíthetetlen hívének és vezérének tették meg írónkat (...). A megállított, gondosan körülhatárolt, időbe fagyasztott író tehát kimozdulhatott végre holtponthelyzetéből...” (*Negyven év után*)

A szépíró Szentelekyt csak kevésbé ismert oldaláról, a színpadi szerző mivoltában mutatja be Gerold László (*A dráma felgyűl és ellobog*). „A színház nélküli állapot érezhető nyomot hagyott a felszabadulás előtti korszak minden egyes próbálkozásán” — állapítja meg, s ezt látja az író 1924-ben közzétett dráma-jelenetében is. A műfaji kérdések tisztázása, a cselekményépítés, a dialógusok és a szerkezet vizsgálata után arra a konklúzióra jut, hogy az ábrázolt sorsok (...) sajátosan vajdasági jellegűek, s hogy e kísérlet „a jugoszláviai magyar drámai örökség” fontos próbálkozása.

Szóljunk végezetül egy jóllehet nem Szentelekyvel foglalkozó, de az irodalmi életben játszott szerepének, jelentőségének és hatásának méreteit, kérdéseit lényegében érintő értekezéslet eredményéről is. A Hungarológiai Intézet a *Kalangya* negyven évvel azelőtti indulása alkalmából 1973-ban tartott művelődéstörténeti tanácskozásáról az intézet *Tudományos Közleményeinek* 1974. márciusi 18. és decemberi 21. száma számol le. Az értekezésletről szóló jelentés megállapítja, hogy „A referensek gondolati-eszmei álláspontja világosan és egyértelműen fejezte ki az objektív felmérés szándékát”, mentesek voltak mindenféle nosztalgiától, az emlékezés megszépítő-torzító hangjaitól. Az értekezések nyilvánvalóan bizonyítják, hogy folyóirataink elemzése, mint ahogyan az egész kisebbségi korszak irodalmának a jobb megértése is múlhatatlanul szükségessé teszi annak a tünetcsoportnak a körültekintő vizsgálatát, amely Szenteleky személyével és tevékenységével függ össze. Az utak tőle indultak ki s hozzá vezettek — ezt tanúsítja a tanulmányok majd mindegyike. A *Kalangya* történetét bemutató Utasi Csaba a folyóirat programját tőle eredezteti: „... egy új, vajdasági elkötelezettség mellett szállt síkra, abban a reményben, hogy a helyi színek elméletének következetes és széles körű alkalmazása oly mértékben fokozza majd az íróink, valamint az íróink és olvasóközönségünk közötti kohéziót, hogy irodalmunk nemcsak elviselheti a valóság szorítását, de egyfajta belső ellenérőt kifejtve, sikeresen fejlődhet is.” Feltételezi, hogy az író később minden bizonynyal elmélyítette volna téziseit, de már a folyóirat megjelenését követő évben meghalt, „... ellentmondásoktól sem mentes követelményeket hagyva maga után, amelyeket csakis egész életművének ismeretében lehetett volna és lehet ma is megnyugtatóan értelmezni”. Herceg János a Szenteleky-programnak az egész fejlődési periódusra kiható érvényességéről beszél: „A változások, amelyeken a Kalangyának tizenhárom évfolyamon keresztül át kellett mennie, alapjaiban nem változtattak Szenteleky Kornél programján.” Bori Imre (*A Kalangya tájékozódásáról*) úgy ítéli meg, hogy „nem egynemű, konstans irányú és profilú” folyóiratról van szó. „... egészen nyilvánvaló, hogy az árnyalt ideológiai-esztétikai elemzés tulajdonképpen három egymástól jól differenciálható korszakokat tud kimutatni (...) Valójában háromfajta politikum és esztétikum jelenléte figyelhető meg — anélkül természetesen, hogy ezek kikristályosodva jelentkeztek volna.” Tegyük hozzá: története folyamán a *Kalangyának* három főszerkesztője volt, az első Szenteleky. — Bosnyák István (*Kérdések a Kalangya Szenteleky-örök-*

ségéről) abból indul ki, hogy: „Jubiláló folyóiratunk egész életútját lényegesen meghatározta alapítójának szellemi öröksége is. Szenteleky Kornél a *Kalangya* elődeinek szerkesztőjeként, a vajdasági irodalomról szóló viták résztvevőjeként, a couleur locale tagadva-vállalójaként — egyszóval íróként, szerkesztőként és kritikusként egyaránt hatott a folyóirat arculatának kialakulására. S nemcsak életében.” — Gerold László (*Szociográfia a Kalangyában*) a folyóirat szociográfia felé való fordulását Szenteleky elméleti nézeteivel hozza összefüggésbe: „... a tájhoz kötődő naturalizmus nem újabb mozzanat a jugoszláviai magyar irodalomban, hanem az indulást jelentő világháború utáni évektől irodalmunk állandó függvénye, íróink inspirálója a vajdasági táj, a vajdasági valóság... Emlékeztetnék a Szenteleky megfogalmazta couleur locale elvre, amelyet azóta is oly sokan hangoztattak és amelyet még többen értettek vagy magyaráztak félre ebben a literatúrában.”

*

Nem volt és nem is lehetett célunk a Szentelekyvel foglalkozó teljes hazai irodalom számbavétele, minden lapunk és folyóiratunk fellapozása. Ez szükségtelen is lett volna, hisz pl. a *Hid*, az *Új Symposion* vagy a *Létünk*, tartalommutatóik szerint, még az úgynevezett másodlagos bibliográfia számára sem nyújtanak anyagot e jelzett években. Itt csupán a kiugró esztendők lapjainak és folyóiratainak némelyikében tallóztunk, s az évtizedek során bekövetkezett hangsúly-eltolódásokra — olykor azok okaira — figyeltünk fel, amelyek azt sugalmazzák, hogy az íróval összefüggő problémakomplexumot még ma sem jártuk egészen körül, s hogy az még ma is irodalomtörténetírásunk egyik nyugtalanító tartozása. Irodalmunk ontológiai világvépe nek higgadt megfogalmazásáról esetleg újrafogalmazásáról van ugyanis szó. A pozitív bizonyosságról és fogalmi tisztázottságról a kérdések olyan tartományaiban, hogy mit jelentett például Szenteleky idejében és történelmi diakroniában a nemzeti egyetemesség, a mély- és magaskultúra, az irodalmi európaiság rávetítése egy jórészt provinciális szellemi tenyészetre; a kölcsönösség és együttélés, az eszményi és valóságos, a hagyományosság és korszerűség, az osztály- és nemzettudat... Mindez, mutatis mutandis ma is itt él közöttünk a teljes bizonyosság megnyugtató felelete nélkül, akár az egykor meg nem válaszolt kérdések recidivájaként, akár azért, mert az adott válaszok nem voltak helyesek.

Irodalomtörténetünk megannyi próbatétele ez, s talán csak így válik érthetővé, hogy még ma is hiányzik arcképcsarnokunkból Szenteleky teljes emberméretű képe, amely a jogosan elvárt ténymegállapító exaktság és a történelmi fogalmazás ellenére sem lehet majd ridegen pedáns, kiszikkadtan szakszerű, a tudomány sáncai mögé gögösen elzárkózó és élettelenül merev.

A fentebb érintett esszék a szó szűkebb, montaigne-i jelentésben is kísérletek az életmű egy-egy szegmentumának értelmezésére. Ezek olvasván kedvező a benyomásunk. Abban az értelemben, hogy mind kevesebb a zavaró tényező az irodalmi múlt objektív feltárásában, s abban is, hogy nagyjából ma már kialakultak kritikai, esztétikai és irodalomtörténeti kritériumaink, kutatómódszertanunk és tudományos kapacitásunk pedig kellően felkészült ilyen feladat vállalására. Eljutottunk odáig, hogy bizonyos kérdésekre már ma is választ adhatunk, ugyanakkor tudatosodtak a még megválaszolandók is. Levonhatjuk azt a tanulságot is, hogy az alkalmiság, az évfordulók ünneplő modora, a szakmai felparcellázás, a kampányszerűség csak ártalmára lehet az elmélyült munkának. Ennek a fázisai a következők lehetnek:

1. Az összes művek kommentárokkal, értelmező jegyzetekkel felszerelt kiadása. A kritikai kiadás gondolatával is számolnunk kellene. A filológiai munkában való jártasságunkat és felkészültségünket mindenesetre meggyőzőbben bizonyítaná, mint az annak idején hasonló igénnyel készült József Attila kiadás, amelyet okkal minősítettek pretenciózusnak.

2. Az íróra vonatkozó nyomtatott és kéziratos ismeretanyagon alapuló teljes Szenteleky bibliográfia az ún. személyi bibliográfiával együtt.

3. Levelezésének új kiadása, kiegészítve azokkal a levelekkel, amelyek a háborús években megjelent kötetből kimaradtak (mellőzött, csonkán közölt, „kipontozott” stb. anyag).

4. A Szenteleky Kornél monográfia.

Ha megvalósul, elmondhatjuk: „Nevedhez méltó emlékjelt akkor ad a világ.”

ANNO, 1983. AUGUSZTUS 19.
SZIVÁC*

Ma még élt
Ötven éve
Holnapra már halott
A szofóra fák alatt
Ma is közöttünk
S ezt igazolják

FEHÉR Kálmán
(...)

* A vers címében jelzett napon, Szenteleky Kornél halála 50. évfordulóján, a Szenteleky Napok Tanácsa, a Vajdasági Íróegyesület, a Forum Könyvkiadó és a sziváci Művelődési Egyesület képviselői megkoszorúzták az író és irodalom-szervező sírját. A koszorúzás után a jelenlevők beírták nevüket az emlékkönyvbe. A Szenteleky-ház emlékkönyve őrzi ezeket a sorokat is.

JEGENYÉK ALKONYA

S A F F E R P Á L

I.

Odakint a bágyadt október végi nap még erőlködött, hogy utánozza a nyár ragyogását, de bent a lakásban, amelynek ablakai északra néztek, alattomosan gyülekezni kezdtek már az árnyékok. Mintha a környező dombokról, az erdőkből lopakodtak volna le a városkába, jelezni, hogy jönnek az esők, nyomukban a ködök, amelyek azután megülepszenek itt a völgyben, és megfojtják az asztmásokat és a szívbajosokat, akiket életük végére ide vetett ki a közeli nagyváros.

Hűdeg nem volt a lakásban. Alatta a pincében pékség működött, és a falak még langyosak voltak a hajnali sütéstől. A padló alól időnként mély dobbanások jelezték, hogy az inasok már hordják a hasábokat az esti begyújtáshoz.

Ezek voltak a szokásos délutáni neszek.

Az ablakok viszont éjjel-nappal rezegtek. A ház a városka végén volt, a nagy kelet—nyugati országút itt kanyarodott neki a domboknak, és a megrakott, súlyos teherautók itt mindig lelassítottak, sebességet váltottak, hogy azután mély dübörgéssel vágjanak neki a kaptatónak. Ilyenkor a régi, vékony keretes ablakok berezegtek.

A lakásban élő két öreg mindezt már alig hallotta. Ezek a zajok az élethez tartoztak, és inkább az tűnt volna fel nekik, ha abba marad az ablakok rezgése és a dobogás a padló alól. Így volt ez ugyanis már közel ötven esztendeje, kivéve azokat az időket, amikor, ahogy egymás között mondani szokták, erre haladt a történelem.

Olyankor ugyanis hadseregek vonultak előre-hátra a nagy országúton, és a háború szennyes árja be-becsapott az út mentén lapuló

városszéli házba. Hol behívót hozott a házigazdának, hol részeg, erőszakoskodó katonákat vetett be éjjeli szállásra.

Az ilyen idők azonban ahogy jöttek, úgy el is múltak. Csak a hétköznapok bizonyultak állhatatosaknak. Mert a házigazda szerencsére mindig visszajött, a katonák elmentek, a pékség megint sütötte a kenyeret, és az országútnak is visszatért az egyhangú lüktetése, amittől időnként halkan rezegtek az ablakok.

II.

Az idők során természetesen a hétköznapok is váltottak ütemet, de az ilyesmi lassan történt, szinte észrevétlenül.

Ilyen volt például az az időszak, amikor egymás után elment hazulról a három gyerek.

Először a fiuk nőült. Tanár volt a gimnáziumban, és egy csodálatosan szép lányt vett feleségül, de mivel a tanári fizetésből csodálatosan szép életre nem futotta, egy napon egyedül maradt.

A fiú másodszor is megnőült, és messze, más városba költözött. Azt mondta, hogy nem akar a régi élete közelében maradni. Csak a legszűkebb családi körben mondták ki, azt is félig suttogva, hogy „még mindig a régit szereti”.

Azóta nemigen járt haza. Esetleg évente egyszer, átutazóban, csak benézett, amolyan hogy van édesapám, hogy van édesanyám módra és megmagyarázta, hogy rengeteg a dolga, még írni sincs ideje. Ráhagyták, de mindannyian tudták, hogy az új asszony, aki sokkal fiatalabb volt tőle, lekötötte minden percét. Ez is élni akart.

Manapság mindenki élni akar, habzsol, mintha attól félne, hogy holnap vége lesz a világnak és nem jut neki elég, bólogatott a család minden ilyen látogatás után és kimondta az ítéletet: „Szegény Pityu.”

A lányok, az egyik hivatalnok, a másik ápolónő, itt mentek férjhez, ahogy ők szokták mondani, „a faluban”.

Az idősebb férje nem jött vissza a háborúból, és ő egyedül maradt két lánygyerekekkel. Nem ment másodszor férjhez, maga nevelte őket egy hivatalnoki fizetésből. Talán ettől lett idővel olyan csendes, magába néző, mintha elfelejtett volna nevetni.

A fiatalabb lány beteges volt. Gyerekkora óta a gyenge tüdejével bajlódott, és ilyenkor ősszel, ha jöttek a ködök, alig lélegzett, de azért hangos volt, örökké nevetett, ingerkedett az öregekkel, azok pedig hagyták, tudták, hogy azért teszi, nehogy valaki sajnálja.

Büszke volt mind a három, és az öregek büszkék voltak rájuk, de erről soha nem beszéltek.

Mindez, mondom, lassan történt, évek múltak el közben, és az öregek észre se vették, hogy csendes lett a ház, hogy az élet hangjaiból csak az országút dübörgése, az ablakok rezgése és a fahasábok döngése maradt velük.

A gyerekek elmenetelét követő csend után jött egy idő, amikor még egyszer, utoljára, felélénkült a ház. Ez akkor volt, amikor még kicsik voltak az unokák. A lányok reggelenként, munkába menet, elhozták őket, délután pedig, munkából jövet, értük jöttek.

Az öregek ugyanolyan szegénység tanította szelíd szigorral nevelték az unokákat, mint egykor a gyerekeiket, nem törődve azzal, hogy megváltozott a világ és többre telik mint valamikor, és a lányok nem mertek ellenkezni. Pénzt is csak egyszer ajánlottak fel, de anyjuk csak annyit mondott, hogy „Titeket se pénzért neveltek”, és ezzel az ügy lezárult.

Ez az idő azonban már nem tartott túl soká. Az unokák egymás után iskolába mentek. Egy ideig még be-benéztek iskola után a nagyiékhoz, ahol csodálatosképpen mindig akadt valami nyalakodni való, de azután lassan ez is elmaradt.

Majdnem teljes lett a csend.

Csak egy szokást nem tudott kikezdeni az idő foga: minden délután, mint valamikor, amikor még a gyerekekért jöttek, a két lány megjelent az öregeknél. Megittak egy kávét, megkérdezték Juliskát, mert így becézték az anyjukat, hogy van-e valamire szüksége, Rózsikától, az örökké panaszkodó szomszédasszonytól, akit egy kicsit gügyének is tartottak, megkérdezték, ha éppen ott volt, hogy mit ír a fia Németországból, mire az elpanaszolta, hogy a fiának nagyon sok a dolga és az idén se jöhet haza, azután elpolitizáltak egy kicsit az apjukkal, és mentek a dolguk után.

III.

Amióta az eszüket tudták, az volt a rend, hogy anyagi dolgokban Juliska intézkedett, a világ dolgairól pedig apa tudott a legtöbbet.

Mert attól kezdve, hogy tizennyolc után hazajött Oroszországból, szüntelenül csak az igazságot kereste, és védte a szegényeket. Kemény szavú, izgága és nyakas ember hírében állott a két háború között, többet ette az állam kenyerét, mint a sajátját, de végül is ez

mentette meg az életét. A faluban megszokták, hogy a kis Horvát örökké lázong valamiért, és lassan elmaradtak a besúgások, feljelentések. Az lett volna nekik gyanús, ha hallgat.

A szája miatt a nagy kommunistairtásból megmaradt néhány falubeli elvtársával is összekülönbözött. Halálra félemlített szegény munkásemberek voltak ezek, akik a gyávaság szülte meghunyászkodásukat és megalkuvásukat az osztályellenséggel szembeni taktikának nevezték. Horvát István nem tudta ezt a taktikát megemészteni.

Mondani se kell, hogy a munkaadók se nézték őt jó szemmel, és Juliska gyakran egyedül küszködött a három gyerekkel, de soha egy szóval nem panaszkodott, a gyerekek előtt pedig csak büszkeséggel említette az apjukat. Így azok szemében, amíg fel nem nőttek, az apjuk volt az igazság harcosa, a szegények védelmezője, titokban a sárkányölő Szent Györgyhöz hasonlították, akinek a képe benne volt az imakönyvben.

A háború után azonban, amikor felnőttek és megismerték az életet, egyikük se lépett a nyomdokába. Becsülték az apjukat, de mint a javíthatatlan álmodozókat, egy kicsit meg is mosolyogták, és a maguk számára inkább az elviselhetőbb alkalmazkodást választották.

Ehhez bizonyára az is hozzájárult, hogy a család anyagi helyzete akkor se sokat változott. Az öreg ugyan már rendszeresen keresett, de szegényesen, mert hiába kínáltak neki vezető állást, ő csökönyösen megmaradt a mesterségénél, és utolsó nagy csatáját Rózsikáért, az egykori cipész kollégája és elvtársa, Szakállas Mátyás özvegyéért, éppen a saját elvtársai ellen vívta.

Amikor a harmincas évek végén, egy sztrájk után Rózsika urát agyonverték a csendőrök, az asszony, a falu nem kis csúfokodására, templomjáró lett, csendes vallási őrült, aki még azt sem átallotta mondani, hogy maga az Úr Jézus távolította el mellőle az urát, a sátánt, hogy megmentse az ő lelkét.

Az öreg akkor elment, hogy felelősségre vonja a papot. Hogy mit beszéltek a csukott ajtók mögött, azt nem tudta senki, de ettől kezdve jóba lettek. A falubeliek csúfondáros érdeklődésére, hogy hogyan barátkozhat a „cucilista” a pappal, gőgösen csak annyit mondott, hogy a pap is lehet tisztességes ember.

Ezeknek a szavaknak az értelme csak jóval később derült ki, a háború vége felé, amikor ők ketten együtt bújtatták a katonaszö-

kevényeket és a munkaszolgálatosokat a németek és a nyilasok elől.

Ezt még meg is bocsátották volna Horvát Istvánnak, de azt már nem, hogy a papnak, akit a háború utáni nekizúdulásban ellenségnek nyilvánítottak, továbbra is barátja maradt. Hiába hívták még a járásba is beszélgetésre, nem engedett. A végkifejlésre nem kellett soká várni:

Akkoriban két marokkal osztogatták a segélyeket és a nyugdíjakat, de Szakállas Mátyás özvegyéről hallani se akart senki.

— Adjon neki a pap. Minek mocskolja az ura emlékét — mondták a városka újsütetű kommunistái, a járási párttitkár pedig olyasmit is mondott, hogy Szakállas Mátyás maga hibás a sorsáért, amit mindenki úgy magyarázta, hogy körülötte alighanem nincs valami rendben.

Az öreg ebbe nem nyugodott bele. Nyíltan beszélte, hogy Szakállas Mátyás az életét a munkásügyért áldozta és senkinek sincs joga nyomorban hagyni az özvegyét, legkevésbé a járási párttitkárnak, aki együtt volt vele, és jó egészségben életben maradt.

Addig instanciázott a felsőbb hatóságoknál, régi pártembereknél, amíg Rózsika végül megkapta a nyugdíjat, de őt ettől kezdve nem hívták többet gyűlésekre, nem is választották be sehova, és mint a háború előtt, ismét egyedül maradt.

Az egészből csak annyi lett a haszon, hogy Rózsika ettől kezdve odaszokott hozzájuk, szinte családtag lett, akinek örökké valami baja volt, és akit örökké vigasztalni kellett.

Így történt, hogy a háború utáni időkben is beosztással kellett élni, és Juliska maradt a tulajdonképpeni családfő, a mindennapos anyagi ügyek és gondok intézője.

Ezt az öreg is elismerte, és ő volt az egyetlen a családban, aki Juliskát következetesen Édesanyjának szólította. Szigorúan ügyelt arra, hogy a gyerekek meg ne sértsék az anyjukat, ami felesleges volt, mert mind a három gyerek imádta Juliskát, de azért eltűrték az öreg okvetetlenkedését, annak jeléül, hogy ő is a szeretet körébe tartozik.

Közben futottak egymás után az évek, és most már nagyon öregek és nagyon fáradtak voltak mind a ketten; fáradtak, mint a régi ház, mint a kopott országút, amely hadakat nyögött és vándorlásokat, mint az október végi nap, amely úgy hajlott bágyadtan a dombok mögé, mintha örökre pihenni térne.

IV.

Ma is voltak itt a lányok a dédunokákkal, és folyt a szokásos beszélgetés, miközben az öreg folyton szaladgált: hol a hálószobába nézett be, ahol a két kicsi játszott a régi támlás kanapén — amiben az volt az érdekes, hogy fejjel neki lehetett menni és az nem fájt —, hol pedig a konyhába kocogott ki ellenőrizni, hogy kész-e már a kávé.

Végül az idősebb lánya rászólt, hogy „papa, magának szépen megmondta az orvos, hogy ne ugráljon”, mire az öreg felemelt ujjal, színpadias pózban vágott vissza: „Neked is megmondta, hogy hagyd el azt a csúnya bagót, mégis szívod tovább.”

Ezen nevettek, azután pletykáltak egy kicsit. A fiatalabb lány elmesélte, hogy a főorvos a szolgálati kocsival viszi kirándulásra a szeretőjét, hogy a tanácselnök felesége minden nyáron beutaltatja magát üdülésre, az igazi betegeknek meg nem jut beutaló, és mindcbből meg más hasonló dolgokból azt a következtetést vonta le, hogy „váltakoztak a fenékek, de a székek megmaradtak”.

Az öreg ezen felháborodott. Kioktatta a lányát, hogy nem lehet egyesek túlkapasai miatt elítélni a rendszert és különben se tegyen ilyen összehasonlítást, mert nem tudja milyen világ volt az, amikor a jegyző meg a csendőrpáncsnok volt az úr.

— De papa — védekezett a lánya —, hiszen te beszélsz mindig becsületről, szocialista erkölcsről. Kérdezlek én, hol itt az erkölcs? És különben is, ahogy veled bántak, az talán rendben van?

— Az emberek esendők — kezdte patetikusan az öreg, és a szeme is könnybe lábadt az erőlködéstől, hogy megvédje ettől a nyelves lányától legalább az eszmét, az élete értelmét, de az nem hagyta szóhoz jutni:

— Jó, tudom, az embert a társadalom formálja. Csak ne kezd most nekem Marxot idézni.

— Te meg ne feleselj — szólt bele a vitába Juliska, aki tálcával a kezében megjelent az ajtóban. — Tü is megéritek a pénzeteket. Ha én a te korodban úgy dolgoztam volna, ahogyan most dolgoznak, akkor bizony felkopott volna az állatok.

Erre nem volt mit mondani, és a vita abbamaradt. Juliska betöltötte a kávéét, és az öreg, aki soha nem ivott, huncutkodva megkérdezte:

— Édesanya, én nem kapok?

— Te nem kapsz, neked nem szabad — mondta Juliska, és ezen

nevettek. Nem azon, hogy a papa nem kap kávét, hanem azoknak a szép csendes délutánoknak az emlékéen, amelyeken a papa mindig megkérdezte és Juliska mindig ugyanazt válaszolta, és amelyek úgy sorakoztak visszafelé az idő végtelenjébe, mint valami gyöngyfűzér.

V.

Ez a délután is egy lett volna a fűzérben, de ekkor valami szokatlan dolog történt:

Kicsapódott a hálószoba ajtaja, és hangos sírással kirontott rajta a kisleány, a kisebbik dédunoka, és szaladt a nagyanyjához.

— Mi történt? — kérdezte ijedten az öreg.

— Mit csináltak? — kérdezte az igazságtevéshez szokott sokgyerekes anyák józanságával Juliska.

— Ki bántott? — kérdezte, szinte velük egyidőben, az örök védelmező, a gyerek nagyanyja, habár a megtestesült válasz, a fiútól valamivel nagyobbacska kisleány, a tettenért, de meg nem tört bűnösök ábrázatával ott ácsorgott az ajtóban, és leste, hogy most mi lesz.

— Bántott! — üvöltötte a kicsi azt, ami most már mindenkinek nyilvánvaló volt, és a kisleányra mutatott.

— Menj oda Józsikához, mondd neki, hogy ne haragudjon, és puszd meg — ripakodott rá a másik nagymama a kisleányra, de az dacosan lecsapta a fejét.

Hosszú győzgetés kezdődött, amelynek végén a kisleány mégiscsak odament az unokatestvéréhez, és egy pusztit nyomott a feje búbjára. A fiú azonban, ahelyett, hogy megnyugodott volna, kínzója érintésére még jobban felüvöltött.

A kisleány ijedten visszaszaladt a nagyanyjához, és a félreértett ártatlanok felháborodásával megkérdezte:

— Most miért sír, hiszen megpusztítottam!?

A felnőttek egy pillanatra meghökkentek a kérdésem.

— Női logika — jegyezte meg kisvártatva az öreg. — Azt hiszik, hogy csókkal mindent el lehet intézni.

— Te csak tudod, papa — csípte meg nyomban a kisebbik lány —, életedben a Juliskán kívül más nőre rá sem mertél nézni.

— Nem is akartam — fortyant fel az öreg. — A nő, az anya, szent és tisztelni kell...

— Jól van papa, tudjuk — intette le a lánya. — Főleg a Juliskát. Az a szentek szentje. Csak ne tarts most előadást Bebelből...

Az incselkedés közepette észre se vették, hogy Juliska, aki előbb nevetett, most elkezdett sírni. Előbb csak a könnyek folytak a mosolyán át, azután egyre erősebb csuklásokban tört fel belőle a zokogás.

— Anya, mi van veled? — faggatták sorba valamennyien, de Juliska nem felelt. Nézte a kislányt, és rázta a sírás. Amikor valamennyire megnyugodott, csak ennyit mondott:

— Valami eszembe jutott... a gyerekkoromból.

Nem kérdeztek tőle többet semmit. Tudták, hogy úgysis hiába. Egész életükben mindössze annyit hallottak az anyjuk gyerekkoráról, hogy a rokonoknál nőtt fel félig cselédsorban. Ő maga azt mondta egyszer, hogy „többet rítottam, mint amennyit ettem”, és ezzel el volt intézve.

Az öreg bizonyosan többet tudott, de ő se beszélt róla soha. Most is hallgatott, és sokáig, komolyan nézte a feleségét.

Akárhogy is volt, a délután hangulata elromlott. A lányok szedelőzködtek, megtörölték a gyerekek sírástól maszatos arcát, a békesség kedvéért mindegyiknek a kezébe nyomtak egy darab kalácsot, és elmentek.

VI.

A két öreg egyedül maradt az egyre mélyülő délutánban. Juliska szótlánul összeszedte a kávéscsészéket meg a süteményestálat, és kiment a konyhába mosogatni.

Az öreg egy ideig forgolódott a szobában, azután kiment utána:

— Jöttem segíteni, édesanya.

— Nincs mit segíteni, csak lábatlankodsz itt. Menj be szépen a szobába, majd megyek én is, ha befejeztem.

— Nem nézhetem, hogy mindig egyedül dolgozol.

— Egész életemben egyedül dolgoztam — állt meg Juliska egy pillanatra a mosogatással. — Megint rád jött a segítség?

— Mindig akartam én neked segíteni, de nem bírtam. Te tudod, hogy nem bírtam.

— Tudom, hogyne tudnám. Csak azt nem tudom, hogy mi hasznod lett belőle. Az elvtársad, a Samyai párnás székben meg új lakásban feszeleg, neked meg itt maradt a kis nyugdíj meg a rozoga ház.

— Elég ez nekünk, édesanya, nem vagyunk se éhesek, se rongyosak. Szegény az ország, minek vegyek el többet, mint amennyi kell.

Ha a Sarnyai többet kapott, akkor meg is érdemelte. Én nem a haszonért és a párnás székhöz tettem, amit tettem.

— Jól van, csak ne izgasd fel magad. Nekem jó van így is. Menj szépen, és pihenj le.

— Megyek — mondta kisvártatva az öreg —, begyűjtök a kályhába. Hűvösesek már az esték, nem akarom, hogy megfázzál.

— Felesleges begyűjtani, nincs még olyan hideg, és a pékektől meleg a falak.

— Ezt csak azért mondod, hogy megtakarítsuk a tüzelőt. Nem kell spórolni, édesanya, mint valamikor, van elég. Tele van a kamara szénnel.

Az öreg bement a szobába, kihallatszott, hogy kotorászik a kályhában, mintha tisztítani kellene. Juliska mosolygott. Ő tudta, hogy nincs benne egy szem hamu se. Kitakarította még tavasszal, amikor abbahagyták a fűtést.

Miután elmosogatta a kávéscsészéket, egy darabig gondolkozott, hogy mitévő legyen, azután lisztet, tejet, cukrot vett elő, és hozzálátott a munkához.

Az ajtóban ismét megjelent az öreg, kezében a szeneskannával:

— Mit csinálsz, édesanya?

— Sütök valamit, hogy legyen. Hátha jönnek.

— A múlt héten is süttöttél, azelőtt is.

— Egyszer majd beállítanak, és nem lesz őket mivel megkínálni.

— Jó ember a Pityu. Mit gondolsz, szereti ez a második felesége?

— Ha nem szeretné, nem szült volna neki gyereket.

— De bennünket nem szeret.

— Mi szeretnivaló van rajtunk?! Öregek vagyunk, betegek, ránosok, szegények . . .

— Nincs igazad, édesanya, a szeretet nem a gazdagságtól függ.

— A mi menyünkénél úgy látszik igen.

— Ne vedd komolyan. Ő is szegény ember gyereke. És a szegény ember gyereke nem szeret visszaneézni.

— Te aztán tudod. Egész életedben a szegény ember érdekében papoltál.

Az öreg nem szólt semmit, csak a felesége szorgos kezét nézte. Kisvártatva Juliska szólalt meg.

— Délelőtt itt volt Rózsika. Keresett. Levelet kapott a fiától. A menyje is írt, németül. Azt akarta, hogy fordítsd le neki.

— Mit ír a fia?

— Amit mindig. Hogy nem bír hazajönni karácsonyra. Sok a dolga.

— Inkább hiszem, hogy nincsen dolga és nincsen pénze. Ti azt hiszitek, hogy ott nyugaton az ablakon dobálják be a pénzt. Meg kell ott dolgozni érte. Azt meg sose szeretett a Jani. No, de nem is ez a baj...

— Jól van, csak ne mondd ezt a Rózsikának. Úgyis kisírja a szemét a fia után.

— Miért ne mondjam? Egyszer úgyis meg kell mondani. Az igazat mindig meg kell mondani. Az elvtársaknak is megmondtam...

— Nem kell mindig megmondani. Különb is a Rózi nem elvtársad, hanem egy szegény, magányos, beteg öregasszony. Vele ne politizálj.

— Jól van, édesanya — mondta békülékenyen az öreg —, igazad van. A Balognak is az a szavajárása, hogy egy kegyes hazugság néha többet segít, mint két igazság... Én ugyan ezzel elvben nem egyezek... De az igazsággal az ember néha csakugyan nem tud mit kezdeni...

— Mikor találkoztál a tisztelendővel?

— Tegnap, a városban. Nagyon megöregedett.

— Mi sem fiatalodtunk meg. Az elvtársak még mindig nem bocsátottak meg miatta?

— Elismerik, hogy tisztességes ember.

— Nem azt kérdeztem.

— Amazt meg én nem kérdeztem. Nem kell nekem senki bocsánata.

— Persze hogy nem kell... De te hova készülsz így kabát nélkül, hajadonfővel?! — kapta fel a fejét Juliska, és már mosta is a lisztes kezét, megtörölte, és ment ki az előszobába.

— Itt a kabátod, kalapod... sálad, tessék felvenni. — Ahogy sorolta, úgy adta rá a ruhadarabokat. Az öreg túrte, mint a tetten ért gyerek.

— A nők az emberiség áldása. Nélkületek mi férfiak... — kezdte mondani az öreg, de Juliska letorkolta.

— Jól van, csak ne papolj. Gombold be a kabátod. Így! No, most mehetsz, te férfi...

Az öreg kiment, Juliska meg visszatért a résztához. Meggyúrta, tepsibe tette, begyújtotta a gázt, várt, hogy bemelegedjen a sütő, és közben hallgatta, hogy az öreg bejön, nyögve viszi a szeneskannát, ismét kotorászik a kályhában, azután sercent a gyufa.

Amikor úgy gondolta, hogy felmelogedett a sütő, berakta a tésztát, és bement a szobába. Az öreg a kályhánál állt, és leste, hogy meggyullad-e a tűz.

— Édesanya — mondta, van még abból a feketeribizli-borból?

— Van. Hogy jutott az most eszedbe?

— Jó, hogy ültettünk belőle a kertben. Véd a rák és a sugárbetegség ellen.

— Neked nincs rákod. Megmondta az orvos. Neked az a bajod, ami nekem is. Az öregség. Az ellen meg nincs orvosság.

— De védekezni kell, édesanya. Te nem is tudod, manapság minden tele van körülöttünk rákkeltő anyagokkal, meg sugárzással. Az emberiség önmagát pusztítja.

— Van az emberpusztításnak egyszerűbb módja is, ami ellen nem segít a ribizlibor. Megint olvastál valamit az újságban.

— Meginnék egy pohárral.

— Akkor így mondjad. Minek annak ekkora feneket keríteni... Sugárbetegség, meg emberiség... Volt már nagyobb veszedelem is, mégis megmaradtunk.

Megitták a ribizlibort, azután Juliska megint kiment a konyhába.

Az öreg ide-oda téblábolt a már erősen sötétedő szobában, egyszerűen megállt, felkapta a fejét, mint akinek valami hirtelen eszébe jutott, gondolkozott egy kicsit, majd levette a fogasról a kalapját, és lopakodva, hogy a felesége észre ne vegye, kisetett.

Odakint már alkonyati csípős szél kelt, és a pékségéd, aki a műhelylejáró előtt a kosarakat rendezgette, oda is szólt neki, amikor elment mellette:

— De legényesen vagyunk, Pista bácsi.

— Én, fiam, mindig is legényesen jártam. Bennünket nem babusgattak, mint ezeket a mai fiatalokat. No és milyen lesz, fiam, a holnapi kenyér?

— Milyen lenne, kenyér, mint afféle kenyér — nevetett a segéd, aki ismerte az öreg beszédét.

— Édes fiam, nem mindegy az. Te a munkástársadnak sütsz. Annak pedig jó ízű, foszló bélű, ropogós héjú kenyeret kell enni, hogy ereje legyen és jókedve, mert rajta nyugszik a világ. Ezt ne felejtse el.

— Sütök én, de ahhoz jó liszt is kell, Pista bátyám, nem ilyen egységes — ingerkedett a segéd.

— Majd lesz az is — emelte fel az ujját az öreg. — Háború volt, parlagon maradt a föld, megbántottuk. De ha műveljük, ak-

kor megbocsát, és terem annyit, hogy lesz elegendő mindannyiunknak.

— Igyekszünk, Pista bátyám — mondta a segéd lemenőben, és még visszaszólt: — Reggelre, mire maga felkel, kisül a hajnali. Jöjjön le, majd beszélgetünk egy kicsit a régi időről. Félreteszem magának a legszebb cipót.

— Eljövök, fiam, bizonyosan eljövök — mondta az öreg, és sietett tovább, az udvar végén világító ablak felé, ahol Rózsika lakott. Bekopogott. Az asszony ajtót nyitott, és bambám nézte az öreget, mintha nem fogta volna fel, hogy ki áll az ajtó előtt. Szemmel láthatóan valahol messze járt.

— Maga már megint sírt, Rózsika?

— Nem jön haza a Jani. Már megint nem jön haza karácsonyra — szipogta az öregasszony.

— Nem bír, Rózsika. Legyen türelemmel. Majd jön, ha bír. Tudja, az a kapitalista világ nem olyan, mint a mi világunk. Ott rengeteget kell dolgozni a megélhetésért. Húsvétra biztos hazajön. Náluk az nagy ünnep.

— Hol leszek én már akkor — legyintett Rózsika, és amikor elfogta, hogy mit mondott, keserves sírásra fakadt.

Az öreg zavarba jött. Világéletében mindent és mindenkit komolyan vett, még Rózsikát is a túl sűrűn hulló könnyeivel, és ezért néha elvetette a sulykot. Most szégyellte, hogy hazugsággal próbálta vigasztalni Rózsikát, mert ő tudta, hogy a Jani már soha nem jöhet haza.

Azután eszébe jutott, hogy neki mégiscsak több szerencséje volt az életben, mint a megboldogult Szakállas Mátyásnak és az özvegyének, ha jól megnézzük, szemérmetlenül több szerencséje volt. Elhatározta hát, hogy ebből feláldoz valamit.

— Nincs igaza, Rózsika. Látja, magának legalább ír néha a fia. Az enyém se nem jön, se nem ír, pedig nincs Németországban.

— A Pityu? — kérdezte Rózsika, és a szája is tátva maradt a meglepetéstől.

— Az.

Az öregasszony megcsóválta a fejét:

— Maga mindig rendes ember volt, Pista. De ne káromolja az Istent. Énmiattam ne. Hogy van lelke összehasonlítani a Pityut a Janival, aki világéletében hazudott és most is hazudik nekem. Ki tehet róla, hogy nekem kell a hazugság, hogy nem tudok nélküle élni.

Az öreg nem szólt. Azon gondolkozott, hogy mit tudhat ez az asszony. Még akkor is ott töprengett egy ideig, amikor Rózsika már becsukta az ajtót, azután lassan elindult a baromfiudvar felé.

VII.

Juliska annyira belemerült a sütésbe, hogy csak nagy sokára eszmélt rá, előbb a túlságosan hosszú csend, azután a csend okára: hogy az öreg nincs a lakásban. Otthagyta a dolgát, az előszobában levette a fogasról az öreg kabátját, és kiszaladt utána.

A csirkeólnál talált rá, amint ráérsően vizet töltöget a csirkék itatójába.

— Pista, hogy jut eszedbe így kijönni. Azonnal vedd a kabátod! Hiába vigyázok én rá, ha te nem vigyázol magadra...

Az öreg nem ellenkezett. Szó nélkül felvette a kabátot, azután nyúlt a kukoricás szakajtó után. Folytatni akarta a dolgát.

— Mit akarsz azzal a kukoricával — szólt rá most már mérgesen Juliska —, adtam én nekik enni, amikor ideje volt. Te képes volnál reggeltől estig etetni őket.

— Édesanya, ne szidjál — mondta a maga hamiskás módján az öreg —, hiszen ezek a szegény csirkék is élőlények, jólesik nekik a gondoskodás.

— Jól van — mondta türelmesen, de kérlelhetetlenül Juliska —, az élőlények most szépen menjenek aludni, te meg gyere be. Nem akarok az éjjel orvosért szaladni.

Amikor bementek, Juliska még egy ideig csörömpölt a konyhában, azután ő is bement a szobába.

Az öreg a székében ült egy munkapadnak kinevezett régi íróasztalnál, és a régi szerszámok közt matatott. Néha még felvállalt kisebb munkákat, szomszédtól, baráttól, de most szemmel láthatóan nem volt kedve semmihez.

— Hűdeg van — mondta, amikor Juliska bejött —, be kellene gyújtani.

— Begyújtani? — kérdezte Juliska csodálkozva. — Hiszen már begyújtottál. Ég a tűz.

— Ég? Elfelejtettem. Én mégis fázok.

— Akkor feküdj le. Biztos kifáradtál a sok szaladgálásban.

— Neked még van dolgod? Segíteni akarok neked.

— Majd holnap segítesz — mondta Juliska, és szétbontotta az ágyat.

- Beszéltem a Rózsikával — szólalt meg már az ágyból az öreg.
- No és megvigasztaltad?
- Nem. Ő vigasztalt meg engem.
- Téged? Mi vigasztalnivaló van rajtad?

Nem felelt. Magas párnájáról nézte, hogyan tesz-vesz a felesége a szobában, és csak nagy sokára szólalt meg ismét.

- Az ember mindig több, mint amennyinek nézzük.

Most Juliskán volt a hallgatás sora: Megszokta már az ilyen ki-nyilatkoztatásokat, amelyek gyakorlati vonatkozásaira rendszerint később derült fény, és folytatva a dolgát türelmesen várt.

Az igazgat megvallva nem is volt semmi dolga. Csak rakosgatott ide-oda a szobában, de nem akarta abbahagyni. Mint mindig, most is attól félt, hogy kész lesz a dologgal és nem lesz mit csinálni. Olyankor fölöslegesnek érezte magát.

- Édesanya, főzz nekem egy teát — szólalt meg az öreg, és Juliska, még belemélyedve a mindenáron dologba, rászólt:

- Mindjárt. Láthatod, hogy dolgom van.

Azután mintha elszégyellte volna magát, nyomban kiment a konyhába. Amikor behozta a teát, az öreg már nem akart inni.

- Tedd csak ide az éjjeliszekrényre.
- Most mért nem iszod, ha főztem!?
- Majd később.

Juliska letette a teát, majd az asztalról elvette az újságot.

- Olvassak valamit az újságból?
- Olvass.

Míg böngészte a címeket, hallotta, hogy az öreg elfészkelődött a párnán, és utána, mint aki jól végezte dolgát, elégedetten sóhajtott.

- Van itt valami az idei kukoricatermésről, a vietnami háborúról, a nyugdíjakról, melyiket olvassam?

Az öreg nem válaszolt.

- Most miért nem válaszolsz... — kezdte, felpillantva az újságból, de nem fejezte be a mondatot.

Szaladt ki papucsban, hajadonfőtt. Lekiabált a péknek, hogy telefonáljanak orvosért, fellármázta a szomszédokat, egyre csak egy szót ismételve: Segítsenek!

VIII.

Később, amikor a szoba már tele volt emberekkel, akik suttogva beszéltek és lábujjhegyen jártak-keltek, ő csak állt meredten, nézte az ágnál foglalatostkodó orvost, aztán, látva, hogy az feláll és becsukja a táskáját, csalódott hangon csak ennyit mondott:

— De hiszen szerettem!

A szobában mindenki meghökkent. A lányai, a sírdogáló Rózsika, az orvos, a péksegéd... Valamennyien szinte szemrehányóan néztek rá.

Még egyszer megismételte, de az arcok még komorabbak lettek.

Ekkor elhallgatott, és hiába szóltak hozzá, nem szólalt meg többé.

Minek beszéljen, úgyse értik. Délután se értették meg, ahogy a gyereket sem értették.

Az emberek manapság belemerülnek a dolgok világába, ahol minden lapos és egyszerű, az élet élet, a halál halál. Azt hiszik, hogy ezen túl nincsen semmi.

De ő tudta, hogy van. Gyerekkora után újra megtanulta Pistától a hitet, hogy az ember szerelme erősebb a dolgok világánál, és ez így is volt igaz, évtizedeken át, egészen a mai napig.

Lám, most az ő szerelme már hiábavaló.

Ez fájt. A vereség fájt, nem a halál.

Engedte, hogy a székihez vezessék, és szótlanul ült ott magába roskadva. Életében először hagyta, hogy mások dolgozzanak helyette.

Így teltek az órák. Lassan mindenki hazament, csak a lányok maradtak vele. Hallgattak azok is, és csendesen szipáskoltak.

Egyszer a szokottnál is erősebben feldübbögött az országút, és megcsörrentek az ablakok. Erre felfigyelt, de azután szelíden meg rázta a fejét.

Ez volt minden.

Azután úgy éjféltajt csendesen kinyílt az ajtó, és bejött a péksegéd. Kezében, szinte ünnepélyesen előre tartva, egy pirosra sült cipót hozott, és odament hozzá:

— Kisült már a kenyér — mondta, azután látva az öregasszony csodálkozó tekintetét, hozzátette. — Mondok, elhozom, hogy ne kelljen reggel jönni érte.

— Köszönöm, fiam — szólalt meg ekkor Juliska. Ő is felállt, kicsit mintha meg is hajolt volna a legény előtt, átvette a kenyeret, megszagolta, és magához ölelte.

— Megígérted neki? — kérdezte, és a legény mosolyogva rábólintott.

Egy ideig hallgattak.

— Jó meleg — mondta aztán Juliska, és ő is elmosolyodott.

ÚJ REGÉNYEM BEREKESZTÉSE

BRASNYÓ ISTVÁN

Ne skicceld arcképemet
bár szeretném így látni
fejemből vagy a világból kiemelve
leendő halotti maszkomat
én a részeges munkanélküli
ahogy megrágalmazásom dokumentumában áll
mondja rólam tollba barátom
értekezleten hivatalos helyen
két térde között még ott van
fejem meleg helye
ahogy ölébe hajtom
ne lássak ne halljak
hajtsd ide kopaszodó fejed hallom a hangját
s akkorát kiált a telepi éjben
hogy te összerendezsz
s másnap mindkettőnket elad
egyáltalán férfi volt-e Júdás
most is jó vásárt csinálók
ahogy rajzolsz ahogy aláhúzod rángatózó szemem
kíváncsi vagyok az eredményre
ma 1983. május 3-án
láttni akarom magam az asztráliumban
pontosabban tegnap szerettem volna látni magam
ma már késő van erre
úgy 20.20 körül
amikor a tévén a Bádogdóban az első
jelentősebb kefélesi jelenet ment
öklendezéssel és angolnahalászattal
a hang elvonta egy pillanatra a figyelmem

éppen befejeztem életem ötödik regényét
már nem volt erőm visszalapozni
oda-vissza lapozni
naponta 6 liter teát fogyasztok
6 beviplexet
2 apaurint
mellé még ezt-azt ami jön
van még 50 apaurinom
elég arra hogyha egyszerre bevennem
ne kelljen velem a továbbiakban számolni
ne skicceld arcképemet
40 éves vagyok
befejeztem ötödik regényemet
sohasem fogok többé pénzért írni
a szemem előtt ott lebegtek a zsűnitagok
egyikükkel majdnem vitába szálltam
a Futaki úti piacon ahol találkozni szoktunk
és a regény 20 sora ott játszódik
de köszöntem neki
nem akartam felhívni magamra a figyelmét
a regényemből rengeteg dolog kimaradt
pedig úgy terveztem hogy benne lesz minden
és végül most meg vagyok rémülve
nincs belőle semmi csak 3 kiló teleírt papír
nem emlékszem semmire
nem tudom a tartalmát
hamarosan rajtakapnak hogy nem is
olvastam ezt a könyvet
a kritika úsmét leértékel
azok tudnak csak írni a kritikusok!
én már oda csúsztam hogy 8700-ért regényt írok
nincs a számomra megváltás
ne skicceld arcképemet
vágj inkább a pofámba
mint még a jobb napjainkban
amikor még csakugyan ittam
amikor még nagy társaság járt hozzánk
akik szintén eléggé iszogattak
és nekünk rendkívüli ügyeink voltak
mert nekünk mindig rendkívüli ügyeink vannak

mitőlünk a kimérteknek és az előrelátóknak
 el kellett zárkózniuk
 ne skicceld arcképeket
 a Kokra felett ebben a pillanatban
 havazni kezdett
 május 3-a van és havazik a verőfényben
 ez is kimaradt
 meg kimaradt még egy-két havas látkép
 egy-két jeges botrány amit a nyakunkba varrtak
 nem kellett volna új írógépet vened
 nekem megtette volna a régi is
 Iszaak Babelnak is megtette egy régi
 de az ő regénye még lappang
 nem kellett volna kiutaznod érte egészen Temerinbe
 mert csak ott volt magyar betűs
 közelebb sehol sem árultak magyar betűst
 ki tudja mikor lehet majd magyar betűs
 írógépet kapni mondták
 inkább a lakbért kellett volna törleszteni
 akkor már csak négy hónappal tartoznánk
 meg az idei árammal
 meg a telefon beszerelésével
 de akkor tönkrement a bojler
 tönkrement a mosógép
 én nem akartam tudni semmiről sem
 én a regényemet írtam közben fordítottam is
 te is ehelyett jobban tetted volna
 ha fordítasz mint én
 tudom 8 flekk egy egység
 ez 500 dinár
 ne skicceld arcképeket
 fordíts inkább még egy egységet
 az este kellett volna hozzálátnod
 20.25-kor amikor a tévében épp
 véget ért az öklendezős jelenet
 én meg felbontottam az utolsó csomag cigarettát
 újabban sokat dohányzom
 újabban 50 cigarettát szívok naponta
 újabban foszphalugelt nyelvek evés előtt
 újabban nem járok sehova

míg ki nem utasítottak addig színházba jártam
most csak a munkahelyedig megyek naponta
hogy hazakísérjelek
ennyit tartózkodok szabad levegőn
újabbán semmiről sem akartam hallani
csak a regényemről amelyből minden kimaradt
úgy érzem hogy kimaradtak a történetek
sőt kimaradt az egész szöveg
én egy szövegtelen regény szerzője vagyok
képregénnyel kellene próbálkoznom
ne skicceld arcképemet
ne gyere a közelembbe mert
senkit sem tűrök meg a közelemben
küszködök azért hogy üres lapok
kerüljenek ki a kezem alól
ez a védjegyem
ez a műhelyem védjegye
a halakat is elhanyagoltam
elposványosodott a vizük 4 elpusztult
megfulladtak ahogy én is megfulladok
vagy megmérgeződök
úszva majd az üres papír tükre
ez talán majd közelebb visz mondandóhoz
kitöri ceruzád hegyét
ujjadba szúr és végre vért láthatok
nem csupán az alkonyat véré
megint szeretném ha lennének kis gyerekeink
és megint lenne tavasz amelyről megkésve értesültem
20.30-kor visszavonhatatlanul befejezettnek tekintettem
a regényt és az ablakhoz mentem
hogy az utcára vessem magamat
és ez legyen az utolsó művem
annyi ideje fontolgatom
olvasom Japánban ugrásszerűen megnövekedett
az öngyilkosok száma
mert nem tudták adósságaikat törleszteni
isten a tudója mikor fizettem utoljára a villanyért
meg olvasom egy bizalmas jelentésben
hogy már évekkal ezelőtt
el akartak valakik téged intézni

de aztán rám való tekintettel mégis tétováztak
 szem előtt tartották szociális helyzetedet
 és nem intéztek el csak degradáltak
 8 flekk 1 egység
 ne skicceld arcképemet
 míg nem tisztázom magamban
 hogy lehetek-e legalább önmagamhoz őszinte
 20.35-kor megtaláltam az égbolton a Nagy Medvét
 10 másodperc múlva a sarkcsillagot
 szél kuszálta gurigálta az égi ábrákat
 állásukból tudomásul vettem a tavaszt
 amelyet sietősen meg kellene verselnem
 kellene írnom erdőkről mezőkről őzikekről
 kis nyusziról és kis patakról
 traktorzúgásról a mezei munka nehézségeiről
 bepótolni az elmulasztottakat
 közben míg a regény salkkban tartott
 hogy felzárkózhassam költőink tömött sorába
 legalább költő legyek ha már semmi más nem lehetek
 érjek el már én is valami eredményt
 amiért jutalomban részesülök
 tanuljak meg közölhető dolgokat írni
 amelyeket szívesen vesz az olvasó
 és körkérdések alkalmával említést teszek róluk
 legyek végre irodalmunk kiemelkedő egyénisége
 ne skicceld arcképemet
 várd meg míg fellépek a televízióban
 fél órát beszélhetek arról ami eszembe jut
 azaz nem jut eszembe hirtelen
 megzavarja az embert az a világosság
 nehéz válaszolni a kérdésekre
 amelyekre nincs válasz
 nehéz megragadni a dolgok velejét
 fél arcom rángatózik nem állhatok kamerák elé
 bajszom hegye komikus köröket ír a levegőbe
 kész röhej lennék az okos ötleteimmal
 a nervus facialis ócskálkodása ez bennem
 van rá orvosság hogyan lenne
 lehet hogy pusztán a kitáguló látókör váltja ki
 ne skicceld arcképemet

április 18-án felkiáltottam: megjöttek a feoskék!
addig szakadatlanul a regényemmel foglalkoztam
csak erre az egy pillanatra
erre az egyetlen kiáltásra vettem fel fejem
pedig már két héttel korábban is
itt csiviteltek
de nem volt rájuk időm
most is a fehér papírtengerből szóltam
alig merülve a felszín alá
mert nem vonz a mélylélektan
a magatartástudomány köti le érdeklődésem
a létezés könnyűbúvárja vagyok
aki nem tart sehova és mégsem fog visszatérni
aki a tea alatt bekapcsolva felejtí mindig
a főzőlapot
barna hab rotyog
talán így rotyogott a világmindenség is
születésem előtt
olcsó természetes energián
most meg elszédül a villanyóra
annyira feigyorsul a forgása
az ablakokat mind be kell csukni
vihár van Európa felett
a huzat kitördösi az üvegeket
a lombok katonazubbonyként öltenek
regényemet is hatalmába kerítheti a szél sodrása
akkor nem lesz utóélete
nem lesz sem gépen sem szemenszedett
nem érik megjegyzések
nem lesz margója nem készül gerince
ne skicceld arcképemet
rajzolj valami mást
már csak a magad kedvére
emlékezetből
valamire csak tudsz még emlékezni
é.1 nem emlékszem semmire
csodálkozom azon hogy itt vagyok
fogalmam sincs hol járhattam eddig
ott fut ki a vonat
amelyen érkezem

korábbi indulásomhoz felhúzni a velekert
és kivakarni dolgozatom címét
nevet változtatni szerezni hamis papírokat.

HEGYOMLÁS

NÉMETH ISTVÁN

Maceráltak engem azelőtt is, de azt még nevetve tették, na, mi újság a *Kalapáti cégnél*, vagy mit szól ehhez a *Kalapáti Részvénytársaság*; mi csak egy egyszerű asztalosszövetkezet voltunk, asztalosüzem, velünk a községi fejesek úgy labdázta, ahogy akartak. Úgy éreztem, egy kicsit le is kezelnek bennünket. „Ti ott kint a juhszálon összeütitek a napi kétszáz számlit és aztán fáj a farkatok! Mentek le a Tiszára pecázni.” Ebben félreérthetetlenül benne volt az is, hogy nekik bizony ott bent se éjjelük, se nappaluk, az a valami amit ők csinálnak, ők, a vezetőség; az a nagy munka, ahhoz képest a termelés gyerekjáték, merő szórakozás meg ilyesmi. Nem akartam velük örökké veszekedni. Pedig nagyon főntről tudták mondani: na, a Sámlygyár már megint terjeszkedik? Előre csináljátok nekünk a gondot, ha egyszer csődbe juttok. De még ehhez is tudtak jó pofát vágni. Ha néha fájt is, nem vehettem komolyan: mert fájt. Nekik én csak *Kalapáti és Ts.* voltam vagy *Kalapáti és Fiai*. Pedig a céget ők keresztelték el *Rohammunkásnak*, mi asztalosok szerényebb nevet szerettünk volna neki adni, nekünk jobban tetszett a *Jávor*, meg is indokoltuk, mért. A jávorfa a juharfélék népies neve, most mi, asztalosok is népi államot építünk, ezt már az üzemünk nevével is igyekszünk kifejezésre juttatni. Ezen túlmenően azért szeretnénk az üzemünknek ezt a nevet adni — születése, megalakulása korában egyszerűen *Asztalosszövetkezetnek* hívtuk —, mert a jávorfa az összes forgácsoló eljárással könnyen és simán megmunkálható, jól ragasztható, jól faragható, egyenes és sima hasítású, szögtartóképesége kedvező, a pácokat, a lakkokat jól felveszi és végül, de nem utolsó sorban, mert hazai, őshonos fajta. Indoklásunkat fitymálva elvetették. A Jávor semmitmondó, nem fejezi ki az üzemé fejlődött asztalosszövetkezet lényegét és

azt a korszellemet, amelynek közepette létrejött. Mit mond az, hogy Jávor? Semmit, mindamellert még félrevezető is lehet: a tájékoztatlanabbakat esetleg a jávorszarvasra emlékeztetheti, hogy a csodaszarvasról ne is beszéljünk. Elég volt a csodaszarvasokból meg a Turáni vadászokból! Most más világot élünk, a munka, a rohammunka világát, ne szégyelljük akkor ezt a szót kiszégezni az üzemek fölé se... Hát így kapta a mi cégünk a Rohammunkás nevet. Persze a fejesek szemében továbbra is Kalapáti Cég, Kalapáti Részvénytársaság, Kalapáti és Ts. maradtunk. Vagy egyszerűen csak Sámlygyár. Éppen azok szemében és száján, akik elkereszteltek bennünket Rohammunkásnak.

No de ezt még mind könnyen lenyeltem volna. Mert máskülönbem nem bántottak, nem gáncsoskodtak. Az esetleges csődbejutást se mondták komolyan, de könnyebb volt a lelküknek, ha mondogathatták. Üzemfejlesztési terveimet támogatták, igaz, mindig éreztették velem, hogy amit én csinállok, nem is olyan nagy valami, mert én egymagamban, nélkülük — a községi fejesek nélkül — nulla lennék.

Külön élvezte, ha macerálhatott, a Panyi Jóska, a belügyi főnök, akivel valamikor a legjobb haverok voltunk. Jóskával együtt vártuk az oroszokat. Elrejtőztünk a parti füzesben és napokon át vártuk őket. Arra nem is gondoltunk, hogy a járőr, előőr, valaki, esetleg le is puffanthat bennünket. Ettől Panyi Jóska egyébként se félt volna. Mert őt az oroszok egyszerűen nem puffanthatják le. Úgy bízott bennük, mint akinek titkos kapcsolata van velük. Panyi Jóskának talán volt is velük titkos kapcsolata. A jófene tudja. Az azért rettentően bántotta, baszta a csőrét, hogy az oroszok nem nálunk, hanem Adánál keltek át a Tiszán. De csakhamar jutott belőlük hozzánk is. Számomra az volt a legnagyobb kiábrándulás, hogy az oroszok nem ruhával és élelemmel megrakott teherautókkal érkeztek, amit, Panyi Jóska szerint, szét fognak osztani a szegény nép között. Persze nem mertem erről a kiábrándulásomról szólni és röstelkedtem is magamban, hogy lehettem annyira naiv, hogy ilyesmit elhittem, igaz, nem akárki terjesztette ezt, hanem a legjobb haverom, és nem akárkikről, hanem a szegénység felszabadítóiról. Panyi Jóska így is nagyon meg volt velük elégedve. Került-fordult, ő lett a rendőrfőnök, aztán elvitték valami tanfolyamra s kinevezték belügyi főnöknek.

Én is haladtam a magam útján, magam köré gyűjtöttem a város öt legjobb asztalosmesterét és a Grabinszki-féle házban megalakí-

tottuk az asztalosszövetkezetet. Álomban is a faipart csináltam. Én voltam a beszerző, az utazó, a főkönyvelő, az igazgató, egyszóval mindenes, hamarosan fölvevünk tíz inast és hat segédet, hamarosan szűk lett a Grabinszki ház, ekkor elkaptuk a régi fatelepet a nagy fészerekkel, ott rendezkedtünk be, gépeket vettünk, de még gépekkel se győztük, akkora volt a megrendelés. Ekkor már huszonnölc asztalossal, tizenhárom segéddel és húsz inassal dolgoztunk, engem a fejesek elneveztek sámligyárosnak, pedig a fő termékünk már rég nem a sámli és seprűnyél volt és már rég nem is egyszerű asztalosszövetkezet voltunk, hanem asztalos üzem, a régi fatelep bejárata felett két méter hosszú címtábla hirdette a gyár új nevét, a Rohammunkást, amit a fejesektől kaptunk ajándékba.

Panyi Jóskaival továbbra is megtartottuk a haveri kapcsolatokat, összejártunk, bár ő, amióta belügyi főnök lett, érezte velem, hogy egy gyárigazgató, hozzá képest mégis csak egy gyárigazgató. Attól fogva egy kicsit fölülről kezdett kezelni, ő talán ezt nem is tudta, észre se vette magáról, de viszont én rögtön megéreztem, valahogy nyersebb és önteltebb lett, mint azelőtt s megengedett magának olyan goromba viccet is, hogy egyik lebukásunk alkalmával, tökrészen előrántotta a revolverét s a revolver hideg csövét a halántékunknak szorította: „Mit szólnál haver, ha most...” Én abban a pillanatban kijózanodtam: „Azonnal tedd le!” „Az nem te mondd meg, te sámligyáros, hogy én mit csináljak” — mondta vérbe forgó szemekkel, nyáltól csillogó szájszéjjel, de azért most ő maga is jobbnak látta, ha egyelőre elteszi a revolverét. Mielőtt azonban zsebre sülyesztette volna, egy sorozatot beleeresztett a mennyezetbe. „Mit gondolsz, ki vagy te?! — mondta megvetően. — Egy senki. Akkor taposlak le, amikor akarlak.” „Jó, hát akkor tapossál el, haverkám.” „Lehet, hogy egyszer még annak is elérkezik az ideje.” Ráhagytam, hiszen nem tudta, mit beszél. Be volt szedve, mint a segg.

Akkor volt igazán elemében, ha macerálhatott. Amikor még csak két-három konyak volt benne. Szokták mondani, csak azt lehet cseszegetni, aki hagyja magát. Nem éppen így van. Megfigyeltem, bizonyos embereket a hatalom teljesen megváltoztat, Panyi Jóska is megváltoztatta, nyersebbé, önteltebbé tette, bár az én haveromban azelőtt is volt bizonyos kivagyiság, de nem akkora mértékben, mint amióta belügyi főnök lett. Töltött magának konyakot — én munkaidő alatt elvből soha egy kortyot se ittam —, a kis konyakosporharat a halántékához szorította mint egy rossz színész és vizsgáztató

szemeit rám meresztette: „Nálatok ott kint a juhszélen, ugye haverom, abban a kócerájban ugye mindig minden a legnagyobb rendben van?” És továbbra is merőn nézett rám, szinte átfúrta tekintetével. Megcsillant nedves szájaszéle: „Jó nektek! Ledolgozzátok a nyolc órát s fáj a farkatok. Mentek le a Tiszára horgászni.” Várt egy kicsit, de szigorú pillantásával lefogta a szám, nehogy közbeszóljak, mert még nem fejezte be. „Dehát ezért harcoltunk, hogy végre már a munkásosztály is élvezze az életet. Nem igaz, sámligyáros haverom?” — s nevetve nagyot a combomra csapott.

Képtelen voltam vele — velük, fejeseikkel — egyenrangú félként beszélni. Nem is lehetett, mert nem tartottak magukkal egyenrangúnak. Én csak egy szürke kis gyárigazgató voltam, akit még csak nem is ők neveztek ki a gyár élére, hanem maguk a munkások választottak meg, amire a vezetőség nagykegyesen ráadta az áment. Igaz, lépten-nyomon éreztették velem, hogy ők, a vezetőség, bármelyik pillanatban leválthat az üzem éléről. Hogy én az ő eszközüik, játékszerük vagyok. De ez akkor inkább valami homályos sértődöttségként élt bennem, mert nem láttam át tisztán a helyzetet s nem is volt különösebb okom ezen töprengeni. Hagytak élni s még azt az illuziót is meghagyták, hogy valahogy a körön, a körökön belül érezzem magam. Nem érdekelt. Engem egyedül a faipar érdekelt, az asztalosüzem fölvirágoztatása; mindig azt mondtam, mert mindig naivul kibeszéltem, amiről álmodoztam: izzig-vérig csak a faipar.

S ezt az egyet állítólag jól is csináltam. A fejések azt hitték, más-hoz is ugyanígy értek. És ezzel aztán rám is szakasztották a hegyet.

Épp egy szlovén céggel tárgyaltam, amikor rámtelefonált Sörös Géza, hogy azonnal menjek be hozzá. Rendben van, Gézám, itt van nálam egy szlovén üzletfél, megtárgyaljuk vele a megtárgyalandókat és máris rohanok. Egy szót se, passzold át a szlovént a helyettesednek és máris indulj. Ez most mindennél előbbre való! Tán csak nem gyulladt ki a városháza? — gondoltam magamban. Mivel nekem helyettesem nem volt, meg titkárnóm se volt, megkértem a szlovént, hogy várjon, mert halaszthatatlan ügyben a városlőkhöz kell rohannom. Azzal föl pattantam a kerékpárra és bekarikáztam a városházára. Mert abban az időben egy gyárigazgató még kerékpáron járt vagy gyalog.

Sajnáltam a szlovént itthagyni és bosszankodtam Sörös Gézára. A szlovénnek szemetet, hulladékot adtunk el első osztályú épület-faért. Női cipősarkot szállítottunk neki, azt lehet mondani vagon-

tétellen. A cipősarkat hulladékfából állítottuk elő, a suszterok, a mi susztereink ezt vonták be szintén hulladékbőrrel. A semmit is el kell tudni adni, így vergődünk mi föl lassan a semmiből üzemmé, gyárrá. A fejesek cseszegettek is ezért bennünket eleget, de azért ha komolyra fordult a szó, elismerték, hogy jól dolgozunk. Egy kicsit szeleburdi ugyan az a Kalapáti, de azt el kell ismerni, hogy a szarból is pénzt csinál. Mi lenne egy ilyen vállalkozóból a korlátlan lehetőségek hazájában, Amerikában?! Második Rockefeller! Persze az ilyesmiben mindig több volt a gúny, mint a csodálat. Bántam is én, csak hagyjanak bennünket élni. Az asztalosaim dolgoztak, mint a güzü. Ők már akkor teljesítmény szerint kapták a fizetésüket, pedig öngazgatásnak, munkástanácsnak, ilyesminek még híre-hamva se volt.

Sörös Géza széles gesztusokkal fogadott. Ennek az embernek a ruhája mindig kifogástalanul vasalt, de az arca mindig olyan gyűrött volt, mintha egész éjszaka mulatott volna, pedig kocsmát belülről tán még nem is látott. Most az egyszer sima volt az arca is és mosolygós.

— Mennyi a fizetésed ott kint abban a kócerájban? — kérdezte rögtön, ahogy leültetett.

Azt a „kócerájt” három hónappal ezelőtt épp Sörös Géza avatta föl, ő vágta el a szalagot, ő tartotta az avató beszédet, amelyben a város legkorszerűbben felszerelt üzemének nevezett bennünket, ami igaz is volt. Most megint „kóceráj”. De hagyjuk . . .

Megmondtam mennyi a fizetésem, pedig tudta ezt ő maga is. De nem lenne Sörös Géza, ha nem fontoskodhatna.

— Elsejétől kezdve ennek a dupláját fogod kapni! — jelentette ki önelégülten.

Kifejtettem, hogy nem kérek fizetésemelést, mert azt tartom egyetlen helyes elvnek, hogy ez, a fizetésem, az üzem gazdálkodásával legyen összhangban; ha rosszul gazdálkodunk, nem vehetünk fel nagy pénzeket, de ha jól gazdálkodunk, azt érezzük meg a borítékunkon is. És egyébként sem mennék bele olyasmibe, hogy a fizetésem kiugró legyen a dolgozókéhoz képest, akik anyait-apait beleadnak a munkába, látom, mire képesek, ott vagyok mindig köztük, velük együtt lélegzek.

Az elnök a szavamba vágott:

— De azért ne félj, nem fogunk szentté avatni. És nem is ezért hívattalak. Tudunk az erényeidről, ha nem is dicséred folyton magadat meg az asztalosaidat. Legyél kicsit szerényebb és dolgozz még

többet Erre, elsejétől alkalmad is nyílik. Hatósági személyt csinálunk belőled.

Biztos láthatta, hogy elváltozik az arcom, de még az arcom színe is, mert nagyon rámc sodálkozott:

— 'Tán nem is tetszik?

Ott volt a számon, hogy a legkevésbé sem, de meg se tudtam szólalni.

— Kalkulálni tudsz, szervezni tudsz, számolni tudsz, itt mind-egyikre nagy szükséged lesz. Ugy döntöttünk, hogy elsejével átveszed az adóügyi osztály vezetését.

Kifolyt belőlem minden erő. Ha eddig nem ültem volna, most biztos ott roskadok össze. Azt akartam elrebegni, hogy én nem szívesen szakadnék el a faipartól, de szólni se volt erőm.

— Most visszamész a juhszélre, megengedjük, hogy kiszemeld az utódodat, átadod neki a gyár kulcsait, elsején pedig itt jelentkezel.

És nyújtotta a kezét. Nem is tudom, hogy kotródtam ki az ajtón. A biciklit magam mellett toltam, mert nem volt annyi erőm se, hogy fölüljek rá. Kiballagtam a „juhszélre”, a gyárba, a szlovén-nal befejeztük a tárgyalásokat, nem is tudom, hogy, mert én nem is tudtam a tárgyra figyelni.

Aztán hazamentem, pedig nem járt még le a munkaidőm, igaz, én ehhez nem is ragaszkodtam, soha, nem azt lestem, mikor üti el az óra a kettőt, sokszor ottfelejtettem magam délutánra is, bejártam, ha kellett, esténként is, mindig a gyár, mindig csak az a gyár, szidott is a feleségem, ha már nagyon megsokallta, te tán avval a rohadt gyárossal is hálsz már, azt ölelgeted álmodban is, hogy bújj a fenekébe annak a gyárnak! . . . Most hazamentem és leültem gondolkozni. De az agyam teljesen megbénult, bámultam csak a konyha földjét és állandóan azt hajtogattam magamban, hogy oda én semmi szín alatt nem megyek.

Estefelé elszaladtam a Jungábel Sanyi bácsihoz, az adófőnökhöz. Már tudott róla, hogy engemet szemeltek ki a helyére. Megsúgta: Ha nem akarom magamat idegileg tönkretenni, el ne vállaljam! Most a kisiparosokat akarják megszorítani. Az aktákat már elő is készítették, ott tornyosodnak annak az asztalnak a sarkán, amit neked szántak. Ugy gondolják, te magad is kisiparos voltál, te tudod majd a legjobban, hol kell elkapni a papucsosok, a pékek, a kovácsok, az asztalosok meg a többiek tőkét. Ott tárgyalták meg a jelenlétemben. De ha te erről egy szót is szólsz, téged én többé

nem ismerlek. Ezt megmondtam, mert mindig tisztességes embernek ismertelek. A többi a te dolgod.

Már másnap bementem és megmondtam az elnöknek, hogy én ezt nem tudom vállalni. Nem is vállalhatom, a fele kisiparos rokonom, Kalapáti. Persze erről hallgattam.

Sörös Géza úgy beszélt velem, mint egy szaros gyerekkel. A vezetőség hatósági embert akar csinálni belőlem és én most itt be vagyok szarva. Belőlem soha a büdös életben nem lehetett volna gyárigazgató, ha nem jön ez a mai világ. És most ez a hála és köszönet. És kikből lehetett valamikor hatósági ember? Ezt nekem is tudnom illene, mint párttagnak. És mint párttag, nem viselkedhetek úgy, ahogy akarok. Azt a posztot kell elvállalni, amit a párt kijelöl számomra. Különösen ilyen nehéz időkben, amikor az egész ország blokád alatt van.

Ezt én is tudom, de ti nem akarjátok megérteni, hogy én a faiparban sokkal többet tudok nyújtani, mint bárhol másutt és én izig-vérig...

A szavamba vágott: azt mi tudjuk a legjobban, hogy terád ebben a pillanatban hol van a legnagyobb szükség!

Harmadnap Bacsó, a párttitkár hívatott. Egy egész délelőtt gyomrozott, állandóan mondta, szóhoz se engedett jutni, minek is engedett volna, a véleményem úgyse érdekelte. Magam is beláttam, hogy itt kár is szólni, győzögetni, érvelni; kiteheded nekik akár a lelkedet is, ha már ők egyszer eldöntötték a sorsodat.

No ti az én sorsomat ugyan el nem döntitek, gondoltam még akkor naivul. De amikor kimentem a gyárba, rögtön láttam, hogy a kezük ide is elér, és akikről eddig azt hittem, hogy tűzön-vízen át követnének, bizony azt kellett tapasztalnom, hogy az én asztalোসaim az egyik napról a másikra fölismerhetetlenül, meredeken megváltoztak. Jó órában legyen mondva, azért mégse mind. De a döntő többség, sajnos, igen!

Különösen miután híre futott, hogy kihallgatáson voltam Panyi Jóskánál. Kihallgatást mondok, valójában Jóska baráti beszélgetésre rendelt be. De milyen baráti beszélgetés lehet az, amikor a belügy főnöke, még ha gyerekkori haverom is, hivatalból próbál ráncbaszedni engem?! De a beszélgetés valóban haveri hangnemben indult. Csakhogy, régóta tudom, Panyi Jóska ha akarom szelíd, ha akarom kemény; olyan könnyen ment ez nála, mint színésznek a játék. Játszott ő is; csakhogy ettől a játéktól néha a csontjába állt az embernek a félelem.

Előtte is kifejtettem őszintén, úgy, ahogy van: mézd, haverkám, ha senki más, te csak tudod, nem tegnaptól ismersz, nekem egy szenvedélyem van, a gyalú, egy bódító illat létezik számomra, a gyaluforgács, és ezt, a faipart, nem azért csináltam, hogy igazgató legyek, de mert szívügyemről lévén szó, még azt is, az igazgatóságot, elvállaltam. De hogy énbőlölem valaki aktakukacot csináljon, az az ember még nem született meg!

Panyi elővette a konyakosüveget, töltött, megnedvesítette a szája szélét s ha szemmel lehetne ölni, hát én abban a minutumban halott lettem volna. Nem lehetett ezt a tekintetet sokáig állni még annak se, aki Panyi Jóska lelki barátja volt. Meg tudta játszani, hogy úgy nézzen rád, mint egy vad idegenre, mint ahogy a legnagyobb ellenségére néz az ember, aki már nem is ellenség, csak áldozat, egy féreg, akit el kell taposni. Megsejtettem, hogy ez már nem játék többé.

Halántékához szorította a konyakospoharat, mintha kocsmában ülnék s úgy kérdezte, szinte keresztül fúrva a tekintetével:

— Mondja, Kalapáti elvtárs, kiket szeret maga jobban, az oroszokat vagy az angolokat?

Ha nem lettem volna ilyen sanyargatott helyzetben, elnevettem volna magamat; először is hogy Panyi lemagázott, hogy Kalapáti elvtársnak szólított, másodsor, hogy ilyen képtelenséget kérdez tőlem éppen ő, aki mindent tudott rólam. De most nem volt kedvem nevetni. Ha nem ültem volna, elvágódok. Elvesztettem az egyensúlyérzékeimet. Szédület környékezett.

— Felelj! — csattant fel a hangja.

— Jóska, haverkám... — dadogtam.

— A kérdésemre válaszolj: kiket szeretsz jobban: az oroszokat vagy az angolokat?

Gyerekek néz? Ilyesmit csak gyerektől szokás kérdezni. Nem nézett gyerekek, mert harmadszor is megismételte a kérdést s láttam rajta, ha nem válaszolok, ott üti meg menten előttem a guta.

Amennyire lehetett, próbáltam összeszedni magam. Tudtam, hogy az oroszokat már nem illik „szeretni” — ötvenet írtunk —, de nem voltam egészen tisztában vele, hogy az angolokat már lehet-e? Annál kínosabb volt számomra a helyzet, hogy ezt az a haverom kérdezi tőlem, akivel néhány évvel ezelőtt remegő izgalommal együtt vártuk az oroszokat a Tisza-parti füzesben. Akinek, velem együtt, soha semmi köze nem volt az angolokhoz.

Egyenesen a szemébe mondtam:

— Egyiket se!

Gúnyosan mosolygott:

— Egyiket se?

— Egyiket se.

Hátradőlt a széken, az arca elsötétült, egy pillanatra szinte megfeketedett, olyan mély meggyőződéssel és megvetéssel mondta:

— Nem szereted te a harmadikat se!

— Melyik harmadikat?

Még a tekintetével is tolt, távolított magától:

— Minket, bennünket.

Képtelen voltam megszólalni. Teljesen megbénult az agyam, annyi erő se maradt bennem, hogy az izmaim a csontjaimat összetartsák. És a csontjaimban se maradt egy szikrányi erő sem. Valami rám szakadt, a leomló hegynél is iszonyúbb valami, és maga alá temetett.

Nem is jól mondom: mintha a csontjaimat is porrá törték volna, annyi erő sem maradt bennem. Annyi se, hogy tiltakozni tudtam volna. Hiszen én úgy csüngtem ezen a mai világon, mint gyerek az anyja szoknyáján, Panyi Jóska most mégis azt vagdossa a fejemhez, hogy mindig is kétkulacos voltam, azért törekedtem az asztalosüzem élére, hogy megfejjem a kollektívát, sajnos a szemük láttára ez sikerült is nekem, odahaza fölhalmoztam a faanyagot, a deszkák színe-javát, arra számítva, hogy ha majd egyszer műhelyt nyitok, legyen, mivel „beindulnom”.

Ez a deszka-história csakugyan igaz volt. De egy szálát se lop-tam, mind a keresetemből vettem, hogy ha egyszer úgy fordulna a sorom, hogy kikopok az asztalosüzemből, mit tudom én, legyen mihez kezdenem. Szóval kikaparták ezt is. Kíváncsi voltam rá, hogy ha mégis elvállalom a nekem kiszemelt állást a városházán, megszámlálják-e, hány szál deszka van fölhalmozva az udvaromon? Dehogy számlálták volna meg! Észre se veszik, mint ahogy eddig se vették észre.

Ami még ezután történt, arról csak néhány szóval. Az asztalosüzemben gyűlést hívtak össze. Ennek a gyűlésnek nem az új igazgató kinevezése volt a tárgya, akit én jelöltem volna ki magam helyett, hanem a leváltásom. Az asztalosok, Bognár Józsi, Nagy Pista, a Tóth-Kanesz, Csáki Feri, mind, akik eddig — úgy mutatták, úgy éreztették — tűzön-vízen át is követtek volna, mert csakugyan kijártam nekik, hogy dolgozhassanak és kereshessenek is szépen, hát ezek mind szemlesütve felálltak és sorban elítéltek. Hogy az utóbbi időben bizony többet fáradoztam a saját ügyemben, mint az üzem

érdekében, hogy több ízben is arról áradoztam előtük, akkor fogom igazán megmutatni, mit tudok, ha megnyitom a saját műhelyemet, mert egy állami üzemben az egyéniség sohase bontakozhat ki úgy, mint a sajátjában, hogy jó kapcsolatok révén olyan faanyaghoz juthattam, persze a saját részemre, amit az asztalosüzemek nem is szagoltak még... és mondták, ha a városi küldött biztatására egy kicsit akadozva és meggyőződéstelenül is, mégis csak mondták, maguk elé bámulva, lesütött szemmel, de mégis kimondták, kimondatták velük a hamis és képtelen vádakat, egyedül Birinyi bácsi vágta a szemükbe, hogy ez mind szemenszedett hazugság, vagy ő a süket, a vak és a félrevezetett, ugyanolyan süket, vak és félrevezetett, mint amilyen tegnap még Nagy Pista, a Tóth-Kanesz, meg a többiek voltak, akik most tücsköt-bogarat összehordanak Kalapáti ellen, de akik tegnap még... Lehurrogták az öreget. Maga csakugyan nem lát semmit, nem veszi észre, hogyan változtatja meg a színét máról holnapra az osztályellenség. Ezt már a városi küldött dörögte.

Mert végül is azzá kiáltottak ki, osztályellenséggé és kimartak a gyárból, amit én alapítottam, kimartak a pártból, elmartak a városból, ahol születtem és felnőttem és ahol élni és dolgozni szerettem volna meghurcoltatásom után is. De amikor kimartak a gyárból, én, naiv lélek, még iparengedélyért folyamodtam, amit, természetesen, megtagadtak tőlem, ekkor bementem Sörös Gézához, nagyon barátságosan fogadott, mintha mi sem történt volna s megígérte, intézkedni fog, hogy az iparengedélyt minél előbb megkapjam. Még ma is intézkedik.

KONTRA FERENC VERSEI

AZ UTOLSÓ ÉVSZAK

IN MEMORIAM BARANYAI JÚLIA

alszik már ez a táj
szíve dobog
elmegyünk megkeresni
a csend házaít
az emberek a virágokban tovább élnek
nevük hullik kőbe vésve
magasan a mélyben
a mozdulatok megtorpanva
mind egymásra vigyáznak
ahány ember elment
maréknyit hozott
mindent egy kis tenyérben
így hulltak le sorban a csillagok
életük csak fénycsíkot hagyott
hosszú nyarat csendes évszakot
alszik már ez a föld
halkan él
elmegyünk megkeresni a szívét
keressük meg egymást ha eltévedünk
nézzük meg egymást hátha elveszünk

JELENSÉGEK

az én csapatomnak jár a gól
kileng a kar mérem a semmit
magad helyén ha árnyékok halad

várni kell
 amíg az ártatlanokra is kiterjesztik
 az amnesztiát a gólok visszarepülnek
 váltásdíj egy újsághordóért
 (címoldal)
 hiányzott a betűsorból az ő meg az ű
 más lett a cím
 foghíjas ablakkeret
 nincs kitekintés
 csak a látszat kifordított jelmeze
 betűk fehérítő csontjaiból fészket rak a gyanakvás
 sivár az angyal így szárnyak nélkül
 kitépott lapok a bibliából
 hős leszek egy napig
 átkarolom a szobor lábát zuhanjon velem
 minden tükörből hiányzik az arcom
 csak annak szabad mindent aki nem szabad
 olvadás
 térdig sárban
 bűvészmutatvány
 átlépni a létra hiányzó fokán
 rohanni kell felfelé akkor is
 ha sürgős dolgunk odafent sohasem akad
 valami kattan
 a rés egyre szélesebb
 hiúságunk nagyobb szellemi nyomorunknál
 az újsághiordó nem rokonom
 a szobor sem
 vízbe mártott zöld gyufák
 nem elégni kell
 míg kioldódik a görcs az ökölből
 mincsek és nélkülük
 megannyi lakat
 leadott kulcsmásolat
 mind a hiány
 direktre sikeredett közéleti tartalom
 fülek mellett
 sorok között
 tükrök előtt

leveleket szórunk és visszatalálnak
 elvázott kirohanásokon terpeszkednek
 a megfogalmazások

NAPILAP

megint utcát neveztek el valakiről
 arannyal fizetnek a legszebb sorokért
 gesztenyét sütnek az utcasarkon mö-
 göttünk felgyűlt a szemét az önkiszol-
 gálóban citromot válogatnak korszerűt-
 len eszközökkel gyárt fagyaltot a
 cukrász holnap elmegyünk falazni más-
 nak jó pénzért ugatni egy nagy ház kö-
 rül a biztosító társaság jól fizet
 villanyszámlákkal járt a hidrogénszű-
 ke öreglány csökken az adófizetők szá-
 ma a moziműsornak vége részeg katonák
 várótermek tegnapi füstje ül a lelke-
 ken a kitáratlan ablakok előtt örök
 állnak kocsimba nem kapok alkatrésze-
 ket hogy kertet ásna az csak látszat
 kulturáltan szórakoznak a fiatalok
 részt veszünk a kötél táncban óvd azo-
 kat akik rád vigyáznak olcsóbb lett a
 rágógumi most vegyen nyúlós és ragad
 nehéz megítélni mennyire fog módosulni
 előttünk lebeg a szívárvány-célszalag
 a második félidő elején az utolsó vh
 hajnalán kezelés miatt kiállították o-
 dabent a papírt nulla erhá negatív

A FOLYTATÁS

hiányzik valami erről a képről
 sötét van
 talán a lámpák vagy az emberek
 a sínek hiányoznak meg a vonatok

ISMÉTLEM A SZÉPET

hiányt mutatnak az üres lapok
mindent amiről szólni kellene
nem kell ígérni
az ember így marad
nem volt szépen megfestve
csak hisszük ilyennek a múltat
új értelmet kapnak a folyamatok
ki hitte volna akkor el
folytonos robbanások állnak
mégis a szépet ismétljük meg
mint a pillangók
körbe-körbe a gombostű csúcsán

KÍSÉRLET RUBEN RUBENOVIC EGYKORI RŐFÖSKERESKEDŐ HALÁLÁNAK LEÍRÁSÁRA

DAVID ALBAHARI

Az alább következő sorok, oldalak, melyeket még magam sem láthatok, események, neszek, cselekvések és a helyszín: kísérlet. Szavak, melyeket használok, mondatok, melyeket egymásba fűzök, kérdések, kijelentések — minden bizonytalan, semmi nem vezet a biztos cél felé, semmi se megdönthetetlenül szilárd. Amit leírok, önök előtt ismeretlen: sohasem tudják meg azt, amit el akartam mondani. A történet, melyet olvasnak: csakis az önöké. Az olvasás és az én szándékom között az egyén meg nem értésének és elszigeteltségének végtelen szakadéka húzódik. Az egyetlen bizonyosság, vezérfonál, amelybe, miként a vízbefúló, az olvasó és én is minden erővel megkapaszkodunk, a központosítás: a vesszők értelme, a pont szükségyszerűsége. Ezt is mellőzhettem volna, csakhogy: akkor kihez szólnék? Tehetetlen vagyok: mert a szavak tehetetlenek. Önök nem értenek meg: mert nagyon is pontosan értenek. Önök és én párbeszédet folytatunk, amely egyikünknek sem mond semmit. Aminek tudatában vannak, az (csakis) a szünet, a pillanatnyi megállás lélegzetvételre vagy gondolatok összeszedésére; tudatában vannak tehát szűkös fiziológiai létezésemnek: értelmem önöknek megfoghatatlan marad, képzeletem ugyancsak. Az egyszer kimondott szó meghal. Így önök és én ugyanazon sorsban osztozunk: hullarablóként kutatunk a papírsírban.

Természetesen most, amikor a történet kezdődik, többé nincs visszaút. Együtt indulunk el annak (még feltáratlan, nem létező) térségein, ugyanakkor tudjuk, hogy mindegyikünk a maga útját járja, vagyis: kihasználva a metafora lehetőségét: íme, egy alagútba értünk, ahol nem látjuk, nem halljuk egymást, inkább talán csak megsejtjük, ám oly nagy a félelem, hogy elnémíthat. A történet végén, a metaforában: az alagút végén, amikor a fény előbb homá-

lyosan, majd egyre élesebben felfed minket, megtudjuk, mennyiben különbözünk egymástól, találgatásaink mennyire pontatlanok és reményeink mennyire csalfák. A metaforának a történettel szemben viszont van egy előnye: önök, ha kiábrándultak, ugyanazon az úton visszatérhetnek az alagút kezdetéhez: míg az egyszer elolvasott történet már nem ismétlődhet: nem olvasható visszafelé.

Ezért érthető, miért késlekedem belefogni a történetbe, hogy például azt mondjam: Ruben Rubenovič egykori rőföskereskedő az ágyában fekszik, haldoklik; vagy hogy leírom: sápadt, nyugodt, fénylő arcát sűrű, kusza szakáll borítja, s bal oldalra fordul, ahol apa és anya ül; vagy hogy felsoroljam a szoba feltűnő jellegzetességeit: tárgyak, zsúfolásig mindenütt, a fekete szekrény tetején vulkánfíber bőrpönd, az éjjeliszekrényen néhány vaskos, kopott könyv, az ablakpárkányon kalap, a piszkos függönyök, a vizeskancsó patyolatfehér szalvétával leborítva, falióra, a szemközti falon Jeruzsálem színes látképe; vagy hogy a kimondott szavakat idézzem; hogy elmondjam: anyám időnként sírdogál, apám (általában) Ruben Rubenovič lecsüngő kezét paskolja, míg a haldokló sokkalta nagyobb nyugalommal veszi tudomásul halálát, én magam néma szemlélő vagyok, rajtunk kívül nincs más a szobában, s ebben a pillanatban apám hiába igyekszik rábeszélni a beteget (haldoklót?), hogy egyen egy gerezd narancsot.

Nem, hártja el Ruben Rubenovič. Köszönöm.

Zamatos, mondja apa, miért nem kóstolod meg? És az apró narancshéj-darabok között matat: Látod-e, Izraélból való.

Főztek teát? kérdi anya.

Nem, feleli Ruben Rubenovič, nem fontos. Köszönöm.

Talán mégiscsak jót tenne egy csésze tea?

Ruben Rubenovič nem válaszol, lehunyja szemét.

Ruben, szól anya, és felállni készül.

Ruben Rubenovič nem nyitja föl a szemét, de megkérdi: Odakint havazik?

Anya folytatja a félbemaradt mozdulatot, feláll, és az ablakhoz megy. Igen, feleli, havazik.

Most a szereplők mincsenek együtt: itt az ideje, hogy kihasználjam az új helyzetet és leírom először anyám, majd apám külsejét. Ez tökéletesen beleillik az események menetébe — amely előre nem látható —, mert abban a pillanatban, ahogy anya kimondta az előbbi mondatot, ismét megfordul, a fény beragyogja arcát és lesiklik (alkalomhoz illő) sötétkéék kosztüümjének anyagán. Éveinek szá-

ma nem szembetűnő az avatatlan olvasónak, aki valószínűleg azt mondhatná: Ötven? Ötvenkettő? amit anya mosollyal nyugtáz, mígnem valójában közelít a hatvanháromhoz, s hogy itt van e szobában, egy emberrel, aki szemmel láthatóan a végét járja (tényleg ez lenne anyám gondolata?), ez a tény kimondhatatlan fájdalommal tölti el. Bár emlékszik, hogy már — nem is egyszer! — közeli kapcsolatba került azzal, amit halálnak neveznek, mi több, a saját halálával, s azt összehasonlíthatatlanul nyugodtabban viselte el. Továbbá: mi készíteti ilyen részvétre e sápadt, szinte tovatűnő emberke iránt? Mert apám, aki szorosán az ágy mellett ül egy széken, ugyanilyen kicsi, sápadt, tűnékeny (kinek a megfigyelése ez?), és angol szövetből készült sötét öltönye csak erősíti ezt a benyomást. Az ágyon fekvő és a széken ülő ember között szinte semmi különbség nincs: ugyanaz a zsidó arc, ugyanaz a göndör, ősz haj, ugyanaz a hangsúlyos orr, biggyesztett ajak. Voltaképpen ki haldoklik? Szerencsére anyám ellép az ablaktól, és a fénysugár, amelynek eddig útját állta, most apám szemüvegkeretén csillan meg. Íme a különbség: most ismét tudjuk, ki kicsoda.

A parketta nyikorgására Ruben Rubenovič felnyitja szemét, és tekintetével anyámat követi.

Hogy érzed magad? kérdi apa.

Mégiscsak megfőzöm a teát, mondja anya, és kimegy.

Apa megvárja, még anya léptei elhalkulnak, aztán ajkával bizalmasan Ruben arcához közelít: Félsz? kérdi.

Hja, sóhajt Ruben Rubenovič, és egy pillanatra olyannak látszik, mint korábbi elbeszéléseimben, hogy félek-e?

Igen, ismétli apa, félsz?

Hát nem tudod, mi áll a könyvekben? Gyászoljátok az ittmara-dottakat...

Nem ezt kérdeztem.

Hanem mit?

Apa hallgat.

És te félsz?

Én félnék, feleli apa.

Ruben Rubenovič tagadólag int fejével. Tudod-e, kérdi, tudod-e, mit mondott egy rabbi? Bánjátok meg bűneiteket a halálotok előtti napon, ezt mondta.

Igen, bólintott apa.

És hogyan fogjuk megtudni, kérdezték tőle a tanítványai, melyik lesz az a nap?

Tényleg, vetette közbe apa, hogyan?

Minden napot tekintetek úgy, folytatta Ruben Rubenovič, mint az utolsó napot. Így felelt nekik.

Apa, látszólag egykedvűen, feláll. De vajon ez a mozdulat nem valami rejtett nyugtalanságról árulkodik? Ezért most, az író megdönthetetlen hatalmával, kifürkészem apám tudatának legrejtettebb zugait, ahol a várakozásnak megfelelően zűrzavart, pánikot és félfelmet találok. Apám, aki hetvenes, a kétségbeesés szélén áll. Elfogadni a haldokló (beteg?) sugalmazását, amely szerint csakis a lélek méltó a figyelemre, nem jelent, vagy legalábbis nem jelentene különösebb akadályt, s bizton állítom, hogy apám minden más esetben elfogadná ezt a lehetőséget. *Minden más esetben:* mert ő, mint orvosdoktor, halálosan szerelmes (micsoda paradoxon!) a saját testébe, váladékaiába, mirigyjeinek, testrészeinek működésébe, az idegrendszer tökéletességébe, a sejtszerkezetbe, a bőr alatti szövetekbe és a harántcsikolt szívizomba. Természetesen nem lenne pontos azon állítás, mely szerint ez az egyetlen ok, amiért ő az életet választja; ugyanez az ok a halál elkerülhetetlenségére is figyelmezteti, rámutatván arra is, hogy a szív (ismét egy stílusfigurához folyamodunk), mint minden más gépezet, egyszer mindenképpen megáll. De a lélek mellett dönteni — apa gondolatai most higgadtabbak és jobban követhetők — azt jelenti: olykor-olykor lemondani a testről; a lélek mellett dönteni e pillanatban: azt jelenti, le kell mondani a testről e pillanatban. Halál? teszi föl a kérdést apa, és lopva tekint Ruben Rubenovič egykori rőföskereskedőre, aki utolsó szavai után fáradtan hunyta le a szemét. És ekkor, ki tudja, milyen csatornákon, tudatába hasít a közismert születésnap frázis: „bis Hundertzwanzig Jahre”. Apa meglepődik, én is meglepődöm. Szinte érzem, amint visszatér az önbizalma, s a halhatatlanság gondolata visszanyeri régi alakját. Apa előrehajol, és gondos mozdulattal keresi a beteg (haldokló?) pulzusát, és megérinti annak homlokát. Éppen akkor egyenesedik fel, amikor anya a nagy tálcával belép a szobába. Megfőztem a teát, mondja, s meglátva Ruben merev arcát, visszahőköl: Csak nem? kérdi.

Nem, mondja apa. Alszik.

Anyám az asztalra teszi a tálcát. Szenved?

Apa ránéz. Kicsoda? kérdi.

Hogyan? kérdez vissza anya. Hát Ruben.

Apa leveszi a szemüvegét, szemét dörzsöli, majd ismét fölteszi a

szemüveget, ujjaival végigsimít a haján. Nem szenved, mondja. Ő nem.

Mit akarsz ezzel mondani?

Gyászoljátok az ittmaradtakat, ezt akarom mondani. Őket gyászoljátok, nem pedig akiket Isten magához vett; ő elment, örök nyugovóra tért, míg mi a fájdalom súlya alatt roskadozunk. *Mi*.

Ezt Ruben mondta?

Valami ilyesmit, feleli apa.

És miért bosszankodsz ezen? Mert igaz?

Apa nem válaszol.

Téged nem nyomaszt a bánat, a keserűség, kétségbeesés?

Te ugyanúgy félsz, mint én, mondja apa.

Tessék?

Félsz, rettegsz, reszketsz attól, ami lejátszódik majd ebben a szobában!

Fölbresztem, mondja anya. Nem jó, ha hideg teát iszik.

Válaszolj, szólt rá apa.

Ruben, fordult hozzá anya. Majd hangosabban szólította: Ruben!

Ne ébreszd föl, mondta apa, amíg nem válaszoltál a kérdésemre. Nem óhajtok válaszolni.

Muszáj!

Anya óvatosan a kannára helyezi a fedőt, hallgat.

Mama, szólalt meg apa. Mamácskám! És sírva fakadt.

Anyám soron következő cselekvései szinte megsejthetőek: eltolja a tálcát, odamegy apámhoz, és magához vonja apa fejét. Apám zokog, érthetetlen szavakat motyog, miközben anya gyengéden simogatja ősz (ezt már említettük) haját. Apám cselekvései viszont, melyek majd akkor következnek, amikor leütöm írógépemen a kettőspontot, kívül esnek az önök és az én sejtéseimen, ismét bizonyítva közös vállalkozásunk keserves voltát: mert apám, hirtelen kiszabadulva anya öleléséből, átmegy a szobán, és — merre is? — felém tart. Noha beszéde halk, mondatai pedig kuszák és félbemaradtak, felfogom, hogy valami egyezséget ajánl nekem (valójában), azon erősödik, tegyek eleget követelésének, hangsúlyozván azt a megcáfolhatatlan tényt, hogy ő az én *szülőm*, s ezért kötelességem tiszteltudónak lenni iránta. Látod-e, kérdi, mit tettél, milyen fájdalmat okoztál ennek az asszonynak? Pedig a te anyád ő. És engem is megbántottál. Nézd csak: sírok. Hát mindez nem elég neked, még folytatod? Ez az elbeszélés amúgy is csak kísérlet, annak az embernek (azaz Ruben Rubenovičnak — az író megj.) nem kell meghalnia,

abbahagyhatod az egészet, vagy máskor folytasd inkább, amikor mindannyian pihentebbek leszünk és könnyebben viseljük el ezt is. Nem egyszerű dolog, folytatja, farkasszemet nézni a halállal, szembesülni az egyetlen bizonyossággal, legalábbis az én koromban, a halál neked talán más értelmű, mint ahogy minden más dolog is, különbözik attól, amit a korombeliek agyalnak ki. Idefigyelj, suttogja, hagyd ezt az egészet, hisz nem is írtál sokat, húzz ki minket ebből. Egyébként sem ismerek semmiféle Ruben Rubenovičot, ez merő fikció, a te fantáziád szüleménye, állítólagos zsidó prototípus, nemde? És miért szenvedjünk és bűnhődjünk egy képzet, a te képzelgésed miatt, amikor a valóság másmilyen, igazabb, szebb? Ő (Ruben Rubenovič — az író megj.) haljon meg, nem bánom, de minket hagyj ki ebből, én az apád vagyok, ezt ne feledd. Tudod-e, hogyan végződhet mindez, ha nem cselekszsz gyorsan? Követelem, én, a szülőatyád, követelem, hogy még e pillanatban tedd meg, hagyd abba ezt a komédiát, és add vissza méltóságunkat, mely megillet!

Apa, szólal meg váratlanul anyám, és abba hagyja a simogatást, apa!

Apám felriad, és némán feláll.

Hallod-e, mit mondok? kérdi anya.

Tessék? felel apa, Tessék?

Úgy látszik, mondja anya, Ruben Rubenovič meghalt.

Vajon nem az előreláthatatlanság ismétlődő bizonyítéka ez: a történet csúcspontja akkor, amikor sem az író, sem a hősök, sem az olvasó nem várja ezt? Talán túlságosan is gyorsan játszódott le minden: de hát valójában ki ismeri a halál útját-módját? Az, hogy apám tárgyilagosan megállapítja a halál beálltát, miközben anyám leül, s maga előtt látja (így mondják) saját jövőjét, vajon nem a valóság bizonyítéka? De mi a valóság? Nem apám volt-e, aki megcáfolta az előző sorokban e történet valóságos voltát, és képzelgésnek nevezte, mondván, hogy a valóság másmilyen, igazabb, szebb? Őnök természetesen észreveszik, hogy az ő kijelentésének bizonyossága megkérdőjelezhető, mert egy test egyazon időben nem lehet egyszerre két helyen: anya hogyan is simogathatná, ölelné apát, hiszen apa áll és párbeszédet folytat (az íróval — az író megj.)? Valaki, mondhatnák önök, valaki hazudik ebben a történetben. De ez azt jelenti, hogy önök is elismerik e történet igaz voltát, s ezáltal még jobban bonyolítják a valóság kérdését, s így még nagyobb kétségek támadnak mindannyiunkban. Ezért a kérdés nem így vetődik föl: mi a valóság?, hanem: létezik-e valóság? Ki itt az író, ki az olvasó,

és kik az elbeszélés hősei? Milyen joron állíthatja közülünk bárki is, hogy az eddig kiosztott szerep tényleg az övé? Az olvasó az író; az író a főhős; a hősök az olvasók, írók és ártatlan szemlélők. A történet tehát magától keletkezik, mint ahogyan a halál is (szerencsés hasonlat); a halált azonban az élet előzi meg; az elbeszélés — mi előzi meg? Túlon túl sok kérdés halmozódott föl ebben a szakaszban, és nagyon is kevés a válasz: senki nem elégedett. Apa az ablaknál áll, és időnként az ágy felé fordul, ahol Ruben Rubenovič egykori rőföskereskedő mozdulatlan teste fekszik; anya ugyanilyen mozdulatlan, bár: amint ott ül az ágyhoz odahúzott széken, inkább ernyedt mint feszült; a szobában semmi nesz, s lassan betölti az alkony, a csend és a hűvösség; egy kisfiú, akiről korábban nem esett szó, magára hagyatva ül a szoba sarkában, egészen behúzódva a régimódi, fekete szekrény mögé, ahol máris hatalmába keríti a félelem és az álom; az öblös csészébe töltött tea már hideg, és áttetsző hártya borítja; a kisleány, akiről ugyanazon okból (melyikből?) nem esett szó, sír, bár hangtalanul, ruhácskája természetfölöttien fehér (ő maga mintha nem is emberi lény volna, tökéletesen alakíthatná az angyal szerepét, bár szárnya nincs, és a haja sem túlságosan hosszú: így azonban, mint emberi lény, csupán néma tanúja a borzalomnak, amelynek — ezt maga is sejti — gyakori résztvevője lesz majd); az ügyeletes mentőorvos aláírja a halotti bizonyítványt, lepecsételi, cigarettára gyújt; óraütés hallatszik. Ez a szakasz nagyon is hosszú, túlméretezett, megmagyarázatlan részletekkel telezsúfolva, nem meggyőző és nem világos. Az elbeszélés szálai többé nem az író kezében vannak, az érdekeltekhez minduntalan intéződő figyelmetetéseket teljes fényben tűnnek fel. Először az olvasó hagyott el bennünket; most ugyanazon az úton távozik apa és anya. Mi több, apa kifelé menet megáll, és odafordul — kihez? — hozzám, hangsúlyozva, hogy neki volt igaza, miszerint az én fantáziám (ezúttal ismét képzelgésnek nevezi) csak bajt hoz, s amit vele, szülőmmel, anyával, továbbá testvéremmel és saját magammal művelek, az minden mértéket meghalad. Nemcsak hogy megfosztottál a minket megillető méltóságtól, mondja, de többé nincs is szándékodban visszaadni azt nekünk. Apám szeme vörös: krónikus kötőhártyagyulladás; szavai többszörös jelentőséggel bírnak: végre tudjuk, ki a kisfiú és a kislány — vagyis én (az író — az író megj.) és a nővérem, amikor még kicsik voltunk. De van egy logikai hiba, értelmetlenség, amely akkor keletkezett, amikor ez a két gyerek beleszőpönt az elbeszélésbe. Ők ugyanis, mint gyerekek, egy másik

halál tanúi voltak; a nővérem egyébként sem volt jelen, amikor Ruben Rubenovič egykori rőföskereskedő meghalt, nem is tudta, hogy Ruben bácsi (ő így nevezte) haldoklik. Tekintettel arra, hogy ő, miután megemlítődött, rögtön eltűnt, apám szavai szertefoszlatták a hit minden lehetőségét, az angyal létezését illetően, a hitét, amely — ahogyan az események itt peregtek — valószínűleg megfogant volna. A tényleges zűrzavar, a valóság létezésének és látszatának dilemmája ezáltal mégsem oldódik meg. E történet írója, csupán akkor mozdulván, amikor az elhunytat kivitték, és a szoba teljesen megüresedett, rájött, hogy mindannyian megfélelkeztek a kisfiúról, aki tovább szunyókál a hatalmas fekete szekrény mögött. E történet írója lehajol, felemeli a kisfiút (vagyis gyerekkori önmagát), néhány lépést tesz, és az alagút végéhez ér. Már régóta bent van az alagútban, s többé nem bizonyos afelől, hogy létezésének helye a metafora, a valóság, vagy egy ügyesen megkomponált elbeszélő próza. A kilátás, amely (napfénytől elvakított) szeme elé kínálkozik, idillikus; a levegő friss, a szellő lágy. Karjában a kisfiú felnyitja szemét. Az író és a kisgyerek hosszan egymásra tekint, majd az író a földre engedi a kisfiút, és kezét nyújtja neki. A fiúcska először megfordul, az alagutat fürkészi, majd erdőt pillant meg maga előtt. Az író válogatott szavakkal megkísérli a magyarázatát annak, hogy a metaforán való áthatolás a valóság egyetlen lehetséges formája mindkettőjüknek, mondhatni életcéljuk, és hogy az alagút után át kell menniük (hatolniuk) az erdőn, azután pedig — ki tudja. A kisfiú megjegyzi, nem tudja, mi az a metafora, de érdeklí, mi található az erdő mélyén, s így mindketten, kéz a kézben, eltűnnek a legközelebbi fák között.

VUJICSICS Marietta fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÉLŐ SZERVEZETEK, SZERVEZETT ÉLŐK (II.)

— *Séta a hierarchia körül* —

VARGA ZOLTÁN

Idáig jutva azonban — mielőtt az élő szervezetek hierarchiába való szerveződését meghatározó tényezőket próbálnánk, ha csak vázlatosan is, számba venni — két dolog is megállni késztet.

Az egyik a közismert megfogalmazás, miszerint az élet az anyag szerveződésének legmagasabb rendű formája. Abból adódóan, hogy magában rejti a naívnak tetsző kérdést: vajon a szuperorganizmus, az élőket szervezetként összefogó szociális képződmény, hanyadfokú szerveződését is jelenti az anyagnak.

Ezért is veszek elő olyan műveket, mint Werner Heisenberg atomfizikai és filozófiai tárgyú beszélgetéseket tartalmazó könyve, *A rész és az egész*, valamint Marx György *Életrevaló atomok* című munkája, s kezdek hozzá nem is minden nehézség nélkül olvasásukhoz. Főleg az utóbbi izaszt meg alaposan, nem is annyira azért, mert alcímként az „atomfizika biológusoknak” meghatározás szerepel, vagyis megértésében nem elsősorban élettani ismereteim hézagai jelentik a nehézségeket, hanem, amint számítok is rá, sokkal inkább matematikai tudásom szinte teljes hiánya, ha ugyan nem „velem született” antitalentumom is egyúttal, úgyhogy, kezdeti reménytelen kísérletek után, merészen és tehetetlenül kerülöm ki a minduntalan akadályként elém tornyosuló képleteket és sematikus ábrákat, s próbálok meg a „ha nem tudsz érteni, higgy, hogy érts” számomra nem túl lelkesítő Szent Ágoston-i tanácsnak segítségével elboldogulni. Számos helyen lemondva egyes gondolatmenetek pontos nyomon követéséről, illetve a dolgok egzakt megértéséről, pusztán a „bizalommal fogadott” végkövetkeztetések alapján eligazodni.

De annyit talán mégis sikerül kiszűrni az olvasottakból, megerősítve a máshonnan már korábban felszedetteket, hogy az atomot, molekulát, óriásmolekulát, egysejtű és soksejtű élőlényt tekinteni az anyagszerveződés egyes fokozatainak, voltaképpen végsőkig leegyszerűsített, ha ugyan nem primitív elképzelésnek számít. Pusztán olyan dolgok miatt is, hogy a sejtet a biológia tudománya rég nem tekinti már az élet alapegységének,

hogy az első élő sejt létrejöttét is nyilvánvalóan az élő anyag molekuláris szinten való évmilliárdos fejlődése előzte meg, vagy hogy, legyen akár szó egysejtű élőlényekről, akár a több sejtű szervezetek sejtjeiről, a mai fejlettebb sejtfarmák is valószínűleg többszörös szerveződés eredményeként léteznek — az egyre inkább igazolódni látszó citoszimbiosis elmélete szerint a kezdetlegesebb sejtfarmák egyesülésének, egymásba épülésének köszönhetően. Vagyis egyes feltevések szerint az állati sejt három, a magasabb rendű növényi sejt viszont négy kezdetleges sejtípus összeolvadásából alakult ki, alighanem olyképpen, hogy a nagyobb méretű egysejtű szervezetek bekebeleztek a kisebbeket, vagy a nagyobbakba hatoltak be a kisebbek, amelyek ilyenformán a „gazdasejtek” szerveivé lettek, illetve úgy váltak képessé a benne való továbblésre, hogy abban megfelelő feladathoz, szerepkörhöz jutottak. Ennek értelmében tehát a növényi sejtek klorofilt tartalmazó testecskéi önálló életet élő kékoszat-sejtekként váltak volna a fotoszintézis szervecskéivé, mint ahogy a növényi és állati sejtben egyaránt megtalálható és fontos enzim-aktivitást kifejtő mitokondriumok is nyilván ugyanezért emlékeztetnek bizonyos baktériumfajokra. Ami tehát a sejtet illeti, az az anyagszerveződés folyamatának nyilvánvalóan nem is egyetlen fokozatát képezi, hanem ennek megfelelően többet is, szemben a soksejtű szervezettel, amelyet, mivel a benne található szervek és szervrendszerek nem kívülről épülnek bele, hanem a genetikai program szerint belső fejlődés útján alakulnak ki, mindenképpen egy szerveződési fokozatnak kell tekintenünk.

Semmivel sem kevésbé bonyolult azonban a kép, ha a sejtek szintjénél alacsonyabb fokozatra, a molekulák szintjére ereszkedünk le. Bármennyire figyelembe vesszük is, hogy kétféle molekuláról, egyszerűen csak molekuláról és óriásmolekuláról (makromolekuláról) szokás beszélni. Valójában azonban ez a két molekula-fogalom a csupán két atomból álló hidrogénmolekulát éppúgy magában foglalja, mint az ember dezoxiribonukleinsavjának „legombolyítva” egyméternyi kettős spirálját a maga több milliárd atomjával, amiért is a molekula és a makromolekula valójában nagyon is tágan értelmezett nevével jelenti mindazoknak a szerveződési fokozatoknak, illetve egyszerű vagy bonyolult anyagképződményeknek, amelyek mintegy az atomok és a legkezdetlegesebb sejtkepződmények között helyezkednek el. Nagyságrend dolgában is, de csupán itt az „élettelen” és „élő” közötti skálán mozogva, mivel egy csupa szénatomból felépült gyémántkristály például egyetlen óriási molekula tulajdonképpen. Sőt még az anyagszerveződés kiindulópontja, az atom is addig látszik itt „szilárd pontnak” mindössze, amíg csak azt tekintjük anyagnak, ami atomokból áll. Bár erre azért okaink is lehetnek, mivel az atomokat alkotó elemi részecskék, amelyekről különben tudjuk már, hogy nem „elemiek”, vagyis a protonok, neutronok, elektronok stb., önmagukban már nem tekintethők a szó „klasszikus” értelmében anyagnak. Tagadhatatlanul „anyagi természetűek” ugyan, de hát ilyen a fény is, ami viszont energiának szá-

mít, s ennek megfelelően legkisebb „adagja”, a szintén elemi részecskének tekintett foton, energiakvantumnak minősül. Amiért is, itt a részecskék világában, az anyagszerveződés kérdése már nem úgy vetődik fel, hogy mi szerveződik az anyagból, hanem inkább: miből szerveződik az anyag. Amire a fizika válasza nagyjából az lenne, hogy energiából. Annak megfelelően, amit említett könyvében Heisenberg így fogalmaz meg: „Lehet, hogy addig aprózhatjuk az anyagot, míg már nem osztott részecskéket kapunk, hanem az energia anyaggá válásának leszünk tanúi...” Hogy ezután maga is belefáradjon kissé a mindig új kérdéseket szülő kérdések megválaszolásába, s végül is így kiáltson föl: „De hát akkor mi volt a kezdet kezdetén? Fizikai törvény? Matematika? Szimmetria?...” És utána megpróbál kikötni a szimmetriánál. Idealisztikus módon tulajdonítva önálló létet egy elvont fogalomnak, valójában azonban azt példázva, miképpen is vált századunkban „áttetszővé”, bizonytalanná, szinte meghatározhatatlanná az anyag valaha oly magától értetődőnek látszó fogalma. Éppen az anyag behatőbb megismerése következtében.

Amiért is a szuperorganizmus kapcsán a „hanyadfokú szerveződés” kérdésének felvetése voltaképpen céltalan és értelmetlen is — legfeljebb izgalmas gondolati kalandra csábító inkább. Akárcsak az az ötlet is, ami Heisenberg szimmetriája kapcsán merül föl bennem: hogy ti. miért ne tulajdoníthatnák ugyanilyen alapvető jelentőséget a hierarchia fogalmának is — úgy érezve, semmivel sem járnék el Heisenbergnél önkényesebben. Annál is kevésbé, mivel ez nem is látszik ellentétben állni Heisenberg szimmetriájának elvével. Azzal, ami, idealista koncepciója ellenére, mégsem egészen megalapozatlan, mivel Heisenberg e szimmetria kapcsán nyilvánvalóan a kettősségnek a világban és az anyagban mindenütt megmutakozó elvére gondolt, ami a pozitív és negatív elektromos töltések jelenségében éppúgy megmutatkozik, mint mindabban, ami „mögöttük van”, abban, hogy minden részecskének megvan a maga antirészecskéje is, hogy antianyag is létezhet, illetve „léteznie kell”, vagy az anyag és energia egymást feltételező és kiegészítő, végső fokon szétválaszthatatlan kettősségében. Sőt, ha meggondoljuk, hogy hétköznapi logikánk, „józan eszünk”, illetve a klasszikus fizika törvényeihez szokott szemléletünk számára az atomfizika számos matematikailag, kísérletileg és gyakorlatilag bizonyított ténye is merő abszurdumnak hat, akkor még a szimmetria önálló léttel való felruházása sem tűnik akkor képtelenségnek. Így talán az sem, ha a hierarchiát a szimmetria egy módosult, továbbfejlesztett (szerveződött) változataként próbáljuk meghatározni. Koncentrikus szimmetriaként, ha úgy tetszik. Arra alapozva nem annyira elméletünket, hanem inkább „játékunkat” csak, hogy két erő kölcsönhatásának minden olyan megnyilvánulása, amikor az egyik hatás egyetlen pontból, illetve a tér egy viszonylag kicsi körülhatárolt részéből sugárzik ki, míg a másik nagyobb térben eloszolva, több „forrásból” kiindulva hat vissza rá, természetserűleg körkörös elrendezést eredményez, ez pedig szükségképpen a

hierarchia képzetét kelti. Még akár a hidrogénatom esetében is, bármennyire egyetlen elektron kering is itt egyetlen proton körül, s nem is csupán azért, mert a proton tömege jóval nagyobb, pontosan 1836-szorosa az elektronénak, hanem inkább azért, mert a proton „áll” az elektron kering körülötte, illetve inkább (annak ellenére, hogy „egyedül van”!) körülveszi azt, „héját” képez, „elektronfelhőt”. És persze még inkább hierarchikus „szervezetnek” hat a többi elem atomja, mivel itt már több elektron kering az atommag körül. Nem kevésbé az olyan molekula, amelyben a szénatom fűzőgeti maga köré a hidrogén és más elemek atomjait, így „látva hozzá” az élet szervezéséhez. Vagy a Nap a bolygóival, hogy ezúttal továbbra is az „élettelen” anyagnál maradjunk. Pedig hát sem az atommag, sem a Nap vagy más, bolygókkal rendelkező égitest nem „uralkodik” a szó igazi értelmében elektronjai vagy bolygói felett, nem „irányítja” azokat, annyira sem, mint a sejtmag a sejt többi részét, mindössze fogva tartja őket elektromágneses illetve gravitációs erőterével. Ennek ellenére, lám, az előbb is a „rendelkezik” kifejezést használtam, s azt is leírtam, hogy „fogva tartja”, még hozzá csak most, utólag kapom rajta ezen magamat, vagyis akár tetszik, akár nem, öntudatlanul is mindig a központot tekintjük „rangban” előkelőbbnek, bármennyire is a szemben álló erők egyensúlyáról legyen itt szó, mivel anélkül a keringő test vagy „megszökne” vagy behullana a központba. Vagyis a „rangot” itt is mindig a *helyzet* határozza meg — akár csak a szuperorganizmusban, a társadalomban. Más kérdés, hogy ez a helyzet minnek függvénye.

Íme hát a hierarchia az „élettelen” világban. Olyan valamiként, ami — az én szememben legalábbis — többnek tűnik tetszetős szimbólumnál. Ezért látszik a hierarchia riasztóan általánosnak.

*

Ki látott már lihegő rovar? Pontosabban méhecskét. Rakományától túlterhelten, kényszerleszállás után megpihenni egy kerti asztalon, széken vagy padon. Vagy lenn a földön is ugyanígy, ahol persze kevésbé veszi észre az ember ritmikusan lüktető potrohát, amint gyors ütemben kitágul és összehúzódik, szinte az ember vagy más emlősállat ziháló mellkasára emlékeztetve. Nem is csupán látszatra, hanem funkcióját tekintve is, mintegy a rovarszervezet „farmotorosságának” megfelelően. Mert a méh, mint minden más rovar, valójában így lélegzik, légzőnyílásai ugyanis testének egész felületén megtalálhatók, fokozott rágalásra és összehúzódásra azonban elsősorban potrohszelvényei képesek, ezenkívül pedig még a szíve is a potrohában van. Tőlünk, gerincesektől merőben eltérő állattípus képvisel tehát, de azért ahogy „kifújja magát”, a pihenőjében van valami roppant „emberi”.

Éppen mert *dolgozik*. És mert közösség tagja. Az úgynevezett rovarállamé.

Ez lenne ugyanis a másik dolog, ami megállásra kényszerít. Lévnén a természetek, méhek, darazsak és hangyák „állama” vagy inkább óriási létszámú családja a szuperorganizmus egészen különleges formája. Sajátos, nem egy vonatkozásban ámulatra is okot adó mivoltából fakadóan az emberi társadalmon kívül az egyetlen olyan szociális képződmény, amelyben fejlett munkamegosztás is létezik, s ezért a szó szorosabb és magasabb rendű értelmében is rászolgált a szervezet elnevezésre. Vagy éppen az „állam” megtisztelő titulusra is, nyilvánvalóan legfőbb jellemzőjének, a munkamegosztásnak köszönhetően. Amiképpen „polgárai” is ugyanezért tűnnek nemcsak „emberinek”, hanem „észlényeknek” is.

Pedig nem azok. Nem is lehetnek. Már pusztán „agymennyiségük” folytán sem, annak következtében, hogy a mézelő méh gombostűfejnyi agya mindössze nyolcszáz ezer idegsejtből áll, míg az emberi agyvelőben található idegsejtek száma körülbelül 14—15 milliárd. Vagyis, amint említett könyvében Marx György az ember méretei kapcsán megjegyzi, „az ember azért ilyen nagy, mert okos”, ami végül is azt jelenti, hogy igazi észlény csakis abban a nagyságrendi tartományban létezhet, amelyben valóban létezik is, „miniaturizált” formában tehát el sem képzelhető, illetőleg Liliput csakis a képzelet terméke lehet. Mint ahogyan az is nyilvánvalónak látszik, hogy egy rovarméretű agy vagy inkább idegközpont csak, éppen az idegsejtek viszonylag kis száma folytán csakis arra lehet képes, amit valóban produkál is, nem tudhat mást, mint pontosan meghatározott program szerint viszonylag szűk keretek között működni. „Dúcáncái” sajátos „sorkapcsolásos” felépítésének köszönhetően is, annak megfelelően, hogy a rovaragy, a magasabb rendű állatok és az ember agyához viszonyítva kevésbé hierarchikus, illetve centralizált, inkább lineárisan szervezett, s így csak egy előre belerögződött viselkedési program lepergését vezérli inkább. Ez a program pontról pontra „megtervezett”, mintha csak lyukszalagra lenne kódolva, úgyhogy ennek megfelelően a rovar mindig „tudja”, mit kell tennie, olyképpen, hogy amit a program egyik pontja megvalósult, nyomban a soron következő válik időszerűvé, többnyire függetlenül a külső körülményektől. Vagyis ha ezek megfelelnek a programnak, jó, ha viszont nem, hát az sem olyan rettenetes szerencsétlenség, a „peches” egyed legfeljebb elpusztul, ám ennek semmi jelentősége. Mert a rovarfajok roppant egyedszáma következtében a faj mindenképpen továbbra is fennmarad, úgyhogy ez a lineáris program, minden látszólagos tökéletlensége ellenére, mégis „kifizetődő”. Mit számít hát, ha a hernyók egy része nem a legszerencsésebb rejtékhelyet választja magának a bebábozáshoz, fő, hogy más részük a lepke-állapotot mindenképpen megéri. Azért említettem különben ezt a példát, mert a rovarok „zárt genetikai programjának” éppen ez a legcsodálatosabb megnyilvánulási formája: a lárvából kifejllett példánnyá válás, az átalakulás. Főleg mert a program egy része pusztán biológiai folyamatnak tetszik ugyan számunkra, más része azonban olyan mozzanatokból is áll, amit mi emberek

akaratlanul is hajlamosak vagyunk „tudásnak” látni. Mert hogy a selyemhernyó selyemszálát választ ki magából, ez még „természetes”, ám hogy gubót is sző belőle maga köré, az már mindenképpen olyasvalami, amit mi feltalálni, kieszelni szoktunk vagy másoktól megtanulni. És hogy ez mégsincs így, az kissé érthetetlennek tetszik számunkra. Ebből a szempontból nézve tehát mincs is okunk túlságosan csodálkozni Aquinói Szent Tamáson, aki Isten léte öt bizonyítékának egyikét éppen az „értelem nélküli lények célszerű működésében” vélte fellelni. Persze valahogyan a selyemhernyó is „feltalálta” valamikor a gubószövés mesterségét, illetve annak mind tökéletesebb módját, ám az egyszer „megtanult” program mindig az átöröklés révén adódik tovább. Akárcsak a lépkészítés tudománya is a méheknél.

Mert valójában a rovarállam sajátos munkamegosztásának esetében is valami hasonlóval találjuk magunkat szemben. Azaz, itt tulajdonképpen nem is a munka megosztott, hanem maga a genetikai program inkább, olyképpen, hogy minden egyed az egész programot örökli ugyan, ám hogy valamely „államalkotó” nőstény rovarlárvából végül is anya lesz-e vagy dolgozó csupán, azt már a fiastás etetésével foglalkozó dolgozók „döntik el” azzal, hogy a lárvát milyen anyagokkal táplálják, meghozzá ugyancsak az őket működtető genetikai program hatása alatt, mivel a program különböző fizikai és magatartásbeli tulajdonságokat hordozó részei éppen a táplálék milyenségétől függően aktivizálódnak vagy kerülnek gátlás alá. Mert a rovarállam aktív tevékenységet folytató egyedei, tehát bizonyos hangyafajok „katonái” is, a pusztán megtermékenyítő szerepet betöltő hímekkel (herékkel) szemben, ugyanúgy mindig nőstények, mint ahogy azok a termeszek esetében is — amely utóbbiak mellesleg, azonkívül, hogy szintén rovarok, egyáltalán semmiféle rokonságban sem állnak a méhekkal, darazsakkal, hangyákkal, valójában sokkal ősibb rovar típus képviselői. Úgyhogy emezek, főleg a hangyák, „államrendjüket” mintha csak tőlük lesték volna el és utánozták volna le, hogy azután holmi fiatal és barbár népekként ők legyenek az „ősi civilizációt” képviselő természetvárok megrohanói... Mert hát akárhogyan legyen is, mindegyre beleesünk a rovarállam és az emberi társadalom összehasonlításának csábító csapdájába, melynek tükrében a természet- és hangyaállam különös hasonlósága valahogy még Swift Gulliverjének lóállamát is eszünkbe juttathatja, mivel a két rovarcsoport rokonsági foka körülbelül az ember és a ló egymástól való rokonságbeli távolságának felel meg tulajdonképpen. Vagyis mintha az ember mellett a ló vagy valamely más patás állat is kifejlesztett volna bolygónkon egy civilizációt...

Csakhogy a rovarállam felépítése és hierarchiája — hogy most már a realitásokhoz térjünk vissza — nemcsak rendjében, hanem eredetét tekintve is alapvetően különbözik úgy az emberi társadalomtól, mint a magasabb rendű állatfajok társas képződményeitől általában is. Főleg, mert szigorú rendje ellenére „hatalmi szervezetnek” mégsem mondható. Hatalma

ugyanis valójában még a „királynőnek” sincs, helyzete azáltal, hogy „ál-lampolgárokat termel”, inkább központi csupán, s kiemeltnek is annyiban mondható csak, amennyiben élettartama többszöröse a közönséges halandónak számító dolgozókének. Úgyhogy a rovarállamban a hatalom inkább „személytelen”, mivel a genetikai program kérlelhetetlenül rideg rendet, áthághatatlan törvénykönyvet képvisel. Amennyiben viszont az élő szervezettel, illetve a sejttel hasonlítjuk össze a rovarállamot, az anya helyzete leginkább még a sejtmagéhoz hasonlítható: úgy viszonyul a többiekhez, mint a sejt a sejt többi részéhez. Mint ahogy maga a rovarállam is, éppén a genetikai program központi szerepe folytán, valahogy közbeeső fokozatnak tűnik az élő szervezet és a valódi szuperorganizmus, a szociális képződmény között, akár még azért is, mert tökéletességben szinte alig marad el a részét képező egyedek tökélye mögött.

Legalábbis, ha a tökéletességet azon mérjük le, hogy a rész, az egyed, mindig maradéktalanul alárendeli magát az egész érdekeinek. Mint a földben fészkelő poszméheknél például: ahol a bejáratnál őrködő egyed, szárnyainak verdesésével, eleven ventillátorként gondoskodik a fészek szellőzéséről, és ha elpusztítjuk, nyomban másik áll a helyére. Vagy amint a természetkatonák teszik, úgy véve fel a harcot a természetvárho beható hangyákkal, hogy a mögöttük lévő munkások közben befalazzák a falon támadt rést, elzárva előlük a visszavonulás útját. Ami emberi szemmel nézve éppúgy lehet imponáló, mint riasztó példa, valójában azonban arról vall mindenekelőtt, hogy mint a rovarvilágban általában is, az egyed életének a rovarállamban sincs semmi jelentősége. Annyira nincs, hogy ebből akár még azt a következtetést is levonhatnánk, hogy a „nép minden, az egyén semmi” elve csakis a rovarállamban lehet képes ennyire maradéktalanul megvalósulni. Nyilván, mert egyedül az értelem olyan foka és jellege mellett képzelhető el egyáltalában, mint amelyet a rovaroknál találunk. Vagy olyan foka mellett, mint amelyet az ember képvisel?

Igen, kétségtelenül, így is mondhatnánk. Csakhogy az értelem ezen a fokon már nemcsak a tudatos áldozat meghozatalára lehet képes, hanem arra is, hogy ennek értelmét kétségbe vonja. Vagy hogy a rovarállamra emlékeztető falanszter-lét értelmét is tagadja.

Amde az ehhez a magaslathoz vezető út nem csupán mérhetetlenül hosszú, hanem más módon is indul egyúttal. Mivel a magasabb rendű állatok különböző társulásai nem holmi átöröklött program fejleményei, hanem inkább egyfajta „társadalmi szerződésből” fakadnak.

•

Csakhogy ezt a „társadalmi szerződést” az erőszak alakította ki. Annyira, hogy nyugodtan nevezhetjük az „ököljog társadalmi szerződésének”. Vagy inkább az „aki bírja, marja” szerződésének.

E „szerződés” lényegének illusztrálása érdekében álljon itt tán néhány sor egy tyúktenyésztésről szóló szövegből:

„A tyúkok tojóházba telepítésével egyidejűleg megkezdődik a közelharc a dominációért. Pl. két tyúk összetalálkozik, az erősebb megbúzza a gyöngébbet, így a következő alkalommal, ha ismét összetalálkoznak, a gyöngébb igyekszik elmerülni, mert előre tudja, mi vár rá. Persze az említett vesztes tyúknál is van gyöngébb egyed, s ezt idővel meg is búzza...”

Vagyis helyben vagyunk. Pusztán emlékeztetőül ugyanis elég ennyi, hogy megerthessük: „társadalmi szerződésünk” az erőfölény érvényesülésén alapszik, vagyis az állatok társulásain belül az erősebbek dominációja, illetve e domináció elismerése a gyengébbek részéről, tekinthető az általános elfogadott alapelvnek, ez tartja fenn a rendet a csoporton belül. Nem utolsósorban annak révén, hogy a gyengébbek mégiscsak kárpótolhatják magukat valamiképpen: az erősebbektől elszenvedett bántalmazást másokon torolják meg, „lefelé” adják tovább a náluk is gyengébb példányoknak, melyeknek megint csak módjukban áll az elszenvedett vereség megáláztatásának lefelé való továbbadása. Emberi világunkból vett kifejezésekkel szólva érzelmátvitel, „pótkielés” segítségével. Kivéve persze a tojóház, illetve a farka, a nyáj, a horda, a társadalom leggyengébb tagját. Annak megfelelően, hogy „a ranglétra legalsó fokán maradt tyúk sorsa a legnehezebb. Ezt mindig mindnyájan fejbe verhetik, ha nincs elég táplálék, ő marad éhen, ha nincs elég hely az itatónál, ő marad szomjan...” Akárcsak... de hát ki kell-e mondanom egyáltalán, hogy ugyanúgy, mint az emberi társadalomban? Sőt szükséges-e akár azt is hozzátennem, hogy az utóbbiban ez a „leggyöngébb” nemegyszer a „letolt” beosztott okvetlenülkedő felesége, vértlen gyermeke, szerencsésebb esetben az oldalba rúgott házőrző kutya, a villanylével elvert tehén vagy ló, legszerencsésebb esetben a földhöz vert pohár vagy tányér. Illetve, ha lenyeljük a mérgünket, a saját pangó gyomorsavunktól kikezdett gyomor- vagy nyombélfalunk, dohányfüsttől átítatott ártatlan tüdőnk. Mert a lényeg mindenképpen ugyanaz — legyen szó akár tyúkokról, akár mirőlünk.

Függetlenül attól, hogy a nyers fizikai erő szerepét az emberi társadalomban mindenekeleltt a hatalom, a társadalmi pozíció vette át, jöllehet emögött az azt védelmező erőszak fenyegetése mindig is megtalálható, bármennyire kevés köze legyen is ennek az erőszaknak a „meztelen” testi erőhöz. Még ha ennek az ősi hierarchiát szabályozó tényezőnek a maradványai világunkban is megtalálhatók. Nem utolsósorban a gyermekek és serdülőkorúak csoportjain belül szerveződő hierarchiában — oly mértékben, hogy szinte azt is mondhatjuk: ezeknek a csoportoknak egyfajta „nevelő” hatásuk is van, általuk tanuljuk meg a leckét, segítségükkel értjük meg az „erősebb kutya” törvényének egyetemes érvényű jelentőségét. Úgy-hogy mire kinövünk belőle, magunkkal visszük már egész életre szóló tanulságunkat. Mert azt már semmiképp sem nehéz megértenünk, hogy a

felnőtt világban az erőfölényt már nem a fizikai erő többlete jelenti mindenekelőtt. Ha ugyan sikerül egyáltalán kinőnünk az ilyenfajta hierarchia szorításából. Minél elmaradottabb ugyanis egy társadalom, illetve minél inkább az egész társadalom hierarchiájának alján van az egyén helye, annál inkább foglya marad az erőhierarchiának is — egyebek mellett. „Egyebek mellett”, igen, mert ezalatt mindazt értenünk kell, ami a hierarchia vonatkozásában az emberi társadalom specifikuma, mindazt, ami kizárólag az ember nevet viselő állatfaj szuperorganizmusára jellemző, és ami, a legkezdetlegesebb emberi társadalmi formációktól kezdve a legfejlettebbekig, bennünk egyaránt szerepet játszik. Végső fokon mindazt tehát, melynek alapján a nyers erő állati princípiumával szemben az értelem emberi princípiuma képezi tulajdonképpen.

Erről szólva egyébként írhatnák „észt”, „szellemet”, „okosságot” is. Legkevésbé azonban „intelligenciát”, mivel mindenképpen többet értek alatta annál, amit a pszichológia avatott szakemberei megfelelő (vagy nem megfelelő) tesztek segítségével mérni képesek, és amelyek viszonylagos értékét éppen a pszichológia tudománya ismeri fel mindinkább. Vagyis mindig csak az ember, intellektuális képességeinek összességére vonatkoztatva.

Annak kapcsán, hogy az értelem külön erőként való felléptével a szuperorganizmusban voltaképpen dráma kezdődik. Mélyen az állati létben gyökerezve még messze megelőzve az emberré válás folyamatát, de oly módon, hogy nélküle az emberré válás folyamata el sem indulhatott volna a maga útján. Ez a dráma viszont az értelem lényegéből fakad, abból, hogy az értelem, bár a létért való küzdelemben az ember mint faj esetében győztesnek bizonyult, s hosszú távon (sajnos sokszor az egyén élet-tartamát meghaladó távon csupán), más vonatkozásban is győztesnek bizonyulhat, önmagában sohasem képes erőként hatni. Hanem fizikai erő-átvitelre is szüksége van, akkor hatékony csak, ha valamiképpen erőt irányíthat, erőt tarthat mozgásban. Ennek lehetősége pedig vagy adott vagy nem adott az egyed, illetve az egyén számára. Ezért történhet meg végül is, hogy a magasabb rendű faj egyede esetenként az alacsonyabb rendű faj egyedével szemben alul is maradhat — elvégre az embert a cápa is felfalhatja. És persze a dolgok természetéből adódóan ez nem csupán a különböző fajok egyedei között érvényes, hanem egyazon faj egyedei között úgyszintén, mivel a fizikailag erősebb vagy kedvezőbb hatalmi helyzetben lévő, de értelem dolgában gyengébb egyed/egyén szintén győzelmet arathat testileg gyengébb vagy kedvezőtlenebb hatalmi helyzetben lévő értelmesebb vetélytársa fölött illetve erejénél-hatalmi helyzeténél fogva, elsősorban ő lehet képes akarátát ellenfelére erőszakolni. Akkor is, ha az értelem valójában már nem is legyőzni, hanem meggyőzni akar. Mivel az értelem az erőátvitelt még ez esetben sem nélkülözheti. Hiszen még a pusztá közléshez, a beszédhez, a merő hangadáshoz és szájmozgáshoz is fizikai erő szükséges. Amit — mivel a száját könnyű befogni —

nem is nehéz megvonni a meggyőzni igyekezőtől, aki így máris legyőzötté lesz. Erre a legyőzésre viszont csakis a fizikailag vagy „hatalmilag” erősebb fél lehet képes, illetőleg a szellemileg gyengébb kényszerülhet rá. „Értelmi fogyatékossága” miatt is félreértve a helyzetet, s élve az erőfölénnyel — azaz talán nagyon is értve a helyzet lényegét: tekintve, hogy számára a meggyőzés a legyőzéssel egyenértékű, ez pedig a hierarchiában elfoglalt helyének elvesztésével járhat. Ezért veti be szinte reflexszerűen az erő „állati princípiumát”. Azzal az emberi princípiummal szemben, ami sokszor éppen akkor látszik igazán, ha nyers erővel vagy hatalommal kerül szembe: ilyenkor csillog, éppen bukásában, az értelem tragédiája.

De talán jobb mellőzni a romantikus sirámokat, lefékezni egy kissé. Nehogy azt a benyomást keltsem, mintha az értelmet eleve „jónak”, az erőt viszont „rossznak” tartanám.

Annál is inkább, mivel az értelem emberinek mondott princípiumában tagadhatatlanul valami „rossz” is ott rejlik. Legalábbis, ha a hozzáfűződő hagyományos képzetekre gondolunk, arra például, hogy az ördög fogalmához sok mindent hozzátársíthatunk, épp csak a butaságot nem, amiért is éppen az agyafúrtságot, a ravaszságot, a körmönfontyságot szokás „ördöginek” nevezni. Emellett még egyházi szövegekben is rábukkanhatunk olyan intelmekre, hogy „tiszteld az erősebbet”, afféle megállapítások mellett „hogy az értelem önmagában nem érdem”... Amely utóbbi észrevétel igaz is, épp csak ugyanez az erőre vonatkoztatva is igaz lehet. Épp ezért az erősebb tisztelet semmivel sem kevésebb neveléses emberi megnyilatkozás a társadalmi pozíció tiszteleténél. Amennyiben pedig az értelem fogalmához eleve a rossz képzetét kapcsoljuk, valójában arról feledkezünk meg, hogy az értelmet fegyverként rendszerint olyankor használjuk, s vagyunk ravaszak és körmönfontak, ha erőfölénnyel állunk szemben, olyankor „élünk vissza” vele, ha előzőleg valaki már az erejével tette ugyanezt. Vagy a hatalmával természetesen.

Nem beszélve arról, hogy minden „gyanúsága” ellenére az értelem minden más emberi tulajdonsággal szembeni prioritását tagadni ugyanannyi, mint az ember emberré válása legfőbb eszközének jogosultságát kétségbe vonni. Végül fokon tehát önmagunk létezései való jogát is egyben.

Persze az efféle moralizálásnak valójában semmi értelme. Lévéen a testi erő és az értelem egyaránt a létért való küzdelem eszköze végeredményben.

Sajnos az emberi társadalomban is. És természetesen az élővilágban, az állati létben, amelyben a kettő egymással való szembekerülése is gyökerezik. Azon a fejlődési fokon túl, amelyhez elérkezve ennek lehetősége egyáltalán megmutatkozhat. Mert ez a lehetőség csakis akkor jelentkezhet, ha a kérdéses faj felépítése már elég bonyolult ahhoz, hogy az egyes egyedeknek az átöröklési mechanizmus révén létrejött génkombinációi eléggé differenciáltak legyenek, s így az egyedek tulajdonságai is eltérőek

lehessenek, más szóval, ha egyáltalán van minnek eltérnie egymástól. Fizikailag gyengébb, de „szellemileg” erősebb, értelmesebb egyedek ugyanis — egyéb kombinációk mellett — csakis ez esetben alakulhatnak ki, s persze csakis ekkor lehet szó arról, hogy az erőfölény hiányát valamiképpen „ésszel” lehesse és kelljen ellensúlyozni. És hát csakugyan, minél magasabb rendű valamely állatfaj, annál kevésbé a nyers erő szerepel csupán a hierarchiában elfoglalt hely meghatározójaként, annál inkább szerepet kap például az agresszivitás is, ez viszont csakis akkor bizonyulhat hatékony hatóerőnek, ha megfelelő ügyességgel, gyors reagálással és helyzetkihasználással párosul — tekintve, hogy az ügyességet, a „motorikus intelligenciát” legkevésbé éppen ezen a szinten lehetséges az értelem más formáitól megkülönböztetni, másképp szinte meg se nyilvánulhat még. Idővel azonban az értelem egy „tisztább” megnyilatkozása, a ravaszság, a taktikázás, ha úgy tetszik, a hazugság is szóhoz jut. Annál is inkább, mivel az álcázás, a megtévesztés voltaképpen egyáltalán nem idegen a természettől, s „tisztán biológiai” formában, például a mimikriben, szinte kezdettől fogva megmutatkozik. Később, a ragadozó életmód becserkésző fogásai-ban pedig már „szellemibb” formájában is szerephez jut, annyira, hogy döntő jelentősége tagadhatatlan. Mi sem természetesebb hát, mint hogy a különböző állattársulásokon belül is érvényre jusson. Ennek kapcsán érdemesnek látszik a legtöbb magasabb rendű gerinces (madár és emlős) állatfaj esetében kisebb termetű s így gyengébb nőstények magatartására figyelni. Arra, amit Konrad Lorenz említ a monogámiában, de egyúttal csoportosan élő madarak, elsősorban a csókák kapcsán: hogy ti. egyes, a ranglétrán eredetileg nagyon is hátul álló nőstények miképpen igyekeznek előkelő helyzetű hímek kegyeibe férkőzni, amely törekvésük, ha sikerrel jár, jelentős „státuszváltozást” eredményez számukra, amit az így felkapaszkodott tojó rendszerint igyekszik is társai felé minél harsányabban hirdetni. Jó példája ez annak, hogy a gyengébbnek az erősebb kegyeibe férkőzése miképp módosítja az erőhierarchia rendjét, hogyan alakul ki a rejtett domináció. Olvashatunk azonban nőstény páviánokról is, amelyek, a megfigyelők szerint, gyakran hihetetlen rafinériával játsszák ki a falkabeli vezérhím szexuális egyeduralmát, s ez akár arra is figyelmeztethet, hogy az értelem, ha nem párosul „hozzá méltó” erővel, szűkegszerűen rendbontóvá, „destruktív” lesz. Alighanem azt is megvilágítva mindjárt, miért nem lehetséges az értelem egy bizonyos szintjének kialakulásán túl a szuperorganizmusban olyan harmonikus rend, amilyen-nel a rovarállamban találkozhatunk: egyszerűen azért, mert az egyed a maga külön érdekeit követi, s ehhez különböző eszközökkel is rendelkezik már, úgyhogy a csoport rendje sem lehet többé olyan, hogy azt egyetlen egyednek se jusson eszébe kétségbe vonni. Nem „elméletileg” persze, hanem pusztán azáltal, hogy megszegi és kijátssza. Mivel a rend kijátsszása mindig annak megkérdőjelezését is jelenti, s így gyakorlatilag lázadás is egyúttal.

Ezért lesz az értelem szerepe ebben a vonatkozásban kettős, szervező és bomlasztó, organizáló és dezorganizáló is egyben.

Éppen a értelem már említett tragédiájából eredően, amiért képtelen önjerejéből hatni. Így aztán mindenképpen „szövetségesre” van utalva. Még ha értelem — vagy amit az állati létben már annak lehet nevezni — nagyon korán beleszólt is a hierarchia alakulásába, mintegy a maga bélyegét is rányomva annak képére, mindig megbontva az egyedek közti kapcsolatok öntudatlan és automatikus rendjét s azt mindig újjáformálva. Vagy úgy, hogy megvolt a fizikai erővel rendelkező egyedben, amelynek (lassanként egyre inkább „akinek”) akarata ilyenformán „értelmes akarát” is, volt, vagy rejtett domináció útján jutva érvényre, vagy akár alulmaradva is az erőfölénnyel szemben, de mindenképpen konfliktust eredményezve. És esetenként a dolgok alakulására még így is kihatva.

Mert a döntő tényező továbbra is az erő maradt. Még nagyon sokáig. Illetve, amennyiben erő alatt nem csupán a testi erőt értjük, hanem annak végső fokon erre visszavezethető formáját, az erőszak alkalmazásának lehetőségét, tehát a hatalmat is, úgy valójában napjainkig is. Függetlenül attól, mennyire hirdeti magát a hatalom erőszakellenesnek, mennyire vallja, hogy a maga erőszak-eszközeire éppen az erőszak fékentartása érdekében van szükség, illetve, hogy mennyire tekinti magát az értelem megtestesülésének, az ész gazdájának, a bölcsesség letéteményesének, aminek szabályozó és irányító szerepe nélkül a társadalom nem létezhetne. Ez ugyanis a hatalom önmagáról alkotott és több-kevesebb sikerrel elfogadtatott mítoszát jelenti csak, s ebben a formális értelemben a „szellem győzelme” akár teljesnek is mondható, mivel amióta a hatalmat, a kiváltságosok uralmát egyáltalán indokolni lehet és kell, az mindig is az értelemre való hivatkozással történt. Mintegy az „erősebb vagyok, tehát okosabb is” motójának jegyében.

Valójában azonban a fejlődés folyamán annyi történt csak, hogy a mind fejlettebb társadalmakban a nyers erő ugyan valóban mindinkább háttérbe szorult — anélkül azonban, hogy a szó igazi értelmében az értelemnek engedte volna át a szerepet.

Mivel az ősi hordákra, a nemzetségi-törzsi közösségekre vonatkoztatva egyszerűen elképzelhetetlen, hogy ne az erő lett volna elsősorban a kiválóság, a vezető szerepre való alkalmasság mércéje, illetve az értelem e téren csak akkor érvényesülhetett, ha megfelelő fizikai adottságokhoz társult. „Reprezentatíván”, formálisan legalábbis egyedül ez biztosíthatott előkelő helyet a rangsoron belül. Amennyiben viszont a környezetből kiemelkedő értelmi adottságok gyengébb fizikum mellett léteztek, a közösség ilyen tagja inkább csak a rejtett domináció eszközeivel élhetett, vagy az erősebbek kegyelmeibe fértközött, vagy adottságait valamiképpen igyekezett miszifikálni. Titokzatos hatalmaktól eredeztetni, maga mögött természetfeletti erőt (!) felvonultatni, természetesen úgy, hogy maga is hitt annak létezésében. És ha e törekvése sikerrel járt, ő lett a sámán, a

törzs varázslója. Szerencsés esetben tehát a rejtett domináció nyílttá is válhatott, tiszttség is kerekedhetett belőle — varázserejének sikere azonban mindig attól függött, mennyire volt képes segítségével a többiek erőfölényét ellensúlyozni, agresszivitásukat féken tartani. Később persze a munkamegosztás létrejöttével, a különféle mesterségek kialakulásával párhuzamosan egyre inkább szerepet kapott az értelem és a tudás, lényegében specifikus és gyakran titokként őrzött ismeretek révén biztosítva az egyén számára a társadalmi megbecsülést és a kedvező helyet a hierarchia ranglétráján. Mindez pedig kezdetben még annyit jelentett, hogy legyen szó akár testi, akár szellemi tulajdonságokról, az egyén lényegében személyes adottságai, ha úgy tetszik, tehetsége szerint érvényesült, amint azonban a munkamegosztás továbbfejlődése, illetve a magántulajdon létrejötte révén kialakult az osztálytársadalom „emeletes hierarchiája”, vagyis a közösségen belül nem csupán az egyedek-egyének rangsora létezett már, hanem egyes csoportoké is, amelyekben az egymástól származó nemzedékek váltották egymást, alapvető normává a „születési szerencse” vált — amelyet az örökletes képességek állattenyésztői tapasztalatokból sematikusán leszárt fikciója „igazol” csupán. Még ha ez a helymeghatározó norma csak durván és nagy vonalakban érvényesült is, mivel az egyazon osztályhoz-réteghez tartozók csoportján belül mégiscsak az egyéni tulajdonságok jutottak szóhoz. Csakhogy másképpen, mint az osztálytársadalom előtti közösségekben, többé-kevésbé a kontraszelekció felé is tolódva, mivel a lenti, elnyomottnak mondható osztály vagy réteg a maga belső hierarchiáját többé már nem egyedül alakította, hanem legalább ennyire a felette lévő osztály is, szükségképpen a maga szempontjai és érdekei szerinti szelekciós normarendszert érvényesítve, mintegy a maga szája íze szerint értelmezve a kiválóságot, ami így sokszor nem volt egyéb a fentiek kegyét leső konformizmusnál, az érdekeiket kiszolgáló készségnél. És persze ugyanez „fent” is érvényesült annak révén, hogy a vezetésre való képesség az elnyomás eszközeinek hatékony alkalmazása képességét jelentette tulajdonképpen. Amennyiben tehát valamilyen kiválónak számító emberi adottság megfelelt ezeknek a követelményeknek, érvényesült, amennyiben nem, kihullott a rostából.

Vagyis ilyenformán „a szelekciós rendszer”, se lehet, se fent, nem feltétlenül a legkiválóbb emberi tulajdonságok érvényesülését támogatta. Legkevésbé éppen „értelme hierarchia” kialakulását az „erőhierarchiával” szemben, s legkevésbé a szorosabb értelemben vett hatalom vonatkozásában, amilyen az „államapparátus” volt mindenekelőtt. Illetve a múltat jelző „volt” itt talán nem is okvetlenül szükséges.

Mindez pedig valójában azt jelenti, hogy az értelem „emberi princípiumának” szerepe a szervezett élők hierarchiájában továbbra is ugyanolyan ellentmondásos és kétarcú maradt, amilyen kezdetben is volt. Annak folytán, hogy változatlanul az volt a perdöntő, vajon az értelem az erővel, illetve a hatalommal együtt létezett és lépett-e föl, képes vagy haj-

landó volt-e a hatalom pozíciójába kerülni vagy sem, mivel ettől függően jutott irányító szerephez. Eszerint válna a meglévő hierarchia védelmezőjévé vagy támadójává, konstruktív vagy destruktív erővé, ha éppen úgy tetszik. Ám az utóbbi esetben a jövő „konstruálójává” is egyben.

Legalábbis a jövő jelenné válásának pillanatáig.

NYOLC ÉVEZRED KÖBE VÁJT ÜZENETE

Töprengés egy régészeti kiállítás és egy könyv ürügyén

JUNG KÁROLY

Legalább egy évtizede már, hogy újra vissza és visszatérő élményként kísért egy rég letűnt kőkori kultúra furcsán lefittyedt halszájú embereinek világa. Az Al-Duna, pontosabban a Vaskapu vidékének egyik napsütötte, lejtős partszakaszán, Lepenski Virnél bukkantak rá a régészek egy kezdetben nem sokat ígérő őstelep nyomaira, amely néhány esztendő módszeres feltáró munkája eredményeképpen a szó igazi értelmében világszenzációt eredményezett. A körülbelül 1965-től 1970-ig tartó ásatások során ugyanis az európai átmeneti kőkör addig teljesen ismeretlen, kontinensünk fejlődéstörténete szempontjából alapvetőnek bizonyuló mezolitikus műveltség nyomai és emlékei kerültek napvilágra. A nem szakmabeli olvasó a Lepenski Vir-i kultúra emlékeit ez ideig szinte kizárólag a feltárásvezető Dragoslav Srejović még 1969-ben megjelent kitűnő monográfiájából ismerhette meg, s nem lehetett része abban az élményben, hogy a maguk anyagi valóságában is láthassa e kultúra legfontosabb emlékeit: a több tucatra rúgó homokkő szobrot.

A belgrádi Nemzeti Múzeum (Narodni muzej) és Dragoslav Srejović azonban az idén igazán minden szempontból tiszteletre méltó szándékának eredményeképpen létrejött a Lepenski Vir-i leletanyagok reprezentív, kiállítása, amelyet a közönség május derekától augusztus végéig tekinthetett meg. Megjegyzendő, hogy ez a kiállítás a leletanyagok csak nálunk első bemutatója. Nyugat-Európa művészetkedvelő közönsége ugyanezt a kultúrát a maga anyagi valóságában már három esztendővel korábban láthatta: Jugoszlávia és az NSZK közti megállapodások keretében a Lepenski Vir kiállítás 1981 első felében volt látható Kölnben, valamint később Münchenben is. A világpremierre természetesen szükség volt, hisz ennek az ásatásnak a jelentősége messze meghaladja Jugoszlávia határait, s a nemzetközi közvélemény érdeklődését az is bizonyítja, hogy Srejović professzor monográfiájának eddig egy amerikai és angliai angol, valamint három német kiadása jelent meg. A hazai közönség és jómagunk is tehát már akkor ismerkedhettünk meg a Lepenski Vir-i kultúra

leletanyagával, amikor az már a világi régészeti és művészettörténeti irodalmában helyet kapott, s amikor már tárgyalások folynak az anyag New York-i bemutatásával kapcsolatban is.

A belgrádi kiállítás alkalmából jelent meg egy voltaképpen már egy-két esztendővel korábban hirdetett monográfia is, amely elsősorban a Lepenski Vir-i műveltség művészeti szempontú megvilágítására vállalkozott. (Srejióvić, Dragoslav—Babović, Ljubinka: *Umetnost Lepenskog Vira*. Jugoslavija, Beograd, 1983.) Ennek a műnek, valamint a kiállításnak alapján teszünk kísérletet az alábbiakban néhány benyomás elmondására, annál is inkább, mivel néhány homokkő szobor értelmezése kapcsán magunknak is van etnológiai indítású elképzelésünk, illetőleg feltevésünk.

Az első kérdés, amely önkéntelenül fölmerülhet a kiállítás látogatójában, valamint a friss és a régebbi monográfia olvasójában, hogy miben rejlik ennek a régészeti anyagnak, valamint magának a lelőhelynek szenzációs mivolta? Erre a kérdésre azonban megnyugtató válasz hüvelykzető ki a kérdés irodalmából; elég csak pillantást vetni azokra az időrendi táblázatokra, amelyekben a Lepenski Vir-i kultúra elhelyezést nyer Európa és a Közel-Kelet műveltségeinek kontinuitásában. Ezek szerint ez az al-dunai kultúra az időszámításunk előtti 7000 és 6000 között alakult ki és érte el tetőfokát, tehát az emberi művelődéstörténelemnek abban a szakaszában, amikor sem Európában, sem pedig másutt még nem számol a régészet és a művészettörténet kifejezetten művészetnek minősíthető indíttatású alkotásokkal, különösen nem a szobrászat terén. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Henri Lhote például az ugyancsak szenzációs saharai sziklarajzok és -festmények korát majd két milléniumnyi idővel későbbre teszi. Vö. Henri Lhote: *Sziklafestmények a Szaharában*. Gondolat, Budapest, 1977. 248—249. p.) Vagyis: miközben a Vaskapu vidékén (időközben a Lepenski Vir-i lelőhely környékén további telepek feltárására is sor került) minden tekintetben művészi szintű, s minden kétséget kizáróan szakrális ihletettségű szobrászat alakult ki, földrészünkön eddig nem ismer a régészet más centrumokat, ahol hasonló vagy azonos szintű kultúrával számolni lehetne. Bár ennek az al-dunai kultúrának közvetlen vagy közvetett folytatásáról egyelőre nem tud a kutatás, mégis joggal merülhet fel a kérdés, hogy az európai korai civilizációk bölcsőjét vajon a Mediterráneum térségében kell-e keresni, vagy pedig a Földközi-tenger térségével kapcsolatos eddigi feltevések a Lepenski Vir-i műveltség ismeretében bizonyos átértékelésre szorulnak.

Más szóval: Lepenski Vir az európai kultúra egyik nagy hiátusában teremt összekötő láncszemet, s ugyanakkor mintegy folytatója annak a pannón kavicsmégmunkáló tevékenységnek, amely ezen a területen a paleolitikumtól kezdődően kimutatható. Ez a folytonosság azonban úgy értelmezendő, hogy a vaskapui átmeneti kőkor embere Lepenski Virben és még néhány nem központi telepen a kavicsot már nemcsak eszközzé

Ősanya, 51 × 39 cm

alakítva használta, hanem szakrális indíttatású művészi megmunkáló tevékenységével új minőséget teremtett a fejlődésnek ezen a szakaszán.

Bár, mint említettük, a belgrádi kiállítás majdnem kizárólag a Lepenski Vir-i ásatások szoboranyagát mutatja be, ennek az anyagnak a kommentálása előtt pár szót kell szólni arról a telepről (pontosabban: az egymás fölött meghúzódó kultúrrétegekből kibontott legalább három, időben egymást követő telepről), ahol a szoborsorozatok előkerültek. Ez annál

is inkább fontos, mivel sok tekintetben azokat az elképzeléseket támasztja alá, amelyek a Lepenski Vir-i szobrok értelmezésével kapcsolatosak.

A nagyon alaposan dokumentált ásatási leírásokból megtudható, hogy a Lepenski Vir-i szobrokat megalkotó átmeneti kőkori ember szervezett telepen élt, s olyan lakóházakat épített magának, amelyeknek hátramaradt alapjai és járószintje sok mindenre következtetni enged, ami végső soron ugyancsak szoros kapcsolatban van a nagyméretű kavicsok megmunkálásának indítékával. A házak (mindhárom kultúrreteg telepének esetében) nagyon jól kivethető szabályszerűségek figyelembe vételével épültek. Minden alaprajz szabályos körseleletet mintáz meg, amelynek arányai igen jól meghatározhatók. Minden lakóhelyalap hosszanti tengelyében kőblokkokból téglalap alakúra kiképezett tűzhely található, amelynek a bejárat és az alap keskenyedő vége felé eső részén sima kőlapokból „asztalok” vannak kirakva. Ezek mellett a „kőasztalok” mellett került elő a homokkő szobrok többsége in situ, általában félgömb alakú kivájt bemélyedést hordozó „áldozati kő” társaságában, s mindez nem hogy kétséget afelől, hogy az áldozati köveknek és szobroknak is kultikus szerepük lehetett egy feltételezett „mezolitikus ősvallás” rituális aktivitásai között.

Nemcsak a lakóházak alapjai, hanem maga a telep is szabályszerűségeket mutat; az egyes kultúrreteg-„teleprajzok” jól mutatják, hogy a házalapok tájolása nem véletlen, továbbá azt is, hogy a telepen a belső közlekedésnek kialakult menete lehetett. E néhány felvillantott adat is bizonyára érzékelteti, hogy a Lepenski Vir-i átmeneti kőkori embere minden valószínűség szerint korához mérten meglepően szervezett, tudatos aktivitást mutató életmódot és tevékenységet folytatott. Minden bizonylat igazra van a feltárásvezető Srejić professzornak abban is, hogy az ilyen szervezettségi fokot eláruló közösségnek számolni kell az ősvallásával is, bár — mint a későbbiek során látható lesz — itt is elsősorban hipotézisekkel kell számolnunk, mivel a Srejić-féle interpretáció mellett — más megfontolások alapján — más részinterpretációk is elképzelhetők. Hogy azonban ennek a „mezolitikus religió”-nak a körvonalait bemutathassuk, szólni kell előbb magukról a szobrokról, mivel a feltárásvezető elsősorban ezeknek alapján alakította ki a maga elképzelését a Lepenski Vir-i ember „átmeneti kőkori ősvallásáról”.

A Lepenski Vir-i szoborleteknek két típusát különböztetik meg a kutatók: az antropomorf szobrokat, valamint az ornamentális szobrokat, ez utóbbiak eddig megfejtetlen díszítésűek; számolni kell olyan elképzelésekkel is, amelyek ezekben a díszítésekben jelképi funkciót látnak. Az antropomorf, illetőleg figurális szobrok száma éppen egy tucat; további harmincat ornamentális díszítéssel láttak el a mezolitikum művészei, tíz pedig — a házalapzatban elfoglalt helye alapján — anikonikus szoborként szerepel az előbbieken említett friss monográfiában.

Az antropomorf, illetőleg figurális jellegű szobrok képezik elsősorban

Vulva, 18 × 13,8 cm

annak a hipotézisnek az alapjait, amelyeknek alapján Dragoslav Srejo-
vić, valamint Ljubinka Babović is felrajzolja elképzeléseit a Lepenski Vir-i
populáció „ősvallásáról”. Ez az elképzelés igen érdekes, ezért kísérletet
teszünk arra, hogy röviden összefoglaljuk. A szerzők úgy vélik, hogy a
lakóházalapok kultikus részében lokalizált szobrok kultikus objektumnak
tekintendők, s minden bizonnyal a Lepenski Vir-i népesség „hal-ős” kép-
zetét voltak hivatva ikonográfiailag megjeleníteni. Tehát egyfajta átme-
neti kőkori misztikus „etnogenezis” szakrális emlékeit kell látnia bennük
a kései utókor kutatójának és látogatójának. Ez az elképzelés sok tek-
intetben vonzónak tűnik, annál is inkább, mert ezek a figurális alko-

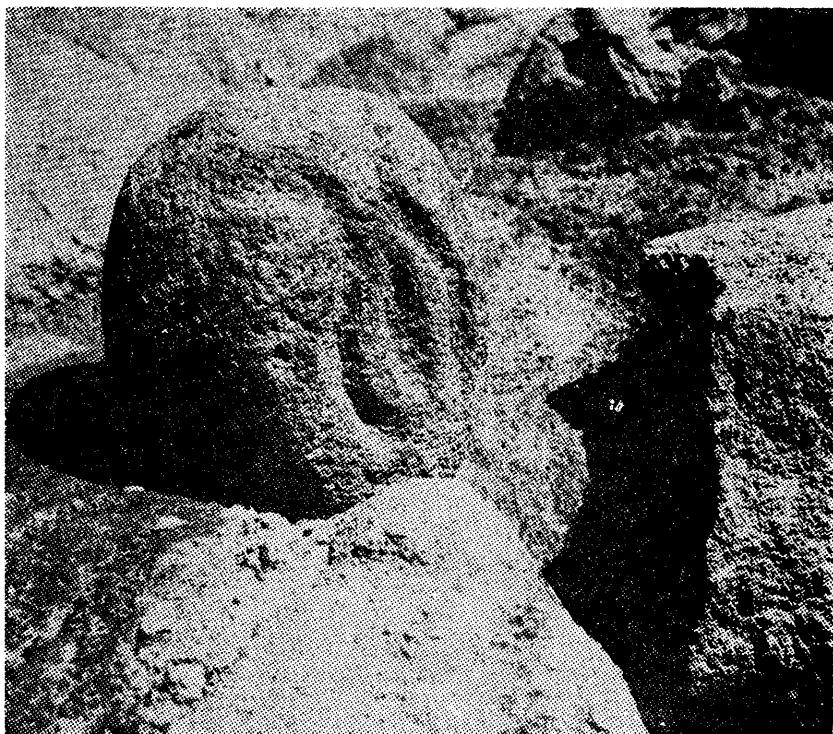
tások valóban sok tekintetben halra asszociáló képzeteket keltenek a mai szemlélőben. A Lepenski Vir-i homokkő szobrok összetéveszthetetlen „stílusjegyei” oly mértékben egységesen jelennek meg ezekben a megmunkált óriáskavics-alkotásokban, hogy valóban lehetetlen nem észrevenni bennük a közös ideológiát. Ezek azok az egyszeri szemlélés után is felejtethetetlen lefityedt szájábrázolások, a meredt halszemek, az egész „arc” vízi világra utaló ikonográfiája. S hogy kétség ne legyen, a Danubius elnevezésű alkotás egész formájával, továbbá egyéb jegyeivel is — például az uszonyos kiképzésű részekkel — az emberarcú, de haltestű lényt, a mezolitikum Lepenski Vir-i emberének ősképletét jeleníti meg.

Hogy a mintegy ezer esztendő 30—40 nemzedéke — ennyire becsülhető ennek a népességnek kontinuos tartózkodása az átmeneti kőkori al-dunai tájékán — éppen a „hal-ősre” vezethette vissza önnön eredetét, az egyáltalán nem meglepő és nem is szorul különösebb indoklásra; nagyon jól tudjuk, hogy — mutatis mutandis — más régiókban a „medve-óst” vagy „szarvas-óst” foglalták epikus énekeikbe az — igaz jóval későbbi — közösségek. Az életet jelentő Duna közege, amely nélkül nyilván a Lepenski Vir-i populáció nem is maradhatott volna fenn ilyen makacs folyamatossággal, s nem is alakíthatta volna ki nagyszerű kultúráját, nemcsak a mindennapi élet partikularitására nyomta rá letörölhetetlen bélyegét, hanem a közösségi létezés egészét átfogó gondolkodásra, világlátásra és -értelmezésre is.

Ez az eléggé kultúra vont és leegyszerűsített interpretáció természetesen csak nagy vonalakban érinti azt a mezolitikus „ősvallást”, amelyet a Lepenski Vir-i műveltség kutatói, elsősorban Srejióvić professzor és Ljubinka Babović kiolvasni vél a leletekből. Az egész problémakör külön fejezetét alkotják az ornamentális díszítésű szobrok, amelyeknek ikonográfiája mind ez ideig makacsul ellenáll az értelmezési kísérleteknek. Óvatos feltevésként persze felmerült az is, hogy ez az ornamentika egyfajta átmeneti kőkori „írásnak” tartható, ám ezt a hipotézist eddig semmi sem támasztja alá. Hogy az egyes jelekben vagy jelcsoportokban a női vagy férfi princípiumok mutathatók ki, ez talán bírhat némi valószínűséggel; bizonyos analógiák felvetik ennek lehetőségét.

Két szobornál néhány pillanatra nem lesz érdektelen megállnunk. Az egyik egy vörös színű tojásdad homokkő oldalára vésett vulvát ábrázol, a másik pedig teljes egészében antropomorf figura, a Lepenski Vir-i szoboregyüttes egyik legmarkánsabb alkotása, s megtalálói az Ósanya nevet adták neki. Ennek a szoborműnek az alsó részén az igen nagy mértékben stilizált kezek jól kivehetően ugyancsak a vulvát érintik, és széttárva mutatják, szemben a szemlélővel. A szobor további részei sem hagynak kétséget afelől, hogy nőábrázolás van előttünk.

Srejióvić professzor nem tulajdonít különösebb jelentőséget ezeknek a vulva-ábrázolásoknak; a termékenység-kultusz lecsapódását látja bennük, ami egyébként nem ritka ebben a korszakban. Magunk ezeknek az ábrá-

zolásoknak lehetséges funkciójával kapcsolatban egészen más feltevést kockáztatunk meg. Úgy véljük, hogy a vulva-ábrázolások talán már a mezolitikum idején is abban az ősi, és a világon mindenütt kimutatható egyetemes apotropaikus szerepben jelenhettek meg, amelyre az irodalomban megszámlálhatatlan példa van. A genitáliák apotropaikus szerepe napjainkig hatóan, az időben visszafelé pedig évezredekre visszamenően is világosan kimutatható; ezért valószínűnek lehet venni, hogy már a mezolitikum emberénél is számolni kell és lehet vele. (Csak egy zárójel erejéig hadd utalunk arra, hogy a Lepenski Vir-i kultúrát néhány ezer esztendővel megelőző paleolitikum egyik franciaországi őstelepén több kauri kagylót találtak, amely föltehetően már akkor is a vulva jelképeként szerepelt, amint ahogy szerepel ma is, még hozzá nyakláncon függő apotropaikusként, s némi szerencsével bármely vajdasági vidéki kirakodó vásáron vagy búcsún még is vásárolható. A franciaországi paleolitikus adattal kapcsolatban vö. André Leroi-Gourhan: *Religije prehistorije. Paleolit*. Naprijed, Zagreb, 1968. 73—75. p.) A különálló vörös homokkő

vulva-ábrázolással kapcsolatban még annyi jegyzendő meg, hogy az egyik lakóház alapján, a tűzhely kőlap keretének beépített részeként bukkantak rá. Erről a megtalálók úgy vélik, hogy nem in situ került elő. Magunk úgy véljük, hogy ez az állítás is megfontolandó, mivel úgy találjuk, hogy a tűzhely szerkezetének részeként a vulva-ábrázolás igen nagy mértékben indokolható. Jól ismert, hogy a családi tűz és a tűzhely kultusza szinte napjainkig megfigyelhető a primitív technológiájú népeknél. Az ártó szándék pedig sok esetben éppen abban manifesztálódott, hogy az ártani szándékozók idegen a családi tűzhelynek, illetőleg a tűznek ártott. Nem képzelhető-e el, hogy a tűzhely falába beépített, s ábrázolatával félreérthetetlenül a tűzhely egésze felé irányított női genitáliaszobor éppen apotropéikus funkciót töltött be?

Az Ősanya elnevezésű, s méreteivel is kiemelkedő szobormű ábrázolatát az előbbieken nagy vonalakban ismertettük. Magunk a szoborkezek exhibicionista és félreérthetetlen mozdulatában ugyancsak apotropéikus szerepet vélünk kiolvasni. Sőt: ezzel a mozdulattal és a vulva mutogatásával külön is foglalkozni kellene, mivel koraközépkori kelta katedrálisokban ugyanaz a mozdulat és exhibicionizmus bukkan föl, a jelek szerint ugyancsak apotropéikus funkcióban. (Itt nem térhetünk ki arra, hogy az ikonográfiában „heraldikus nő”-ként ismert ábrázolás-sorozat vulva-mutogató nőalakjai — elképzelésünk szerint — ugyancsak a Lepenski Vir-i Ősanya ikonográfiájához vezethetnek vissza.)

A főntebbiek során arról szóltunk, hogy a Lepenski Vir-i ember telepének és lakóházának alaprajzában, s ebből következően valószínűleg mindennapi életében is egyfajta rend, átgondoltság, s rendszer olvasható ki. Ugyanez az átgondoltság figyelhető meg az előbbieken érintett szobrok anyagának megválasztásában is. Valamennyi szobor óriáskavics megmunkálásával kialakított alkotás; Srejović professzor ebben a tényben is mezolitikus mitológiai háttért sejt; interpretációja szerint ugyanis a Lepenski Vir-i óriáskavicsok eredeti formája voltaképpen a korai mitológiák tojásképzetéig vezethető vissza, a tojás ugyanis szinte napjainkig az egyik legnagyobb rejtélye a feltételezett mitológiák és népi hiedelemrendszerek képzet- és szimbólumrendszerének. A Lepenski Vir-i szobrok pedig szinte alig avatkoztak bele az óriáskavicsok formájába; minden szobor alapján véve a természetes (a folyók évezredes formáló-csiszoló munkájával kialakított) kavicsformát követi, s az emberi intervenció mindössze a felület kialakításában nyilvánul meg. (Aminthogy a harmadik kultúrréteg agyagedényeinek formája ugyancsak ezt a gömbölyded formát mutatja.) Nem véletlen tehát, hogy e szobrok (szakrális objektumok) alapanyaga az óriáskavics volt.

A töprengés természetesen tovább is folytatható lenne a Lepenski Vir-i kultúra monumentális alkotásainak értelmezése, ikonográfiája, anyaga stb. kapcsán. Ezekkel a kérdésekkel azonban — mint említettük is — monográfiák foglalkoznak, s eléggé nem méltányolható módon vezető világnyel-

veken is. Számunkra nem marad más hátra, mint még néhány szót ejteni magáról a kiállításról, ahol ezeket az alkotásokat végre a maguk materiális valóságában is alkalmunk volt szemügyre venni. A kiállítás sok tekintetben úgy nyert megkomponálást, hogy az előbbieken elmondottak egy része ott is kifejezésre jusson.

A Nemzeti Múzeum nagy kiállítási termében a látogatót nagyszámú — a szobrokra irányított — kisebb fényszóró fogadta; ily módon voltaképpen az lehetett a látogató benyomása, hogy a kiállítás rendezőse az Al-Duna csillagos eget próbálta odavarázsolni az évezredekig föld alatt pihenő szobrok fölé. Ez a megoldás nem is volt ízléstelen, hisz ennek a jelentéssíknak kiiktatásával is számolni kellett egy sokkal gyakorlatibb funkcióval: a szobrokra irányított fénynyalábok minden alkotásból a lényegét emelték ki; ha nem tudta volna az ember, hogy Európa egyik évezredekkel korábbi kulturális központjának leletanyagában bolyong, még azt hihette volna, hogy valamelyik, ugyancsak európai, modern galéria kiállítására tévedt be. A Lepenski Vir-i figurális és ornamentális szobrok döbbenetesen modernnek, nem csoda, hogy Srejšović professzornak majd két évtizeddel ezelőtt, amikor az ásatások első eredményeit bemutatta, többen nem is akartak hinni.

Kárikulás és ösztövérv világunkban a szó ezúttal valódi értelmében felüldülést jelentett a találkozás és szembesülés európai önmagunk nyolcezer évvel ezelőtti emlékeivel. Nagy kár azonban, hogy a kiállítás alkalmából kiadott új monográfia inkább a pompa pazarságára tékozolta el lapjait, mint főleg az 1969-ben megjelent első hasonló munka megjelenése óta kikristályosodott újabb ismeretek és értelmezések bemutatására. Mert ez az album is voltaképpen nyomdaipari műalkotás inkább, mint tudományos monográfia, amelynek — *horribile dictu!* — talán el kellene jutnia az olvasó kezébe is. Még a jelen körülmények között is förtelmes ára azonban erre semmi esélyt nem nyújt számára.

EGY REGÉNY ÉS EGY ELŐSZÓ KÉT VÁLTOZATA

Szerkesztői levelezés Zilahy Lajossal (1966—1968)

JUHÁSZ GÉZA

Huszonhat évi távollét, önkéntes „száműzetés” után 1974-ben Zilahy Lajos hamvai — kívánsága szerint — hazakerültek a szülőföldre. Azóta sorjában jelennek meg a könyvei is hazájában, miután huszonegy évig egyetlen sora sem láthatott napvilágot. E könyvek sorában 1982-ben kiadásra került utolsó műve, *A Dukay család* című regénytrilógia is, amely első ízben 1968-ban jelent meg az újvidéki Forum és a budapesti Magvető közös gondozásában, de nem egészen azonos szöveggel; az 1947-ben megjelent *Ararát* után ez volt az első Zilahy-mű, amely Magyarországon forgalomba került. Minthogy 1982-ben is felmerült a trilógia közös kiadásának gondolata, mint az első kiadás szerkesztője, a Forum felkérésére, átnéztem a készülő könyv levonatát, s megállapítottam, hogy a Szépirodalmi kiadványa az 1968-as Magvető-kiadás szövegváltozatát ismétli meg, tehát ugyanúgy eltér a Forum által forgalmazott változattól, mint a korábbi. A Forumban már akkor foglalkoztunk a gondolattal, hogy irodalomtörténeti adalékként is meg kellene írni a két változat létrejöttének történetét, de a hazai olvasó tájékoztatása érdekében is, aki most abban a hiszemben veszi kézbe az újabb kiadást, hogy a korábbival azonos művet fog olvasni. Talán kötelességünk is e tájékoztatás olvasóinkkal szemben mint a könyv importőreinek és forgalmazóinak.

Egyéb mozzanatok mellett a már-már elejtett ötlet realizálásához hatalmas ösztönzést adott Cserépfalvi Imre szép könyve, amely arról győzött meg, hogy a könyvkiadói vállalkozások és a kiadói műhelyek története igen fontos adalékokkal szolgálhat egy-egy korszak irodalmának, egy-egy életmű alakulásának történetéhez. S ha valaki könyvet szándékozik írni Zilahyról — ami nagyon is valószínű —, bizonyára nem kerülheti meg azt az élet- és pályaszakaszt, amely igen szorosan kapcsolódik Jugoszláviához, a Zilahy-művek itteni magyar és szerbhorvát nyelvű kiadásaihoz.

A Dukay család szerkesztésével kapcsolatos Zilahy-levelek számos fon-

Zilahy Lajos Újvidéken, 1972-ben

tos mozzanatot tárnak fel a trilógia magyar nyelven való megszületésével, azaz újjászületésével kapcsolatban, s ha töredékesen is, felvillantanak gondolatszikrákat az író alkotói módszeréről, irodalomszemléletéről, a hazájához való viszonyáról, s arról végül, hogy a tervezett előszóban mi mindent kívánt elmondani magáról, hogyan kívánt bemutatkozni az újabb felnőtt magyar olvasóközönség előtt.

A TRILÓGIA KÉT VÁLTOZATA

Miután 1948-ban elhagyta Magyarországot és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahol később az állampolgárságot is elnyerte, könyvei magyarul csak Jugoszláviában jelentek meg — kivéve az *Ararát* folytatását, a *Krisztina és a királyt*, amely Londonban a Lincoln—Prager

cégnél még magyarul jelent meg 1953-ban, *A bíbor évszázad* és *A dühödtt angyal* viszont már csak angolul. A Zilahy-művek magyar kiadását Jugoszláviában éppen az az *Ararát* indította el, amely az utolsó, hazájában megjelent könyve is volt, s ezt 1972-ig még további hét könyv követte.* Közben Zilahy Lajos a szerbhorvát nyelvterületen is az egyik legnépszerűbb, legolvasottabb külföldi íróvá lépett elő, s egymás után jelentek meg a regényei, többször 8–10 kötetes sorozatban is. A sor élén itt is az *Ararát* áll, amely a Testvériség—Egység kiadónál egy évvel a magyar eredeti előtt, 1952-ben jelent meg. A saját bibliográfiai adataim szerint csak az 1952 és 1970 közötti tizennyolc esztendő során Zilahy nem kevesebb mint 41-szer jelent meg szerbhorvátul! Az író elbeszélése szerint még spanyol nyelvterületen tett szert hasonló népszerűsége, s ezzel magyarázható, hogy jugoszláviai utazásait rendszerint spanyolországi látogatósaival kapcsolta össze.

Egy ilyen alkalommal, szintén Spanyolországból érkezve, valószínűleg 1965 nyarán*, hozta magával *A Dukayak* spanyol kiadását: ez már tartalmazta az *Ararátot*, a *Krisztina és a királyt*, *A bíbor évszázadot* és *A dühödtt angyalt* egyetlen kötetben, bibliaiapon, igen tetszetős nyomdai kivitelben, kartondobozban.

Emlékezetem szerint ekkor még nem is a trilógia magyar nyelvű kiadásáról folytak tárgyalások, hanem az angol nyelvűről, amit a Forum nyomdai bér munkájában végzett volna személyesen a szerző megrendelésére. Főleg a szerbhorvát s részben a magyar kiadások tiszteletdíjaiból ugyanis igen jelentős összegű dinárja hevert egy itteni bankban, amellyel nemigen tudott mit kezdeni. Egy-egy rövid itteni vendégeskedése alkalmából csak elhanyagolható töredékét költötte el, s ezért mindig külön gondot okoztak számára az itt „befagyott dinárjai”. Nyugati valutára konvertálni talán nem lehetett, vagy az árfolyam miatt nem volt érdemes? E „konvertálás” egyik módja lett volna az itt kinyomandó és nyugaton terjesztendő angol nyelvű trilógia. Ezzel kapcsolatban írta 1966. VI. 23-i levelében: „Az első 1000 példány költségeit nekem kellene fedeznem. Ebből legalább ötszáz példány fog menni ingyen az angol nyelvterület kritikusainak. Ha csoda történik, és Heinemann eladja a megmaradt ötszáz példányt, mibe kerül a Forumnál a második, harmadik, negyedik... etcetera ezer példány?” Ugyanebben a levélben még ezt is olvashatjuk: „a trilógia nyomdai előállítását én fogom fedezni befagyott jugoszláv dinárjaimból”. E befagyott dinárok értéke ugyan időről időre, a megjelenés gyakoriságától, az infláció ütemétől stb. függően változott, de 1966, 1967 táján igen tetemes volt. Tárgyalásban állott például egy

* *Ararát*. Regény. Testvériség—Egység Könyvkiadó, Újvidék, 1953; *A lélek kialszik*. Forum Könyvkiadó, 1965; *Halálos tavasz*. Forum, 1965; *Két fogoly*. Forum, 1966; *A Dukay család I—III*. Forum, Újvidék—Magvető, Budapest, 1968; *Valamit visz a víz*. Forum, 1969; *Halálos tavasz. Szépapám szerelme*. Forum, 1972.

újvidéki építésmérnökkel házépítés kérdésében, s az akkori dinárjaiból bőven kitelt volna a telekvásárlás és házépítés költsége. Később — az egykori siker utáni nosztalgia mellett — ugyanez a meggondolás vezette a, sajnos, nagyon baful sikerült filmvállalkozásra is. A *Halálos tavaszt* vitte újra filmre jugoszláv—spanyol koprodukciónban, azzal, hogy egy nyugaton forgalmazandó film formájában immár a befagyott forintjait is nyugati valutára váltsa át. (A laboratóriumi munkákat ugyanis magyarországi filmgyárban akarta végeztetni.)

A trilógia angol nyelvű kiadásából semmi sem lett, nem is lehetett, s közben felmerült a magyar kiadás kérdése, ami a magyar kiadó — de bizonyára a politikai — körök érdeklődését is felkeltette. Az író elbeszélése szerint már New Yorkban szóbeli meghívást kapott a magyar kormánytól, látogasson haza s esetleg térjen haza véglegesen. Elbeszéléseiből nem volt nehéz kihámozni, hogy az ajánlat rendkívül csábító volt a számára, de ugyanakkor tele volt gátlásokkal, fenntartásokkal is. Igen sokszor elmesélte, nem egy levelében le is írta, hogy az MTA irodalomtörténete az ötvenes években, néhány sorban megemlítve néhány munkáját, befejezésül ezt írta: „Jelenleg az Egyesült Államokban él és *ellenséges működést fejt ki volt hazája ellen.*” Lehet, hogy nem ismerek minden irodalomtörténetet, amely az ötvenes években jelent meg, de ilyen kitérelt Zilahyról sehol nem találtam. Egyszer csaknem egy egész napon át lapozgattuk együtt az irodalomtörténeteket, de ő sem találta meg ezt a mondatot.* S hogy ez a rágalom mennyire fájtn neki, arról a következő levélrészlet is tanúskodik:

„Az Akadémiának nagyon könnyű lett volna ellenőrizni az igazságot, hiszen itteni követünk pontosan tudta, hogy a nyilasok, sőt a jobboldali hazafiak feljelentésére az FBI (államközi rendőrség) és az Integration Office (Bevándorlási Hivatal) éveket tartó vizsgálat(a) alatt voltam mint kommunista, ami azt jelentette, hogy itt az amerikai kiadók fekete listájára kerültem a vizsgálatok befejezéséig. Sík Endre követ (és jó barátom) egyik budapesti útján magával vitte útleveleinket, hogy meghosszabbítsa. Útleveleinket sohasem kaptam vissza. Nincs szándékomban önéletrajzot írni, de ha írnék, húszéves száműzetésemről, csak ennyit írnék: Nem én hagytam el a hazámat — hazám hagyott el engem.” (1968. június 19.)

* Hogy az író szóhasználatánál maradjak, az Akadémia, pontosabban az Akadémiai Kiadó valóban „ellenőrizte az igazságot”, s az alábbiakból az is megállapítható, hogy mikor. Az *Új magyar lexikon* (Akadémiai Kiadó) 1962. évi „Második változatlan továbbnyomása”-ban ugyanis a Zilahy Lajos szócikk zárómondatai a következők: „1948-ban külföldre távozik. Az USA-ban él, és a Magyar Népköztársasággal szemben ellenséges tevékenységet folytat.” Az ugyancsak 1962. évi harmadik s ugyancsak „változatlan (!) lenyomat”-ban viszont már a következő zárómondat áll: „1948-ban külföldre távozott.” E kiadás „keresztleveleiben” még a következő adat szerepel: „A harmadik utánnomás példányszáma: 101 101—143 100”. Minthogy a tulajdonomban ez utóbbi kiadás van, hasztalan kerestük az íróval a valóban súlyosan elmarasztaló kitérelt.

Úgy gondolom, nem szorul bizonyításra, hogy *A Dukay család* (ekkor még *A Dukayakról* vagy csak a trilógiáról volt szó, a végleges címet később javasolta az író) jugoszláv—magyar (Forum—Magvető) közös kiadását és tervezett magyarországi terjesztését mind Zilahy, mind a „magyar fél” az író majdani hazatérésének, azaz végleges visszatelepülésének előkészítéseként értelmezte és kezdte. Tanúskodott erről a magyar társkiadó (Magvető) igazgatójának széles körű meghatalmazása s a belgrádi magyar nagykövetség élénk figyelme is, mellyel a koprodukció előkészületeit kísérte. S hogy Zilahy is így fogta fel, arról igen egyértelműen vall a következő levélrészlet: „Egy Forum-levél arról értesített márciusban, hogy a *Trilógia* mint a Forum és Magvető közös kiadása fog megjelenni. Szűkebb baráti körömnök beszámoltam erről a számomra örvendetes dologról, és itteni magyar körökben, ha nem is világszenzáció, de beszédtema lett a hazámba való »visszatérésem«, ha *egyelőre* csak szellemi formában” (is). (Aláhúzta: J. G.) (1968. aug. 5-i levél.) Egy korábbi levele (1968. február 29.) szerint, mondhatnánk, nyilvánossá, országossá kívánja tenni a haza hívását: „Az előszó utolsó mondata: »Régi hazája nyitott ajtókkal várja elszakadt fiát« — tudom, egy kissé fellengős és szentimentális, viszont igaz, de miután nem a te szavad, rád bízom, hogy meghagyod-e — én inkább a magyarországi olvasó felé szántam.”

E levelek ugyan későbbi keletűek, s már a szerkesztés, szöveggondozás során érkeztek, úgy vélem, mégis jól érzékeltetik Zilahy akkori lelkiállapotát, s kifejezik mindazt, amit az író ettől az eseménytől várt: „huszonegy évi száműzetésem után Magyarországon ismét könyv alakban megjelenni”.

Az első hármastalálkozóra és megbeszélésre a trilógia kiadása ügyében 1967 februárjában került sor Újvidéken, melyen Zilahy Lajos, a Magvető igazgatója, a Forum vezérigazgatója és kiadói részlegének főszerkesztője vett részt. E megbeszélésnek két mozzanatát tartom utólag fontosnak. A Magvető igazgatójának első kérdése Zilahyhoz kb. így hangzott: elfogadod-e a tiszteletdíjat forintban? Az író válasza — ha nem is szó szerint —: magyar író voltam, vagyok és az is maradok halálomig, tehát elfogadom. Zilahy „kikötése” pedig ez volt: a trilógia megfelelő előszóval jelenik meg, amelyet J. G. (e sorok írója) fog jegyezni. Miután a Magvető képviselője a javaslatot helybenhagyta, máris a kiadás körüli részletkérdések (a magyarra visszafordított szöveg érkezése, nyomdai átfutási idő, nyomdai kivitelezés stb.) került előtérbe, nem utolsósorban pedig a példányszám: magyarországi terjesztésre 40 000!

Meg kell vallanom, hogy ekkor még nem sejtettem, milyen feladatra vállalkoztam mint a trilógia szerkesztője, hisz az egész műnek csak mintegy negyedét-ötödét kitevő *Ararátot* ismertem. A munka elején nem is látszott semmi nehézség. Azzal kezdődött, hogy megérkezett a *Krisztina és a király* londoni kiadása, melyet hozzá kellett illeszteni az *Araráthoz*, s a középső kötet már nyomdakészen állt, sőt hamarosan le is került sze-

 15722. Y NSD

11112. D BGD

248. NEW YORK NY. AUG19. 30 5 1225

Ch: 281/7.000-38

LT

FORUM IZDAVECK SEKTOR

NOVISAD YUGOSLAVIA

TRILOGI VEGRE MEGERKEZET NAGY MEGLEPETESEMRE
 FELPEERTESEK SOROZATA FELEFFLEGES IZGALMAKAT OKOZOTT
 TILTAKOZSAMOAT VISSZAVONOM NYOMDAI MUNKA REMEK
 LEKTORI KIFOGASAIM NEM SÜLYOSAK TELEFONALJATOK
 MAGGETONEK LEVEL ÜTBEM

ZILAHY +

COL +

Zilahy távirata a kiadóhoz

désre. Az első kötet már lassabban érkezett (kéziratban), mert *A bibor évszázadot* már angolból kellett a szerzőnek visszafordítania. De még itt is csak a megjelenési határidő szorítása okozott izgalmat. Egyrészt a Forum terjesztő osztálya előfizetést hirdetett, s legkésőbb 1967 karácsonyára ígerte a megjelenést, de még ennél is nagyobb problémát okozott, hogy a jugoszláv—magyar, azaz a Kultúra és Forum közötti könyvcseréről szóló 1967-es megállapodásban a 40 000 példányos export a legfőbb tételt jelentette. A legnagyobb problémát azonban a trilógia harmadik kötete, *A dühödt angyal* jelentette. Ezt láthatóan az a Zilahy írta, akit — mint előbb idéztük — a hazája hagyott el. Része lehetett a toll megnyomásá-

ban a hidegháborús állapotoknak, nem utolsósorban az ellene Amerikában folyó jobboldali és fasiszta rágalomhadjáratnak is. Különösen az eredetileg hóhér Kurdi Jóska nyugatra menekülése és leleplezése emlékeztetnek a korabeli nyugat-európai emigráns lapok és lapocskák hangnemére. Minderről csak akkor győződhettem meg, amikor elolvastam a regény 1967-es kiadású szerbhorvát fordítását. Ma is meggyőződéssel valom, hogy az író hírnevének sem tett volna jót, ha a könyv változtatás nélkül jelenik meg. Másrészt igen világos volt, hogy Zilahy meg akar jelenni Magyarországon, aminek akkor kétségkívül egész sor feltétele volt, s mint látni fogjuk, ő elvben számot vetett e feltételekkel.

A Forum és a Magvető a szöveggondozás során minden fontosabb kérdésben egyeztetette álláspontját, de mivel a kiadvány a Forum Nyomdában készült, s gyakorlatilag a szerkesztés is itt történt, az egész levelezést a Forum folytatta a szerzővel. A vita egészét igen hosszadalmas volna részletesen ismertetni, de talán sikerül annak nehézségeit, már-már drámai fordulatait is érzékeltetni néhány kiragadott levélrészlettel.

Zilahy elvi magatartását legrövidebben a következő levélrészlet fejezi ki:

„Magam is alig hiszem, hogy ennyi akadály után mégis sikerült befejezni ezt a nehéz munkát, s nagyon várom megnyugtató soraidat, hogy a kézirat hiánytalanul a kezében van.

Ami a szükséges változtatásokat illeti, főként a hűzásokat, megismétlem, hogy a végső szó a titek és a Magvetőé, még akkor is, ha nem értek Veletek egyet.

Nagyon jónak tartom azt a változtatásodat, hogy a »Lenin-fiúk« kihagyásával »a minden idők szadista terroristáihoz« hasonlítsuk a fehér tisztek gyilkosságait. Viszont nem értek egyet Veled abban, hogy »semmi esetre sem tehetünk egyenlőségi jelet forradalmi és ellenforradalmi erők között«, amint írod. Tudniillik a kutya ott van elásva, hogy mi a forradalom és mi az ellenforradalom, ez meghatározás, megítélés kérdése. Ha Lafayette forradalmár volt, akkor mi volt Robespierre, ha Károlyi... akkor Kun Béla, és Rákosi... akkor Nagy Imre... és így tovább. Szerencsére ez olyan történelmi szörszálhasogatás, ami nem tartozik miránk.

Ha a jugoszláv vagy német kiadás alapján ellenőrzöd a küldött kéziratot, láthatod, hogy az utolsó, 26. fejezetet csak a magyar kiadás részére és most írtam, ami enyhíti Ursi kivégzésének keserű ízét, anélkül, hogy történelemhamisítást követnénk el.

Ismétlem: az jog, történni bizonyos részek kihagyása vagy »elhallgatása« kérdésében, amit a Forum és a Magvető jónak gondol, ellenvetéseimet vegyétek úgy, mint amikkel a kiadó érdekét kívánom szolgálni.”
(1968. jan. 25.)

Természetes, hogy a szerkesztői munka korántsem folyt ilyen simán, mint e levél alapján gondolhatnánk. Egyrészt a munka előrehaladásával sokasodtak a változtatandó vagy törlendő részek, s ezekkel egyenes arányban szaporodtak az író ellenvetései is. Nagy nehézséget jelentett a nagy földrajzi távolság és a posta olykor bosszantó lassúsága is. De épp a távolság miatt nem is gondolhattunk arra, hogy a megszerkesztett, szedésre előkészített gépiratokat New Yorkba eljuttassuk és visszavárjuk onnan. Az előfizetőknek így is ismételten magyarázkodni voltunk kénytelenek. 1967 decemberében pl. arról tájékoztattam előfizetőinket, hogy „a trilógia 2. kötetének kézírata még 1966-ban nyomdába került, s már rég elkinyomva várja az 1. és 3. kötetet”. Ezután Zilahy leveléből idéztem egy részletet: „De a 18. fejezetről, te is láthatod, hogy munkám több, mint fordítás: a magyar olvasónak többet, és itt-ott kevesebbet kell mondanom, mint az amerikaiak és más idegen nyelvűnek.” Ekkor 1968 első negyedére ígertem a könyvet, de csak a másodikban sikerült eljuttatni a könyvesboltokba.

Az idő tehát sürgetett, s ebben az idővel folyó versenyfutásban, levelek és táviratok, telefonbeszélgetések egymást keresztezése közben az írónak valóban nem lehetett teljes képe az eszközölt változtatásokról, törlésekről, mint maga írta, sőtétben tapogatózott. Ez magyarázza türelmetlenségét, olykor már-már kétségbeesett javaslatait, tiltakozásait stb. 1968. július 30-án többek közt ezt írta:

„Kedves Barátaim:

Tegnap hosszú telefonbeszélgetésünk után feleslegesnek tartom, hogy perirat hangú hosszú levelem érveit megismételjem. Most már ne arról legyen szó, hogy egymást vádoljuk, hanem arról, hogy miképpen tudjuk a Trilógiába fektetett nagy anyagi és szellemi erőfeszítésünket megmenteni.

— — — — —

Tegnap telefonon azt mondtam: »Ha a Magvető és köztem nem szakad meg a levelezés, és e megváltozott cenzúra miatt bizonyos szövegrészek nehézségeiről kapok értesítést, készen voltam a megoldással: befejezni a regényt a 18. fejezettel, az ostrom szörnyű napjainak leírásával, aztán a Barlang felszabadításával, amikor Marja megpillantja a közeledő csónakban az első szovjet tiszteket, felismeri Maxim Narokovot, és a torkához szorított kézzel zokogva kiáltja: Da zdravstvujet Krasznoj Armija! ...

E megoldás szerint a regény 1945 februárjában fejeződik be, egy történelmi pillanat gyönyörű magaslatán. Nincs semmi szó a »felszabadító« vagy »megszálló« szovjet csapatok dicséretéről vagy bírálatáról, nincs összeesküvés, nincs tárgyalás, nincs ítélet, nincs hóhér, e maradnak azok a fejezetek, amiknek szövegén szerző és kiadó reménytelenül próbálkozik, hogy a »káposzta is megmaradjon, a kecske is jóllakjék« — Ursi Mihály sorsát illetően a regényt a telje-

sen politikamentes 21. fejezet mondja el, amely ebben a megoldásban a 20. és utolsó fejezet lesz: Ursi Mihály nem követi feleségét és egyetlen gyermekét Amerikába — a regény utolsó szava ennek a drámai éjszakának szívtépő búcsúszása.”

Erre a megoldásra ekkor már visszatérni nem lehetett, hisz a könyv már teljesen vagy csaknem teljesen kész volt. E javaslatnak, mint a későbbiekből kiderül, mégis rendkívül nagy jelentősége lett. Ma már ugyan nehezen tudnám megmagyarázni, honnan vettem a bátorságot, sőt vakmerőséget, hazardírozást is mondhatnék, de a magam részéről biztos voltam benne, hogy ha az író a kész könyvet meglátja, a változtatásokat, törléseket megvizsgálja, el fogja fogadni. Bizonyosan része volt ebben a kettőnk között kialakult barátságnak, annak, hogy az író felfogását, szándékait pontosan ismerem, de volt egy felbecsülhetetlen értékű tapasztalatom a *Két fogoly* némely részeinek változtatásában is, amit az író teljes egyetértésével alig két évvel ezelőtt vittem véghez. (Ennek a történetét is érdemes volna megírni, annál is inkább, mert az írónak is igen érdekes visszaemlékezései maradtak fenn egy 1945-ös találkozásáról az akkori szovjet katonai parancsnokkal Debrecenben, s ott is szóba került a regény.)

Időközben azonban még ilyen levelek, majd táviratok érkeztek:

„En tehát nem vádoló senkit Budapesten, de ugyanakkor meg kell értenetek, hogy a jelen helyzetben semmi körülmények között nem nyugodhatok bele abba, hogy leveleimre nem válaszolva, parancsuralmi módszerrel befejezett tények elé állítsanak.

Hogy Jugoszláviában milyen fülszöveggel jelenik meg a Trilógia, tiltakozással nincs szándékomban semmiféle nehézséget vagy kiadást okozni a Forumnak, de arra kérlek levelem vétele után

táviratilag közöljétek velem, volt-e eredménye annak a mostani kérésemnek, hogy Magyarországra ne szállítsatok addig, amíg a jogi és szerzői alapkérdések tisztázva nincsenek. Most nem megyek bele a részletekbe, de azt, hogy csak most értesülök arról, hogy Kurdiből börtönőr lett, ami szerencsétlenségre a regény drámai szerkezetének... teljesen sötétségben vagyok ezen a ponton... nem tudom, ki írta át és hogyan a regény végét... mindezek olyan kérdések, amiknek csak egyetlen megoldása van: elhalasztani a Trilógia megjelenését szeptemberre, s részemről áldozatok árán is elkerülni azt, hogy szerződés nélkül így döntsének egy szerző legfontosabb jogaiban.”

(1968. június 19.)

Ekkor azonban a Trilógia, most *A Dukay család I—III.*, csaknem 120 szerzői ív terjedelemben, 42 409 példányban (ez 127 500 db könyvet jelent!) teljesen készen állt, s ebből 40 000 példány magyarországi szállításra. Nem nehéz elképzelni, mit jelentett volna a Forum alig kilenc-tíz tagú kiadói munkaközössége számára — különösen anyagilag —, ha ez a könyvmennyiség eladhatatlanná vagy akárcsak exportálhatatlanná vált

15722 Z NSD
11112 D BGD
91 NEWYORK AUY739 18 31 11°

OFR

LT
FORUM IZDEVECKI SEKTOR
NOVISAD(VIA WUI)

RENELVE HOGY MEGOLDAST MEGTALALTAM FORUM KAROSODAFÁ
NELKUL TANAGFLOM TERJESZTEST MEGALLITANI LEVEL UTRAN
ZILAHY +

COL *hitelviszétel után*
6.9.1111.2 *Ray* *a/a*

Még egy távirat New Yorkból

volna. Az erkölcsi kudarc, sőt csapás sem lett volna kisebb súlyú. Elég csak a több éves beharangozásra gondolnunk, ami az itt lehetséges legnagyobb nyilvánosság előtt folyt. Zilahy ugyanis találkozott Újvidéken a rádió M-stúdiójában és Szabadkán a Népkörben is olvasóival. A két helyen legalább 7—800 rajongó olvasója hallgatta, kért tőle dedikációs s hallotta, hogy készül az *Ararát* folytatása, a trilógia.

Természetes, hogy az első kész, bekötött, beborított példányokat, szinte kitépvye a könyvkötők kezéből, azonnal elindítottuk a szerző címére:

341 East 82nd Street

New York, N. Y. 10028

és vártuk, vártuk kedvező válaszát. Ehelyett azonban a következő távirat érkezett:

Zovegvaltoztatias szerzoi jovahagyas ej szerzodes nelkul Szovjetunio-ban is jogtalan duhodi angyal terjesztese ellen tiltakozom befejezett tenyek sulysbitjak helyzetet hetfon jugoszlav ido szerint deli orak-ban telefonalok level utban Zilahy.

(1968. július 28.)

A következő távirat, amely augusztus 1-jén érkezett, még mindig arról tanúskodott, hogy Zilahy nem kapta meg a küldött példányokat;

Renelve hogy megoldast megtalaltam Forum karasodaja nelkul tanacflom terjesztet megallitani level utban Zilahy.

Ekkor derült ki, hogy a Forum külkereskedelmi osztálya, nyilván takarékossági okokból, hajópostán küldte az említett komplementet. Azonnal egy újabb csomagot indítottunk útnak, ezúttal természetesen repülőpostával.

Mínthogy e tiltakozásokról tudomást szerzett a magyar ügyfél is, nevezetesen a Magvető Könyvkiadó, a Kiadói Főigazgatóság és a Kultúra export-import vállalat, közölte, hogy ilyen körülmények között nem veheti át a megrendelt mennyiséget. 1968. augusztus első napjaiban jártunk, s feltételezhető, hogy a világhelyzet, közelebről az európai politikai légkör sem volt a legalkalmasabb egy húsz éve Amerikában élő magyar író első újrakiadására. De hát ez nem a Forum problémája volt, számunkra a készen álló 120 000 db könyv leszállítása, ellenértékének behajtása létérdek volt! A fent említett intézményekkel Budapesten folytatandó tárgyalásra a magam részéről az összes ide vonatkozó Zilahy-levelek alapos tanulmányozásával, kijegyzetelésével készültem, s azokkal az idézetekkel érveltem, melyekben a „végső szót” minden kérdésben ránk bízta. Mindez elég keveset nyomott a latban a Zilahytól érkező tiltakozó, terjesztést tiltó táviratok ellenében. Egy pillanatban, miközben a tárgyalások egy helyben topogtak, s mindenki a saját érveit ismételtette, felberregette a Magvető igazgatója asztalán a telefon, s a Forum kiadó titkára, Takács Antal a következő táviratot diktálta le a számomra:

trilogi vegre megerkezett nagy meglepetesemre felreertesek sorozata feleflges izgalmat okozott tiltakozsamoat visszavonom nyomdai

munka remek lektori kifogásaim nem súlyosak telefonálatok magtoenk level utban zilahy

(1968. augusztus 6.)

A táviratban jelzett levél, amely valószínűleg a távirattal egyidejűleg indult el a címünkre, s az augusztus 5-i dátumot viseli, valóban néhány nap múlva megérkezett. Legszívesebben teljes terjedelmében ideiktatnám, de mivel 3 sűrűn — a szokásosnál apróbb betűkkel — gépelt oldalt tesz ki, kénytelen vagyok csak a legfontosabb részleteit közölni:

„Nem folytatom »megpróbáltatásomat«. De utólag megértitek, hogy többévi keserves munkám (angolból visszafordítani önmagam) s huszonegy évi száműzetésem után Magyarországon ismét könyvvalakban megjelenni, de nem úgy, ahogy elképzeltem, hanem nullás géppel igen nullás géppel rövidre nyírva, megcsönkítva jelenni meg, hiszen a csehszlovák események miatt a cenzúra olyan érzékeny lett, hogy még Rajk László kivégzésének októberi dátumát is túl közelinek tartotta Ursi novemberi tárgyalásához... kivégzéséhez?... A Forum levelei nem voltak világosak, és én a Rajk-hasonlóság miatt elveszve láttam regényem utolsó sorait, hogy Ursi Mihályt is újra eltemetik, mint Rajkot, s ez a hasonlóság sokkal nagyobb, mint a jeges vagy havas eső azonossága, ami részemről teljesen szándéktalan volt. Értsétek meg tehát kétségbeesésem okát, teljesen sötétben maradtam, a szerzői jogaim legdurvább megsértését láttam abban, hogy mint a sztálini pártvonal szolgálója jelenjek meg magyar nyelven.*

Ma, hétfőn reggel — 9 órakor jön a levélhordó — megint nem volt hírem tőletek, holott a július 26-án feladott távirat azt mondta: Levél útban. De a levél 10 nap óta még mindig útban volt. És ekkor, 11 óra tájban a csomaghordó postával végre, végre megérkezett a TRILÓGIA.

Egymás után értek a legnagyobb meglepetések.

1. Egy Forum-levél arról értesített márciusban, hogy a TRILÓGIA mint a FORUM és MAGVETŐ közös kiadása fog megjelenni. Szűkebb baráti körömmnek beszámoltam erről a számomra öröndetes dologról, s itteni magyar körökben, ha nem is világszenzáció, de... (l. a levél már indézett további részletét az 1066. oldalon)

*A TRILÓGIA kötetein csak ez áll: Forum Könyvkiadó. Semmi más.***

2. Második nagy meglepetésem volt: a fülszöveg. A nekem megküldött kéziratot üresnek és szinte szándékosnak találtam olyan értelembe, ahogy a Magvető kiadása (úgy gondoltam) elhallgatja, hogy

* Nekem természetesen fogalmam sem volt róla, hogy a Rajk halálos ítéletét kihirdető bíró feje fölé lyukas esernyőt tartottak; ugyanis jeges eső esett éppen. A végleges szövegben a jegesből havas eső lett.

** A Trilógia ui. mutált kolofonnal jelent meg, s a jugoszláviai terjesztésre szánt példányokon csak a Forum, a többin csak a Magvető kiadó szignója állt.

a regény már tucatnyi nyelven megjelent, még japánul is, s a magyar olvasó előtt úgy tűnteti fel a Trilógiát, mintha most jellene meg először, magyarul.

Most, hogy késő éjjel gépelem ezt a hosszú levelet, arra gondolok, van-e értelme ennek a hosszú filippikának, amikor a Trilógia megérkezése óta a félreértések 90 percentje eloszlott? Csak annyiban van értelme, hogy nemcsak előttetek, de a Magvető előtt is érthetővé tegyem értelmetlenné vált távirataimat és leveleimet.

Engedjétek meg, hogy baráti kebletekre borulva zokogjam el szemrehányásaimat. Miért hagytatok abban a hiszemben két hónapig, hogy a sérelmes fülszöveg fog megjelenni?

»Reszkető kézzel« bontom fel a csomagot, először A dühödöt annyit ragadtam meg. Mi ez? Ez egy új fülszöveg! Elolvasom, csak ennyit kértem, de miért, miért, mért nem közöltétek velem? ... Aztán jön a második nagy meglepetésem: a Trilógia kiadásához semmi köze a Magvetőnek. Ezt a fontos ténytet sem közöltétek.

És végül jött a legnagyobb meglepetésem.

Ezt külön kell megmagyaráznom.

A márciusi Forum—Magvető (Juhász) tárgyalás eredményeként Rajk László kivégzésének dátum-közelsége miatt Ursi kivégzését 1948-ra tették. De miután teljesen el voltam zárva a »gyomlálás« munkájától — a Magvető ajánlott leveleimet sem kapta meg —, arra kellett gondolnom, hogy ha cenzúrárok ennyire érzékeny a történelmi kivégzések felé is, akkor a regény utolsó fejezete, utolsó mondati áldozatul estek a »gyomlálásnak« — felnyitom a könyvet... mi ez? ... jól látok?... Ott van az utolsó fejezet! Pedig ezek az utolsó szavak szinte kiabálva hasonlítanak a Rajk-tragédiához... Ursit ugyanúgy rehabilitálják... s a mártírok sorsáról szólva:

»de az ilyen sírok mindig megnyílnak. Előbb vagy utóbb megnyílnak — és különös fényt árasztanak, amit a shakespeare-i szó Jack-olantern néven ismer. Amely néha meglibben a mocsarak, lápok, ingoványok és orgoványok felett.«

Uramisten! ... hisz ez fenyegető kiáltás a szabadságért és minden terror ellen...

Már nem tudok komolyan gondolni arra, ami történt. A nagyobb bajon túl vagyunk, de még most sem látok tisztán... dacára a börtönörre herélt Kurdi Jósának... az itteni lapok még mindig nem látják tisztán az új gyomlálási rendszer méreteit. Terjeszthető-e a Trilógia Magyarországon?"

Meg kell vallanom, hogy e levél vételekor szinte oda se figyeltem erre az utolsó kérdőmondatra. A siker feletti nagy-nagy öröm, a hosszú és keserves szorongás utáni megkönnyebbülés tompította el az éberségem? De említettem már, hogy a szerkesztés során állandó érintkezésben voltunk

a Magvetővel, s az imprimálás, vagyis a kikorrigált, betördelt oldallevonatok engedélyezése nyomásra szintén a két kiadó együttes eljárása volt. A magyarországi terjesztés azonban valóban nem kezdődött meg. A Forum szénája ugyanakkor a legnagyobb rendben volt. Sikerral folyt a könyv árusítása, köztünk és Zilahy Lajos között teljesen helyreállt a régi barátság, ezután még többet tartózkodott a körünkben; igen sok barátira és ismerősrre tett szert, s bár a végleges letelepedés gondolata lekerült napirendről, de mint ismeretes, a halál is itt érte utol. Mindemellett a magyarországi megrendelőnek (Magvető) leszállítottuk a megbeszélte példányszámot, s a Kultúra ki is fizette azt a Forumnak. (Haladéktalanul fizettünk természetesen a szerzőnek is az itt forgalmazott példányszámokért, a Magyarországon terjesztendő mennyiségért pedig a legelső megbeszélés értelmében a Magvető fizette a honoráriumot — forintban.)

Ugyanakkor tisztában voltunk vele, hogy magyar ügyfeleinknek a rak táron heverő könyvmennyiség súlyos anyagi és erkölcsi teherrel. Fizettek a Forumnak, fizettek az írónak, s egyetlen forintot sem tudtak belőle visszatéríteni. Az elkövetkező időben, ahányszor csak tárgyalásztalhoz ültünk a Kiadói Főigazgatóságban, „napirenden kívül” mindannyiszor szóba került a trilógia kérdése is. Egy ilyen tárgyalásra épp ezért előbányásztam és magammal vittem Zilahy 1968. július 30-i levelét, felhívtam a figyelmet arra a megoldásra, amelyet a vita hevében és sajnálatos tájékozatlansága folytán ajánlott fel, s így hangzik: „befejezni a regényt a 18. fejezettel...” (1. levéldízetet az 1069. oldalon) Biztos voltam benne, hogy ez „a káposzta is megmaradjon, a kecske jóllakjék” megoldás mind Zilahynak, mind a Magvetőnek meg fog felelni. Ez volt a kiindulópontja most már a Magvető és Zilahy közötti további levelezésnek és egyezkedésnek, s végül is a megegyezésnek.

Csak hogy e megoldás ára az volt, hogy a mű 3. kötetéből ki kellett tépni a 18. fejezet utáni részeket, majd a megrövidített 19. fejezet után következett huszadikként Ursi Mihály és Zia búcsúja, s huszonnegyediként a 18. fejezet második része: Felszabadulás. Kimaradt természetesen a felszabadulás utáni négy év története, Ursi letartóztatása és kivégzése, hisz a könyv az ország felszabadulásával, tehát 1945-ben fejeződik be.

E sebészi beavatkozásnak azonban maradt egy szépséghibája. A sorrendjében felforgatott s újranyomott íveket ugyanis visszahelyezték a már kész fedő- és borítólapon közé, utóbbin pedig ott volt az ún. fülszöveg is, s ebben többek között ez volt olvasható: „Így most a Dukayak története 1814-től 1948-ig tart.” Hogy az olvasók mit gondoltak? Sajtóhibára gyanakodtak-e, ki tudja. A Szépirodalmi legújabb kiadása természetesen már ezt a „hibát” is helyreigazította.

Végezetül legyen szabad emlékeztetnem rá, hogy Zilahy Lajos egyik legfőbb aggodalma, legfőbb szorongásának forrása *A Dukayak* megjelenésével kapcsolatban is ez volt: „engem az új magyar nemzedék csak Jusozsláviában olvas... engem ez a nemzedék nem olvashatott...”, s

Őszintén kételkedett könyve magyarországi sikerében is. Látszatra jóízűen, szinte anekdotázva mesélt az állítólag róla terjesztett ál- és rémhírekről. Egy ízben csokorba is szedte (1968. június 19-i levél) ezeket:

„A mai 40 éven aluli magyarok, akiknek én csak Zhivoi trup vagyok vagy lettem mint író (Tolsztoj: Élő halott), ha ugyan tudnak még rólam valamit, csak azt tudják, amit a Népszabadság cikkei vagy a kommunista kritikusok írtak rólam, hogy a baloldali magyar irodalmat eladtam a Gömbös-kormánynak, s általában, hogy a Horthy-korszak írója voltam. Ez a fiatal magyar nemzedék esetleg azt is tudja rólam, amit egykor »vitéz« Béry László, Szálasi rádiójának börtönviselt igazgatója állapított meg rólam a Münchenben megjelenő Új Látóhatár cikkében, hogy regényeim külföldön nem könyv-alakban, csak néhány lap folytatásaiban jelentek meg — a Lajtán túl esetleg azt is tudják rólam, hogy zsidó vagyok (Zilahi Simon kiadóhivatal igazgató fia), és tudják rólam azt, amit egy 56-os hazai asszonyka mesélt Piroskának (nem tudva, hogy a feleségem), hogy már éveekkel ezelőtt meghaltam, utolsó éveimben letörve mint pincér szolgáltam egy clevelandi kis magyar vendéglőben. Egy másik hazai hír szerint a koreai háborúban estem el, az amerikai hadsereg szolgálatában.”

Az első cáfolat erre *A Dukayak* sikere volt, amely viszonylag magas ára ellenére is gyorsan vevőkre és olvasókra talált. S még beszédesebb cáfolatot jelentenek a mind újabb megjelenések, köztük a trilógia 2. kiadása is. Igaz, végül is csak „szellemi formában” sikerült hazatérnie, amint még 1968-ban megjósolta, de íróként valóban hazatalált. S ennél nagyobb elégtételre író nem is számíthat.

HAGYOMÁNY

ARCHAIKUS NÉPI IMÁINKRÓL

SILLING ISTVÁN

Az archaikus népi imádság a magyar folklór legkésőbb felfedezett terméke. Gyűjtési hagyományai még nincsenek, s 1974 előtti felbukkanásai esetlegesek (Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Kallós Zoltán, Diószegi Vilmos kiváló magyar néprajztudósok feljegyzései, ritka publikációi).

A kaposvári Somogyi Almanach 1974 szeptemberében tárta ország-világ színe elé ezt a népi lírai-epikai-drámai műfajt Erdélyi Zsuzsanna közreadásában. Azóta már a *Hegyet hágéke, lőtőt lépéke* című archaikus népi imádságyűjtemény a második kiadást is megérte (1976), s a néprajzkutatók egyik legizgalmasabb, legolvasottabb kézikönyvévé vált. Csakúgy, mint Polner Zoltán szegedi könyve, a *Föld szülte fáját* (1978), s a Magyar Televízió Szegedi Körzeti Stúdiójának a gyűjtő közreműködésével készített Koronával koronázzák műsora, amelyben maguk az adatközlők tárták fel lelkük legrejtettebb emlékkapuit, nyitották meg szívüket a nézők előtt, hogy valóban „koronával koronázzák” azt az értéket, amelyet ők maguk, falusi magányukban, tudva vagy tudatlanul a korai középkor óta őriztek rohanó világunk napjaiig. Ősi pogányság, erős hit, istenfélelem és családi örökség ötvöződött össze ezekben az apokrif imákba, legendaballadákba, amelyeknek helye ott van a népballadák, népdalok és egyéb népköltészeti termékek kellőképpen megbecsült sorában.

Kell a mi Vajdaságunkban is akadnia valakinek, aki e népi imákat összegyűjti, rendszerezi, hogy vidékünk egyre gyarapodó néprajzi gyűjteményei közül ne hiányozzék az, ami minálunk is van, él, létezik. Jung Károly néprajzkutatótól tudom, hogy már gyűlik az ilyen jugoszláviai magyar anyag. Hadd tegyem most közéjük én is ezt a két kupuszinai (bácskerteszi) archaikus imát, hogy Kupuszinát ne csak tarka szoknyás gazdagsága miatt tartsák számon a jugoszláviai magyar hagyományőrző falvak között.

Gazdagabb imagyűjteményemből a választást az adatközlő személyisége határozta meg. Ugyanaz az idős asszony mondta el mindkettőt, mintegy imafüzérré alkotva olyan népi lírai termékeket, amelyek, Erdélyi állításai szerint, nem ugyanazon tudatformájú szövegek, hanem az egyik a pogány-keresztény, a másik pedig az egyértelműen keresztény tudatformájú

imák közé tartozik. A társítás csak az adatközlő dolga volt, aki „este lefekvésben, reggel fölkelésben” mindennapi ájtatosságai között mondja el őket. Nála az imák eredeti funkciója a lényeges: a feloldozás lehetősége, a bűntől való szabadulás alkalmá, az üdvözülés elnyerése, amely mindkét ima záradéka. A nép, nehéz életében küszködve, s többször magateheretlenül elkövetett vétkeiért kínálták ezek az imák kegyes megbocsátást, megüdvözülést, vagyis, bár a túlvilágon, de könnyebb életet.

I. IMA

(— Hát én mingyá szoktam kérésztét vetni.)

Én léfekszek én ágyamba,
 Testi-lelki koporsómba.
 Három angyal ál fölöttem:
 Egyik fejemtí,
 Másik a lábomtú,
 Harmadik a lelkemet várja.
 Kej föl, Mária,
 Mer megfogták az ártatlan Jézust,
 Kit oszlopokihó kétézték,
 Vasosstorokkal ostorozták,
 Marék vesszéve sanyargatták.
 Csöpögnek neki a szent vére.
 Odamennek a angyalok,
 Félszédik arantányérba,
 Félviszik Krisztus Urunk elejibe.
 Krisztus Urunk azt parancsolja:
 Szent Lukács evangélista,
 Vidd ezt a imádságot
 Este léfektébe, réggel félkeltébe
 Aki elmondja,
 Hét halálos bíne megbocsájtatik. Ammën.

II. IMA

Názáretbéli Jézus, zsidóknak királja,
 Veszedelembé forgók Istene!
 Megtestesilt szent Ige,
 Ne hagyj a bínben elveszni!
 Szent Isten,
 Szent erés Isten,
 Szent halhatatlan Úristen,

Könyörj rajtam!
Hét kereszt alatt léfekszek,
Hét kereszt alatt félkelek.
Ériz angyal éfélig,
Boldogságos Sziz Mária viradtig,
Jézus Krisztus mindétig,
Hogy gyarló testem nyugodjék,
De szívem el ne aludjék,
Hogy téged mindenkor lásson,
Minden gonosz távoztasson.
Sátánok megkötessenek,
Hogy testeink ne fertézzenek.
Ezt engedjed meg nekem kegyesen,
Atya, Fiú, felségesen
Élvén érek dicsétségben
A Szentlélekkel mindörökké örökké ammen.
Ma vala péntek,
Annak napja vala,
Méne Jézus Krisztus kinnak színhelére.
Meglátták a zsidók.
Fölfeszítették magas keresztfára.
Foj a szent vére,
Szomorkodik szent lelke,
Hervad a szent színe,
Szól a Boldogságos Sziz Mária:
Ó, fíjam, fíjam!
Szerelmes szent fíjam!
Én azt gondoltam, te leszel bús,
Látod, fíjú, én leszék bús.
Ki ezt a imádságot elmondana.
Názáretben van egy mutrumfa,
Kívil aranyos,
Bellí kegyelmes.
Abba mondanak hétszer hét szentmisét.
Én ot hallgatom szerelmes szent fiammal,
Ártatlan Jézusommal.
Egyszer elkapják melélem a kegyetlen zsidók.
Keresem utcákrol utcákra,
Sohol sem találom.
Elétalálom Szent Lukács évangélistát.
Kérdem: Nem láttad-é szerelmes szent fíjamat,
Ártatlan Jézusomat?
Szóla: Ó anyám, anyám, szép Sziz Máriaám!
Menj el, menj el a magas Kálvária hegyére!

Ot vagyon egy szent keresztfa,
 Azon vagyon felfeszítve.
 Vasdárdákkal nyitogatják,
 Arcul verik, vérrel verejtékezik,
 Ecettel, epével itassák,
 Tövisekkel koronázzák.
 Ó anyám, anyám, szép Sziz Márijám!
 Menj el, menj el a fekete föld szín alá!
 Ádám magbai közé
 Kiáltsd, hirdesd,
 Lefektekre, félkeltekre:
 Hogy aki elmondja
 Háromszor lefektébe,
 Háromszor félkeltebe,
 Megidvezítém ammen.
 Dicsésség...

[Elmondta: Karlicsek Pálné Molnár Verona, született 1897-ben Kupuszinán; gyűjtötte Silling István, 1983. V. 28-án]

(— Ez egy hosszú ima.

— Kitől tanulta maga ezeket az imákat?

— Ezt a kicsikét, rövidet a anyámtól tanútam. Ez nincs, de a többi l  van írva, mind, nekink m gyvan ez a ima fizet kbe. L írva. Valamikor r g n, tudod ki vót az  n d d m*, a anyám d dij e, az elaludt, és látta a m g... a purgat riumot m g a másvilágot.  s annak k v t jelente, hogy ezt terjesztye mind nhut, mer nagyon nagy vesz lbe van a világ népe, aki nem fog im tkozni, elt r l a Jézuska benninket. Akkor ez, mind g jártak az  n szileim m g a rokons gaim M riagy dre. Ot mind g lehet t ezt a fizetőket v nni, és az nagyon régi, régi, ojan régi, hogy no!) (Megjegyzés: A szöveget, a hiányzó nyomdai jelek miatt nem közölhetjük a kupuszinai nyelvj r snek megfelelő átírásban.)

Az I. imát kicsinek, rövidnek nevezi adatk zlj m, s viszonyítása igaz. Ez a rövid ima mégis k t imádságból kontaminálódott egyg e. Az első az  n. *Esti ima*, amely Kupuszinán a leggyakoribb a maga 6 sorával, s ez viseli magán a bajelh r t s motívumait, a pogány eredetét. Ugyanebben az imádságban a második már keresztény vallási tartalmú, amely általában *Kakasok szólnak* című, b r ezen ima k t megszokott kezdősora: *Kakasok szólnak / Máriát ki l tj k... hiányzik ebből a kupuszinai variánsból. Ebben a részben már Krisztus szenvedésének jelenetei  r lkozhatnak elénk. Az imában a megszokott három személy (Jézus Krisztus, Mária, az Atyaisten) mellett m g egy negyedik is szerepel: Szent Lukács evangélista, habár ennek az imának a variánsaiban nem szokott.*

* d danya

Az egyházi irodalom s más népek ilyen imái Szent Jánosnak tulajdonítják azt, ki a halálhírt Máriával közli, s ő szerepel leginkább. A magyar, s így több kupuszinai archaikus népi ima is Lukács evangélistát szerepelteti. Az I. ima lírai fejlettségéről nemigen beszélhetünk, hiszen az itt-ott jelentkező ragrím s néhány alliteráció mutatja csak a költőiség ismereteit. Ha összevetjük az I. és II. imát ilyen szempontból, akkor középkori imalíránk több sajátos vonását is megfigyelhetjük:

ragrím: ostorozták/sanyangatták

éfélig/viradtig

kegyesen/felségesen;

párosrím: Istene/Ige

lőfekszek/főlkelek

lásson/távoztasson

megkötessenek/fertézzenek;

betűrím: szomorkodik szent

szent színe

szerelmes szent

fijam, fijam

hétszer hét

fekete föld

verik, vérrel verejtékezik

ecettel, epével;

Sztereotip jelzők a két imában: ártatlan Jézus,

szent vére,

Boldogságos Sziz Mária,

s mindezek már a latin nyelvű középkori irodalmiságból fennmaradt magyar lírai fejlettség bizonyítékai.

A II. ima a kimondottan keresztény tudatformájú szövegek közé tartozik, s szép példája az archaikus vallásos műfajnak. Kupuszinai példája hasonlóképpen megtalálható Erdélyi (63. sz.) és Polner (111. sz.) gyűjteményében. Megvizsgálva a három ima (Erdélyi Zsuzsanna nagyberényi, Polner Zoltán röszkei és a magam kupuszinai) változatát, megállapíthatjuk, hogy az ima három (A, B, C) egységből áll, háromszor következőnek sztereotip imazáró sorok.

A) rész zárószöve:

1. Most és mind örökkön örökké ámen.

2. Most és mindörökké. Ammen.

3. A szentlélekkel mindörökké érékké ammen.

A röszkei és a kupuszinai változat első, vagyis A) része gazdagabb, mégpedig Erdélyi első három sora után a másik két variációban ez található:

Ne hagyj a bűnbe elveszni!

Szent Isten.

Ez pedig igen pozitív, mert éppen Erdélyi szerint ez az egész istendicsőítő rész az „ún. Trisagion dicsőítő ének, mely a négy isteni eredetűnek tar-

tott őskeresztény liturgikus himnusz egyike" (Erdélyi 271. p.), s még Nagy Szent Gergely (meghalt 604-ben) óta imádkozzák nagypénteken. A kupuszinai változat a Szentlélekkel is bővült. Ez a mindennapi katolikus keresztény imagyakorlat során beidegződött formula hatása alatt történt.

B) rész zárószövege:

1. Aki ezt az imáccságot este-reggel elmongya, megüdvözüül!
2. Aki ezt az imádságot elmondaná,
Háromszó léfektibe, háromszó főketibe,
Mögüdvözítöm.
3. Ki ezt a imádságot elmondana.

E résszel is befejeződhetnek az ima, hiszen a műfaj közismert záradéka, a feloldozó megkönnyebbülést nyújtó-ígérő sorok elhangzanak. Amint látjuk, itt Polner imája a leggazdagabb, de az Erdélyi által gyűjtött is befejezettnek mondható, míg a kupuszinai csak sejteti, hogy „Ki ezt a imádságot elmondana” azzal majd történnék valami, de az imazáradék vége, a megüdvözülés kinyilatkoztatása már lekopott.

C) rész, melyben Szent Lukács evangélista és Szűz Mária párbeszéde található. Az ima drámai mivolta — erről még szövegek —, itt mutatkozik meg leginkább.

A kupuszinai változat a legegyszerűsített, hiszen pontosan tudatja:

Kérdem: Nem láttad-é . . . ,

Szóla: Ó anyám . . .

A nagyberényiben csak a kérdés ténye található:

Kérdem tőle: Nem láttad-e . . . ,

míg a röszei a legdrámaibb, legballadaibb, epikus részek nélküli:

Nem láttad-é . . . ,

Ó, anyám . . .

De a röszei részből viszont hiányzik a másik kettőben meglévő nagyon szuggesztív kínzási jelenet:

1. Arcul verik, vérrel verőtékeznek . . .

3. Arcul verik, vérrel verejtékeznek . . .

Ez a C) rész tartalmazza a legtöbb különbséget. A végén a nagyberényi változat a *Kakasok szólnak* című egyik jelenetével, részével bővül:

Tövissel koronázzák,
Marokvesszővel csapkodják
Hét cső vére elcsöppent,
Az angyalok fölszerték,
Szent atyja elejbe vitték,

— ez hasonlóképpen látható az I. kupuszinai imában, tehát bekontaminálódott, idecsapódott rész.

Erdélyi és Polner gyűjtése tartalmaz még néhány sort a végén, amely Kupuszinán nem fordult elő.

Erdélyinél:

Lefektekre, fölkeltekre:

Bizon, bizon vélem léssen a paradicsomba'.

Én mondom, a Teremtő,

Aki titeket az ő szent vérével (1) és halálával (1)
megváltott ámen.

— de itt az imádkozás idejének, módjának megjelölése elmarad.

Polnernél a leggazdagabb:

Léfektökre, fölkeltökre,

Hogy bizony, bizony, paradicsomban velem léssen.

Én mondom, a Teremtő-Megváltó,

Aki titeket az ő szent vérivel mögváltott:

Aki ez imádságot háromszó léfektibe,

Háromszor fölkeltibe emondaná,

Mögüdvözítöm. Ammen.

A kupuszinai variáns 3 sorral szegényebb:

Lefektekre, fölkeltekre:

Hogy aki elmondja

Háromszor léfektibe,

Háromszor fölkeltebe,

Megidvezítöm. Ammen.

— de ez az utolsó 3 sor pedig Erdélyi könyvből hiányzik. A kupuszinai előfordulás a mai dicsőséggel ér véget, mint minden imádkozás templomban, ájtatosságban, egyéni gyakorlatban.

A II. ima a szenvedéstörténet mozzanatai szerint csoportosítva, Erdélyi felsorolása szerint (Erdélyi, 49. p.) a *Mária keresi Krisztust* ciklusba sorolandó, s szerinte ez a liturgikus dráma eseménysorának első része. Mert az ima valóban Jézus és Mária kapcsolatáról szól drámai módon. S itt a középkori vallásos dráma meglétének, a Máriasiralom műfajnak egy bizonyítéka bukkan fel, tegyük hozzá: 1983-ban, Kupuszinán! „A keresés-motívum ősi mitikus és irodalmi elem, mely távoli időkhöz nyúlik: egyiptomi, föníciai, zsidó — Énekek Éneke —, kaukázusi, finn, román, germán stb. változatai vannak, s szétterjedt a középkor egyházi irodalmában is.” (Erdélyi, 273. p.) Tehát e motívumot még a későbbi századokban is — és hány századon át? — megőrizték, s mint látható, még a XX. század végén is őrzik.

A keresés-motívum mellékalakja, mint az I. imánál is, Lukács evangéliuma.

A II. imában előforduló *mutrumfa* szót Erdélyi, Mezey Lászlóra és Pais Dezsőre hivatkozva, a mustárfából, mint az egyház parabolájából származtatja, s egyház-közegyház-templom jelképsorral azonosítja. Ilyen a funkciója is a szövegben, s a szó eredeti alakja ismeretlensége miatt torzult el.

A II. kupuszinai archaikus népi ima ponyvairodalommal való kapcsolata kétségkívüli, hiszen az adatközlő maga mondja, hogy rokonsága a

máriagyűdi búcsúkon vásárolta az imafüzetet, amelyet ő sokáig őrzött, csak éppen „most” már nem találja. Hogy ez az ima ilyen szép egészében él még ma is, az pont ennek tudható be. Jó néhány ilyen imaponyva található ma is Kupuszinán Bagó Márton és mások nyomdájából.

Polner az imák más jellegzetességeire is utal: „Spontaneitásuk, szürrealista, szimbolista képekkel társul, és azt a benyomást kelti, mintha ezek az imádságok a középkori látomásirodalom népi alkotásai lennének.” (Polner, 12. p.) A vallásosság mélysége, a túlvilágba vetett megrendíthetetlen hit mintha valóban képes lett volna látomásokat okozni, mint azt adatközlőnk az imák után el is mondta. Azonban az általunk közölt imák ilyenfajta keletkezésének elfogadása, a már megmagyarázott hozzátkjutás után, nagyon merész feltételezés lenne.

Végezetül elmondhatom, hogy nemcsak a két kupuszinai archaikus ima közlését, hanem az eddig megjelent középkori liturgikus drámatöröredék- emlékek összevetését is vállaltam, bizonyítani akarván, hogy Kupuszinán teljes szépségében él még a múlt eme népköltészeti formája, s hogy érdemes kutatásával foglalkozni. Hiszen az amúgy is szerény középkori anyanyelvű kultúránk ritka emlékeit találhatjuk fel, menthetjük meg benne.

IRODALOM:

Erdélyi Zsuzsanna: Hegyet hágék, lőtöt lépék. (Archaikus népi imádságok, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1976)

Polner Zoltán: Föld szülte fáját. (Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok, Somogyi Könyvtár, Szeged, 1978)

Erdélyi Zsuzsanna: Archaikus szövegemlékek a nógrádsipeki néphagyományokban. (In: *Nógrádsipek, Tanulmányok egy észak-magyarországi falu mai folklórjáról*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980)

Silling István: Egy népi imádság Kupuszináról (*Hungarológiai Közlemények, Újvidék, 13. évf. 1981. 46—47. szám*)

KRITIKAI SZEMLE

IN MEMORIAM LAZAR TRIFUNOVIĆ

(1929—1983)

A napra is emlékszem: 1962. szeptember 30-át írtuk, amikor Szabadkán, a jugoszláv festők első találkozásának záró napján ott a városháza dísztermében Lazar Trifunović kért szót. Tulajdonképpen vége volt a háromnapos találkozásnak, elhangzottak a beszámolók és korreferátumok s a vitát is úgyszólván lezárták tekintettük. Sokan már be is csomagoltak, hogy a zárósó utáni első vonattal induljanak haza. Nos ekkor jött „Lazo” (mindenki csak így, becenevén szólította). Lassan jött föl az emelvényre. Halkan, de izgalmánának érezhető visszafogásával kezdett beszélni: „Barátaim, én tudom, akárcsak az itt ülők valamennyien, hogy az ilyen találkozók nem tudják megoldani az ország festőinek és szobrászainak problémáit, és mindazt, ami képzőművészetünk előtt áll. Az ilyen értekezletek csak felvethetnek kérdéseket — és én ebben látom jelentőségüket. Itteni ülésezésünk azonban, nem tudta megfogalmazni azokat a kérdéseket és dilemmákat, amelyek festészetünkben jelentkeznek. Hovatóvább: nem csak hogy nem fogalmazta meg a kérdéseket, három napon át nem tett mást, mint tévutakon és zsákutcában szaladgált, s ott kereste a megoldásokat, ahol azok meg nem lelhetők.”

E szavak után, érthetően, dermedt csönd támadt a teremben. Mindenki feszülten figyelt. S ő folytatta: „... mi ugyan beszélgethetünk arról, hogy van-e nálunk művészet, elemezhetjük mi művészi és nemművészi, szólhatunk arról is, hogy elárasztottak bennünket a féltehetségek és a mediokritas alkotók már-már megfojtják az igazi művészetet, de az autentikusságról, a hitelesség kérdéseiről, annak eszmei, dialektikus és esztétikai szféráiról sajnos nem beszélhetünk. Nem beszélhetünk, mert az ilyen jellegű megbeszéléseken sohasem esik szó az előzményekről, a meghatározó jelleggel bíró premisszákról. A hitelesség is premissza valójában, előfeltétele a jó műnek, a művészi alkotás létrejöttének. Márpedig ez ellentétbe került a »hideg-meleg vonallal«. Látják... a művészetekben is téves premisszákból indulunk ki, azt a kínai szólást magunkévá téve, hogy »maradjon a száz virág, mert az jobban illatozik, mint az egy virág«. Nagyon szép és igaz ez akkor, amikor a társadalmi fejlődésről beszélünk, helyzetünkről, eredményeinkről, de — kedves barátaim — rendkívül veszélyes, ha e tézist a művészetekre is ráerőszakoljuk, és érvényesíteni is

igyekszünk.” Idézhetnénk tovább a később nyomtatásban is megjelent¹² felszólalást, de nyilván ebből is világosan látszik Lazar Trifunović alapállása. Akkori szabaddkai felszólalását kérdéssel fejezte be. „Mi itt nem beszélünk arról — mondta —, mi az, ami a művészetet vezérli, mit rejt, hordoz és előjelez, és mi az, amit, mint társadalom, mint állam el kell vessünk, a mi az igazán haladó...?”

Csoda hogy ezek után nem ért véget a tanácskozás? Sőt sorakoztak a hozzászólások: egy, kettő... hat (pro és kontra), majd ismét Lazar Trifunović, ki most kifejtette, hogy az embernek olyan joga kell legyen a művészetekhez, mint van a munkára, vagy éppenséggel az egészségvédelemre.

S ezzel aztán a kínos helyzetbe került elnöklő a tanácskozás vita részét berekesztette. Míg a tanácskozás határozatait olvasták, nyilván mindeki fülében Trifunović szavai csengtek, kérdései is természetesen, amelyeket úgy fogalmazott meg, hogy belőle a válasz is egyértelműen kihámozható volt.

Halála előtt néhány héttel a belgrádi Politikában a Lepenski Vir-i lelőhely anyagáról írt. Ebben a nyilván utaló írásában többek között a következőket olvassuk: „... ezek a nyolcezer éves kőszobrok is arról tanúskodnak, hogy a művészet nem szórakozás, a szép formák harmonikus összhangja, hanem az ember harca az ismeretlen erővel... Nyolc évezredünk ellenére is ezért oly közeliak számunkra, mert visszavezetnek bennünket a Gauguin feltette kérdéshez: kik vagyunk, honnan jöttünk, hová megyünk? A Lepenski Vir-i művészet is arra figyelmeztet, hogy az ember és természet hajdani boldog egységéből indultunk, azonosak gyökereink a halakkal és állatokkal. Később átok szakadt ránk és kiűztünk a Paradicsomból, de megmentettük az emberi nemet. De vajon merre tartunk? Tudja-e ezt a mi civilizációnk, amely minden törekvést behomályosít, beárnyékol?”

Kérdéssel távozott közülünk. Kérdésekkel, kételyekkel, ezekkel a legemberibb tulajdonságokkal. Pedig a tanári és kritikus pályával azt választotta, hogy megmagyaráz, értékkel, elrendez és elhelyez. De vajon lehet-e ezt kérdések felvetése nélkül?

Ilyen volt Lazar Trifunović. Hidegebb tárgyilagossággal: 1955-ben művészettörténetet végzett a belgrádi Bölcsészkaron, öt évvel később *A XX. századi szerb festészet* c. disszertációjával nyert tudományos fokozatot. Modern művészettörténetet tanított a Belgrádi Egyetemen. Szerkesztője volt az *Umetnost* című művészeti folyóiratnak, állandó kritikusa a belgrádi NIN-nek, elnöke a képzőművészeti kritikusok nemzetközi egyesületének (AICA-nak), egy időben igazgatója a belgrádi Nemzeti Múzeumnak. Könyveiben is a modern művészet kérdései érdekelték, tavaly jelent meg nagy figyelmet keltő könyve *Slikarski pravci XX veka* (A XX. század

¹² Rukovet, 1962/11—12.

művészeti irányzatai) címmel. A vajdasági modern festészet is foglalkoztatta, elsősorban Konjović művészete. 1978-ban jött. *Stvarnost i mit u slikarstvu Milana Konjovića* (Valóság és mítosz Milan Konjović festészetében) című könyve.

Fordította: B. Gy.

Bela DURANCI

Három éve, a nyári szemeszter végén bekopogtattam Lazar Trifunović irodájába, hogy bejelentsem, nem vehetek részt utolsó előadásán, mert elutazom. Szórakozottan befirkantotta nevét az indexembe, s mint akit nem is érdekel a válasz, megkérdezte; hova utazom. Amikor megmondtam, hogy Párizsba, váratlanul nagyon dühös lett: „minek mentek folyton Párizsba, nincs ott semmi!” Önkéntelenül is átfutott az agyamon, hát hova menjünk. De nem kérdeztem meg, mert láttam az arcán, ő maga sem tudja. Ha már Párizsban sincs semmi, akkor hol van?

Most jutott eszembe ez a jelentéktelennek tűnő kis eset, amikor megtudtam, hogy július 23-án 55 éves korában elhunyt. És épp Párizsban, a modern művészet nagy központjában, ott, ahova szerinte nem érdemes elmenni, ahol nincs semmi. Vajon mit keresett a modern művészet legnagyobb hazai teoretikusa Párizsban? A sajtóból tudom, hogy nem a művészetet kereste, hanem súlyos betegsége kényszerítette egy ottani klinikára. Lazar Trifunović a betegségét vitte Párizsba, elment meghalni.

Félelmetesen rímel ez a tragikus mondat Trifunović ambivalens művészetelméleti alapállására. Három év kellett, hogy rájőjjenek, szövegei és előadásai valahol a sorok között mindig is Párizshoz fűződő kétértelmű viszonyáról szóltak. Mint Mommsen számára az ógörög Athén, Trifunović számára Párizs volt a szent hely, mely mintegy nem is engedelmeskedik a fizika törvényeinek, mert tele van szellemmel. Néha megfélekedezt magáról előadásain és mintha a századelő Párizsában kószálna, pontosan elmesélte, hogy nézett ki egy-egy kávéház, melyik utcában sétált Picasso, hol voltak a művészek kedvenc nyilvánosházai, hol lehetett olcsón szobát bérelni stb. Az volt az érzésem, hogy fél lényével mindig is Párizsban élt. Másrészről, folyton valami mélységes elégedetlenség érződött előadásából. Úgy éreztem, ha kimondatlanul is, állandóan a szellem mai beteges állapotát vázolja, azt a nagy regressziót, amit a modern művészeteken keresztül látott, s ami a húszadik században legtisztábban Párizsban mutatta meg önmagát. Szándékosan fogalmaztam úgy, hogy a modern művészeteken keresztül és nem a modern művészetben. Mert Trifunovićnak nem a művészetfilozófiája volt apokaliptikus, hanem soha ki nem fejtett történelemfilozófiája. Nem a modern művészetet tartotta igazán betegnek, hanem a modern társadalmat, de egyre világosabban tudta, hogy a nagy kórtól a művészet sem szabadulhat. Tudta, de igazából nem

hitte, nem akarta hinni. Hogy „bebizonyítsa” amit hitt, legszívesebben a legnagyobbak művészetével foglalkozott. Cézanne-ról például két szemszteren keresztül beszélt, de úgy éreztük, évekig tudna beszélni. Minden árnyék, minden tónus jelentőségét fel akarta fedeztetni velünk, hogy ellhitesse: a legnagyobbak a századelőn még ki tudtak csapni abból az apokaliptikus folyamatból, amibe újabban sorra belefulladásnak a művészek és a művészeti izmusok. Egyúttal ezért idegenkedett a mai Párizstól.

Úgy vélem, Trifunović sohasem dolgozta ki explicite saját művészet-konceptióját. Csak elszólásaiból, mellékesnek tűnő megjegyzéseiből és az arcáról lehetett leolvasni, hogyan is látja a művészet sorsát a 20. században. Még ha néha nem is értettünk vele egyet, de nem lehetett nem tisztelni azt az óriási és nagyon őszinte intellektuális küzdelmet, ami benne zajlott. Csak mélységes alázattal lehetett belépni a belgrádi Bölcsészettudományi Egyetemnek abba az amfiteátrumába, ahol csütörtök délutánonként: a művészet alapkérdéseiről medítált. Az az amfiteátrum nekem legalább annyit jelentett, mint Trifunovićnak a századelő Párizsa. Szent hely volt, tele szellemmel.

Trifunovićnak tavaly két könyve is megjelent. Az egyik a szerb festéssel foglalkozik az impresszionizmustól az informelig, a másik pedig a fontosabb 20. századi művészeti vonulatokat foglalja össze. Az utóbbi utolsó műve. Valami sorsszerűt kell látnunk abban, hogy a titokzatos és ambivalens Trifunović utolsó műve utószavában válik életében először — és utoljára — egyértelművé. Radikális vádbeszédet mond a modern művészet, s ezen keresztül a modern társadalom ellen. A szöveg címe, A kép eltárgyiasulása.

SEBŐK Zoltán

A KÉP ELTÁRGYIASULÁSA*

— részlet —

Mindazt, ami az utóbbi nyolcvan év festészetében történt, elsősorban a művésznak a tárgyhoz fűződő viszonya határozza meg: a tárgyat geometrikusan széttörték (kubizmus), arabeszkre redukálták (fauvizmus), megszüntették (absztrakt művészet), átplántálták a tudatalattiba (szürrealizmus), a mindennapi életből merítették (dadaizmus), a szemétdombon találták (neodada), a tömegfogyasztási cikkek raktárából emelték ki (pop art), bálványként szolgálták (hiperrealizmus), geometriai testté alakították (újkonstruktivizmus). Az egésznek az lett a vége, hogy maga a kép is tárggyá vált, közömbös tárggyá. Ez az a végső pont, ahova a kép

* Részlet Lazar Trifunović: Slikarski pravci XX veka. (Jedinstvo, Priština, 1982) című könyvéből.

eltárgyasulásának hosszú folyamata a monopol- és államkapitalizmus idejére elvezetett. Mit jelent ez a festészet és a festő számára? Már a XIX. század végén megjelent egy új festészeti koncepció, mely aztán századunkban a kép és az ember közötti szakadék mélyüléseivel párhuzamosan fejlődött ki. Minél inkább megszabadult a művészet a világhoz, a társadalomhoz és az emberekhez fűződő korábbi viszonyától, annál inkább előtérbe került az a tudat, mely szerint a kép pusztán vizuális-plasztikai minőség. De, épp ezért, egyre elenyészőbbé vált társadalmi hatása. Végül, amikor végképp tárggyá degradálódott, saját magát semmisítette meg — ami logikus következménye azoknak a folyamatoknak, melyek az elmúlt száz év folyamán alapjában határozták meg sorsát.

Joggal vetődik fel a kérdés, mit jelent ma a kép. A társadalmi tudatra gyakorolt hatása napjainkban olyan kicsiny, hogy szinte jelentéktelen. A kép ma a lelketlen kereskedelem tárgya, a politikai propaganda eszköze, a gazdagok privilégiuma. Szerepét és sorsát legalább három hazugság határozza meg: a hazug ár, a hazug társadalmi fény és a hazug kritika. Ha a gazdaság és a kereskedelem struktúrája a XIX. században közvetve határozta meg a kép jellegét, ma maga a kép vált a brutális kereskedelmi számítások tárgyává. Arra a kegyetlen piacra került, amelyen a kereslet és kínálat „vad” törvényei érvényesülnek. Ezért mesés értékűvé emelik, vagy semmire se becsülik. Nem is csoda, hiszen a kép is áru, és úgy is bánnak vele mint áruval: a képtárak és a katalógusok selymes dobozkáiba helyezik és reklámozzák őket — belőlük él egy egész társadalmi csoport, no meg számtalan intézmény.

Maga az a tény, hogy a kép áru, manapság alapjaiban határozza meg a művészek társadalmi helyzetét, sorsát és személyes életútját. Az „elátkozott művész” régi típusa mítosszá, legendává vált. Ezekről az emberekről ma könyveket írnak, filmeket forgatnak, hagyatékuk számára emlékmúzeumokat építenek, műveiket milliós példányszámban reprodukálják és képeikért csillagászati árakat fizetnek a piacon. Mondhatni, a társadalom el akarja tüntetni, le akarja magáról mosni a régen szerzett bűntudat-komplexust. A monopol- és államkapitalizmus ügyesen irányított piacon már nincsenek „elátkozott művészek”. Az ő idejük elmúlt, átszivárgott a történelembe. Az újabb idők új típust szültek: a *sikeresebb művész* típusát. Ezek életrajza nagyon hasonlít a reneszánsz művész életút-moddelljéhez. Három dolog jellemző rá:

- a) valószínű született tehetség
- b) biztos hivatásválasztás
- c) társadalmi tekintély

A hasonlóság azonban, ha jól megfigyeljük, csak látszólagos és formális. A sikeres művész életútja lényegében hazug, hiszen azt a kommerciális tömegtájékoztató eszközökön keresztül programozzák. Ezek pedig — mint tudjuk — az új társadalmi viszonyokhoz, az emberek tudatszintjé-

hez és a tömegek lélektanához alkalmazkodnak. A művészt már életében istenivé avatják és mítosszal övezik körül. A politikai és gazdasági szerkezettől függetlenül, számos mai társadalom építette rendszerét egy mágiikus-rituális alapra, illetve a kollektív energiák őrítésének szempontjaira. Hogy e rituáléból a főpap se hiányozzon, szinte istentől kapott intézményként funkcionál a művész. Az ember tudatalattijában, valahol a kollektív tudattalan szintjén, máig megőrződött a művészi alkotás mágiikus erejének az emléke, az, hogy a művész varázsló és főpap is egyúttal. Ez a kis helyzeti előny még ma is visszatükröződik: a művész bizonyos értelemben beavatott lénynek számít, sok mindenben megbocsájtanak neki, számára valahogy nagyobb szabadság adatott meg és a társadalom morális normáival szemben is kisebb a felelőssége. Még mindig körülengi az a régi büszke (bár kesernyés) dicsőség, mely szerint ő az, aki a társadalmi tudatot formálja és aki rányomja bélyegét saját korára. A valóságban ez a hatalom már rég a múlté: mindössze üres forma maradt belőle, melyet igyekeznek mesterségesen fönntartani. A mai „sikerés művész” már nem hat döntően kora szellemi arculatára, de épp elég közel van azokhoz, akik most tartják kezükben ezt a hatalmat és akik azzal a csalóka illúzióval hitegetik, hogy még mindig rendelkezik azzal, amit a valóságban már rég elveszített. Épp ezért korunkban egyedül ő lehet a sikeres művész: jelentőségét társadalmi befutottsága, bohém műterme, luxuslakása, villája, kocsija, bankszámlája, kitüntetései, díjai és ajándékai alapján mérik. Távol áll tőle a tanácstalanság, életeréből hiányoznak a vakvágányok, sohasem elkeseredett, nem szenved vereségeket — biztonságos önbizalommal tekint saját munkájára. Sőt, e programozott, hazug módon megszerkesztett modellbe még azt is belekalkulálták, hogy egy kicsit lehet bohém vagy különc, esetleg szabadgondolkodó vagy nyugtalan természet. Pablo Picassótól kezdve, aki ennek a modellnek a prototípusa, egészen az ismert vagy kevésbé ismert kortárs művészekig, akik nem rendelkeznek a zseniális picassói látolói erővel, a sikeres művész típusa állandóan beigazolódik, terjed és a mágiikus rituálé újabbnál újabb eszközeihez alkalmazkodik. A közvélemény számára kivetített kép természetesen nagyon ritkán vág egybe a valós képpel. A valós és álcárculatok nehezen illeszthetők össze, ez pedig komoly morális és pszichikai rendellenességekhez vezethet: nem véletlenül oly gyakoriak a különféle kényszerneurózisok a sikeres művésztípuson belül. Ez a siker másik, kevésbé ismert szempontja. Az ellenkező oldalon azonban — mint ellensúly — ott van az igazi művész. Rendszerint magányos, visszahúzódt, ellenálló a kereskedelemmel és a kritikával szemben, következetes saját magához és teljesen átadja magát a festészetnek. Úgy hat mint valami természetellenes, kényelmetlen lelkiismeret, mely nem fulladt bele a művészeti biznissz lidércnyomásába. Társadalmi helyzete szerény, tevékenysége szinte teljesen hatástalan. Elnyomottságának és önkét vállalt elszí-

geteltségének azonban olyan nagy a morális ereje, hogy egyedül tőle kell várni az újjászületés elindítását és a művészet humánus küldetésébe vett bizalom újbóli felélesztését.

Fordította: SEBŐK Zoltán

Lazar TRIFUNOVIĆ

TÖBB MINT FELSZÍNES SZÓRAKOZTATÁS

Kopeczky László: Használati utasítás a kockacukorhoz, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1983

„E könyvet éppen úgy kell olvasni, mint a többi hazai alkotást!« Megkülönböztetett szeretettel!” — olvashatjuk Kopeczky László három, azaz a szerző megfogalmazása szerint „két és fél” kisregényt tartalmazó kötetének hátiapján. A „használati utasítás” némileg tündönni késztet: vajon a megkülönböztetett szereteten okvetlenül elnéző szeretetet kell-e értenünk? S ennek megfelelően csökkent mércét is egyben?

Vagy pedig fokozott szigorot — úgy is mondhatjuk, a szeretet számonkérését? Mert félreértés ne essék, szeretem Kopeczky írásait, mégpedig minden „miénk”-szemponttól eltekintve, keletkezési helyüktől függetlenül is. Egyszerűen erényeik, összetéveszthetetlenül egyéni hangjuk, sajátosan „kopeczkys” humoruk miatt. Az egyéni hang akkor is nyilvánvaló, ha a szerző írásait olvasva feltétlenül mások műveivel-hangjával kívánjuk összehasonlítani őket. Karinthy, Rejtő Jenő, Orkény István, de akár Marcel Aymé is eszünkbe juthat — még ha ezzel nem is kívánjuk azt állítani, hogy Kopeczky hangja a fenti alkotók stíluslemeiből örvöződőtt egyénivé. Kopeczky életszemlélete, hogy ne mondjuk világlátása, ugyanis mindenképpen eredeti és autentikus, úgyhogy éppen eredetisége sorolja az említett alkotók rokonsági körébe. Túl a valamennyiükre jellemző igényes, többé-kevésbé filozófikus mulattatás szándékán.

Más kérdés, hogy bármilyen szellemes legyen is egy vicc, igazán csak első ízben nevetünk rajta, ám ha másodszor halljuk, már inkább csak korábbi nevetésünk emléke rezdül meg bennünk. Hasonló a helyzet olyankor is, ha több viccből lesz egy, ha ti. kiismertük már egy bizonyos típusú humor törvényszerűségeit, úgyhogy annak minden verbális „gag”-je, még ha először is találkozunk vele, túlságosan is ismerősnek, ismétlésnek hat. Ezért merül fel végeredményben, hogy „szigorú szeretetünk” forrása egyebek mellett talán éppen ez a túlságos ismerőség, amiért is lehetségesnek látszik, hogy a könyvecske írásai olyan olvasó szemében, aki először ízleli meg Kopeczkyt, egészen másilyennek, sokkal frissebbnek

hatnak. Annyira talán, hogy nem is keres bennük holmi mélyebbnek számító mondanivalót, hanem egyszerűen átengedi magát a szórakozásnak.

Szerencsére azonban a fentiek, főleg a középső, *Főúri életem* című „fél” kisregényre vonatkoztatva látszanak csak igazán érvényesnek. Bizonyos csalódást is okozva az első után, de mivel az ezt követő írás ismét képes lesz valamennyire megbizsergetni humorérzékünket, a kötet anyagának csoportosítása végül is nemcsak szerencsésnek mondható, hanem éppen-séggel egyedül lehetségesnek. Tekintve hogy ez, a középső, valóban nélkülözi a szó valódi értelmében vett kisregény kritériumait, mivel voltaképpen Kopeczky szokványhumoreszkjeinek füzére csupán, amelyet mindössze a franciaországi vendéglősködés témája kapcsol össze többé-kevésbé mulatságos epizódssorrá. Ezért is szembetűnők benne az említett „kópés” kellékek. Mármint az olyanféle szójátékok, illetve logikai bukfencek, mint „Mindegyiknek külön-külön el kellett mondanom az életem, ab ovo(da)”, vagy „A sótartó mégiscsak fejest ugrik és elveszti porcelányságát”. Meg persze azért is, mert ezek az írások önmagukban sem mindig mondhatók egészként sziporkázónak, elsősorban a kellőképpen kibontakoztatható alapötletek hiánya folytán. Végso fokon azért, mert olvasásuk közben úgy érezzük, kellemes, de ismerős hullámokon hajózunk.

Ellentétben a két valódi kisregénnyel, a „*Fázol, öreganyám?*”, illetve a *Hajnalban indul a lift* című, leginkább talán komikus bűnügyi történetnek nevezhető írásokkal (a krimiparódia elnevezés nem a legmegfelelőbb), amelyeknek nem csupán „témájuk” van, hanem „szituációjuk” is, úgy-hogy már az alaphelyzetek bizarrsága folytán is a köznapi értelemben vett humornak a groteszk felé való túllépését kínálják a szerző számára — annál is inkább, mivel a fenti, önmagukban véve lejáratoznak tetsző, stíluselemek ehhez fegyverzetet is jelenthetnek. Eszköztárat egy lehetőség-hez, amelyet azonban Kopeczky, noha látszólag könnyedén és magabiztosan bánik vele, mégiscsak részben aknáz ki. Annak folytán talán, hogy, noha szituációi a maguk abszurdításában akár „filozófikus méretűnek” is mondhatók, mégsem tudja igazán filozofikussá tenni őket, önmagukon túl is emelni, valóságos mondanivalóval felruházni. Lehetséges, hogy azért, mert ez a mondanivaló alap gondolatként sem fogalmazódott meg benne igazán, ám meglehet, azért, mert, nem merve megterhelni vele szövegét, annyira elrejtí előlünk, hogy, bár olvasás közben ott sejtjük valahol, végül mégis kételkedünk létezésében.

Elsősorban a kétségtelenül legjobb írásra, a „*Fázol, öreganyám?*”-ra vonatkozik ez, ahol pedig egy ilyen „elmélyítő” mondanivaló két vonalon is kísért. Az egyik maga az alapötlet, a mélyhűtőben talált halott öregasszony jelképesen is jeges magánya, a körülötte lévő borzongóbotladozó közönyével, a másik viszont az elbeszélő hősobrász volta, amely a maradandóságot hasztalanul hajszoló művészmagány és művészkudarac érzetét kelti, aligha függetlenül a tájunk kínálta sivár lehetőségektől, amiért is ez a mozzanat a maga nemében akár releváns is lehetne —

amennyiben nem csupán a főtéma háttereként létezne, hanem szerveesebben kapcsolódhatna hozzá. De maga a burleszkszerű cselekmény is sok szempontból önmagáért létezőnek tetszik és csupán egyes mozzanatai sejtetnek mégis bizonyos mélyebb mondanivalót. Mint például a színész Kaponyai rövid gyászbeszéde a végre nyughelyére kerülő koporsó fölött: „Gyászoló társaim . . . Valaki eltávozott ismét. Nincs rá mód, hogy viszsztatartsuk. Tán nem is akarna maradni . . . Honnan jött? Hová megy? Nem mondták neki . . . Mások akaratából született, saját akaratából meg akart halni százszor. De csak most sikerült neki, amikor már félni kezdett a haláltól . . . Mit csinált ezen a földön? Amit mások akartak. Mit szeretett volna? Azt, ha lett volna saját akarata . . . Pusztából emberek közé vágyott. Emberek közt magányos volt. Míg szép volt, sokan szerették, s ahogyan megöregedett, önmagától is elfordult. Istent hallomásból ismerte. A Rosszat személyesen. Mindent megmagyaráztak neki, csak a lényegét nem.” Ezek a sorok ugyanis, fanyarul aforisztikus tömörségükkel, egyenesen romeklésnek látszanak, ám ugyanakkor olyan mondanivaló kicsúcsosodásának hatnak, amely valahogy nincs annyira jelen a műben, hogy igazán meg is támaszthatná őket, megindokolná elhangzásukat. Úgyhogy talán azt is mondhatjuk, hogy olyasmi csendül itt ki, amit főleg az idézett, kicsit önmagukban lebegő sorok miatt sejtünk csak, anélkül, hogy azt a részben bűnözőkből, részben bohém művészekből álló regénybeli társaság ügyesen megkomponált, holttesttől szabadulni igyekező odüsszeiája is kifejezné valamiképpen. Bár ha meggondoljuk, ez is művészet: pusztán néhány sor által kelteni a mélyebb mondanivaló illúzióját. Arra készítetni az olvasót, hogy keresni kezdje. Mert ez a fogás akár azért is kárpótolhat bennünket, hogy nem találjuk meg — legalábbis a sejtés szintjén túl. Akárcsak a másik kisregény, a *Hajnalban indul a lift* esetében, ahol a szerzőnek egy különösen is súlyos banalitás-tehertételt, „a végzetes nő bűnbesodró hatalmát” kell ellensúlyoznia, s ahol ezt a lát-szatmélységet a befejezés teremti meg: azzal, hogy végül maga a főszereplő is áldozata lesz a történeten végigvonuló fojtogató-sorozatnak, vagyis kiderül, hogy mindvégig halottként mesélt. Ezzel sikerül ugyanis a végtetekig fokoznia a szerzőnek története abszurditását: ismét csak bűvészmutatvánnyal keltve annak látszatát, aminek ott kellene lennie az abszurditás mögött. Mintegy a sejtetéssel hiányérzetet is keltve végeredményben.

Ezért mondhatjuk összegezőképp: Kopeczky kötete úgy képviseli a szórakoztató irodalmat — aminek tájunkon egyébként híjával vagyunk, — hogy mégsem felszínes szórakoztatás. Meghaladva az egyik szintet, anélkül, hogy a másikat is el tudná érni. Pedig az utóbbi lehetőségei is benne rejlenek.

VARGA Zoltán

KINCSKERESÉS BURLESZKRE FOGVA

Krekovics Ferenc: Aranyfényű napok. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1983

Kedves, de naiv könyvecske, amely legjobb lapjain visszahozza életünkbe az egykori gyerektörténeteket, gyermekkorunk valóban megélt vagy csak elképzelt élményeit, illetve a mai gyerekek képzeletébe beleplojja a kalandvagyat. Mindazt, amit a városi, dobozházakban lakó gyerekek már nem ismernek, nem ismerhetnek a falun élők vagy az évtizedekkel ezelőtt gyerekeskedők intenzitásával.

Krekovics Ferenc élményeket ír le, talál ki, s ezekre teszi kíváncsi a kisiskolás olvasóit.

Az *Aranyfényű napok* az ifjúsági irodalom kedvelt tematikáját, a kincskeresést eleveníti fel. S annak ellenére, hogy a könyv közepe táján némileg érdektelenné válik a történet, egy helyben topog, mintha keresné az író a folytatás irányát, a befejezés sikeres. Miután az író jó szemmel ismeri fel, hogy bármennyire is izgalmas téma a kincskeresés, nem valószínű, hogy ő képes lenne eredeti ötletekkel bonyolítani s fokozni, illetve az előzményekből következő módon zárni a történetet, a kincskeresés helyett csak az aranyrudak — innen a regény címe *Aranyfényű napok* — felkutatásának különféle terveiről ír. Ilyképpen nemcsak a meseszöveg sok-sok buktatóját kerüli el Krekovics, hanem a humoros befejezéshez is megteremti a föltételeket. Mitöbb, a humor, amely az egész könyvön végigvonul, itt kap igazi funkciót. Azzal, hogy az író nem akar sem valószínűtlenül szerencsés, sem pedig lehangolóan szerencsétlen befejezést konstruálni, számára szinte felkínálkozik a legelfogadhatóbb vég: humorba oldani fel a téma feszültségét.

A történetben hol alaphangként, hol háttérként állandóan jelenlevő humor gyakorta erőltetett. Elsősorban amikor Krekovics feleslegesen túloz. Nemcsak az olyan apró következetlenségekre gondolok, mint hogy a főhős bár nem éppen a legkisebb korosztályhoz tartozik (vegytan órája van!), az ábécét mégis csak az első öt betűig tudja hibátlanul, hanem azokra a nevetetés szándékával kitaláltakra, melyek közül talán a legkirívóbb példa a háztartásórának, illetve a vegytanszertári kalandnak erőltetetten komikus leírása. Ezek esetleg önálló humoreszkek lehetnek, de semmiképpen sem válnak szerves részeivé a regénynek. Éppen a burleszk-szerű túladagolt humor teszi őket öncélúvá. Ezeknél mennyivel finomabb és főleg kifejezőbb humorú a pontokba foglalt tervekészítés!

A mindenáron nevetető szándék eszközei szerkezeti, stílusi egyenetlenséget idéznek elő. Hasonló egyenetlenség figyelhető meg a regény nyelvén is, amely kusza, kimunkálatlan. Található benne elrettentő magyartalanság („Nincs idő megbeszélve.”), kerülendő nyelvi pongyolaság („Néhány hét alatt *kiolvastam* minden kölcsönkapható bűnügyi regényt”). Vagy: „Kiraktam a könyveimet és füzetimet az asztalra, hogy úgy néz-

zen ki, mintha tanulnék...”), rossz tükrörfordítás („nehéz irodalom” komoly irodalom helyett) és ülésszövevény kimódolt választhatóság, amely közvetlenül a már említett pongyolaság után következve mutat példát a nyelvi egyenlenségre („Mivel nem volt pénzem a vásárláshoz — hoz-e? — a városi könyvtár pionírosztálya pedig nem rendelkezik ilyenfajta irodalmi alkotásokkal, kénytelen voltam máshonnan kölcsönözni az olvasnivalót.”)

De mindez már nemcsak írói, hanem szerkesztői mulasztás is. Kár, mert ezáltal Krekovic's kedves kis könyve lényegesen veszít értékéből.

GEROLD László

EGY JELLEGZETES EMLÉKEZŐ PRÓZARÓL

Miroslav Josić-Višnjić: *TBC*. Beograd, Nezavisna izdanja, 1983

Miroslav Josić-Višnjić első kötetéről, a *Lepa Jelenáról* szólva megállapítottuk már, hogy írója született őstehetség. Az a fajta elbeszélő, akinek csak az első mondatot kell leírnia, hogy a többi már magától sorakozzék mellé. Nem egy lekerített történetben, hanem valami olyan se vége, se hossza prózában, amely műfajilag meghatározhatatlan. Az olvasónak különben ez is meglepetés, mint amilyen annak idején Proust lehetett a maga végtelen monológjaival, melyekben azonban az egész francia fin de siècle benne volt. Az úri osztály alkonya, mely fölött már ott volt megannyi jelével, durván és erőszakosan az új világ, úgyhogy valakinek el kellett siratnia a régit. És ennek a szívfájdító feladatnak Proustnál szebben és őszintébben senki sem tudott megfelelni.

Marcel Proust dekadens alakja nem véletlenül jelenik meg a messzeségekben Josić-Višnjić könyveit olvasva. Mert ezé is emlékező próza, azzal a párhuzammal, amely a jelent is minduntalan megszólaltatja, mintegy onnan véve megfelelő távlatot a múlthoz, amely tér és idő fellazult kategóriái között árad. Ugyancsak egy eltűnő világot siratva és ünnepelve, dicsérve és átkozva, lírai ellágyulásokat fékezhetetlen indulattal kordában tartva, időben kissé előresietve és visszatérve újra. Egy falusi paraszt Proust, aki minden mondatában össze tudja hangolni szülőfaluját, Stapat a nagyvilággal. Korban is. Mária Teréziától Mary Claude-ig. „Azon túl és rajta keresztül”, ahogy maga mondja. Stapatól Párizsig, Belgrádig, Budapestig és Varsóig aránylag rövid az út az író tudatában, s az arányok visszajukra fordulnak: Párizs összezsugorodik, mert Stapat fölébe nőtt. Az emlékezés onnan indul ki, és oda tér vissza. Mindent felidézve, amit az író tud róla. Deda Rajkótól kezdve Bojtár kutyáig sorakoznak fel a falu élőlényei, emberek és állatok, mintha valamilyen népvándorlás tükröződne vissza. De céltalanul és értelmetlenül, mint maga az élet.

Mindez természetesen nem mehet végbe oly finoman és átszellemülve,

mint Proust világfias előadásában, amikor az író figyelmét a megélt korra összpontosítja, s a memória elkalandozását is elkerüli. Ez a stapari elbeszélő — hogy érzékletesebben aposztrófáljam — tele van kitérőkkel, mint aki minduntalan elveszti a mese fonálát, amelyet aztán újra felvesz, és mindez mégis szoros egységbe olvad nála. A világ kaotikusságának törvényei szerint. Egyszerűbben szólva: azt írja, ami éppen eszébe jut. Lát-szólag a tudat alól hozva fel mondanivalóját, pedig az igazság az, hogy az írás nagyon is tudatos művészeivel van dolgunk. Mert úri ideálok is rendre megjelennek az eszmélés recsehártyáján Tolsztojtól, Crnjanskin át, James Joyce-ig meg Rabelais-ig, amiből ugye kiderül, hogy korántsem valami parasztszenivel van dolgunk. Az író nagyon is rafináltan kezeli anyagát. Szójátékait, nyelvi abrakadabráját tudatosan beleépítve a mesebe. Magyar szavak, francia szavak, német szavak jelennek meg a szövegben váratlanul, de zökkenőmentesen mégis. Meg városképek és helyrajzi jelzések végtelen sora. A „magyar falu” — így nevezi a szomszédos Doroszlót —, a Montmartre, a budai várhegy, a tekiyai zarándokhely, a belgrádi Savamala és így tovább.

A regény, amelynek TBC a címe, s nemrég jelent meg a belgrádi „Független kiadó” sorozatában, egy végtelennek tetsző utazás — nem mondhatom történetnek! — révületét örökíti meg. Mert attól kezdve, hogy az író beszél a piszkos, füstös, büdös vicinálisba, hogy elinduljon a „síkságon át” és kiszálljon a topčideri hegyre látszó állomáson, egyetlen színesen kavargó álomba folyik össze az idő. De csöppet sem szelíd és ártatlan álomba, szívhez szóló dajkadallal kísérve, és végig vaskos indulatszavakkal tele, ahogy részeg parasztok beszélnek, durva szokimondással, triviálisan és trágár szavakkal.

Mintha a részegség se lenne átmeneti állapot ebben a révületben, de állandó tartozéka volna a vigasztalan szegényparaszti életnek, amelyet csupán a szerelem, jobban mondva a szeretkezés meg az evés-ivás tesz elviselhetővé. Ebben az alig százhusz könyvoldalas utazásban ez a legfőbb eseménye az életnek. S hogy közben nők és férfiak a szükségüket is végzik és időnként hánynak, olyan tartozéka a valóságnak, amiről Josić-Višnjić a dolog természete szerint beszél. Nemcsak szerbül, magyarul is meg más nyelvek megtanult szavaival.

S a nők, a Milenák, Annák, Jelenák és Piroskák, akik egyszerűen és természetesen, triviális közvetlenséggel adják oda magukat, hogy fel tudnak magasztosulni mégis révület és emlékezés mámorában! Az olvasó elfelejt meghökkenni vagy pláne felháborodni az ízléstelelenségen, ahogy másnak az előadása után tenné. Kétségtelenül az álom szépíti meg és avatja szentté őket, az álom, amely itt az egyetlen uralkodó közeg.

Ugyanakkor a szegényparaszti élet megannyi drámai mozzanatát is felemlíti az író, sok minden egyéb mellett a munkásszázból hazatért apa tudóbaját is megrendítő vallomással, ezt az egész könyv mögött húzódo sötét árnyékot minduntalan megvilágítva.

Josić-Višnjićnek ez az odüsszeuszi utazása — első nagy sikerű könyve, a *Lepa Jelena* is utazással foglalja keretbe a mesét — mindenképpen érdekes és eredeti változata az emlékező prózának, amelyben korábbi regényének lengyel fordításáról szólva Jan Wierzbicki „égi fénybe emelve” látja Stapart. A belgrádi Ljubiša Jeremić viszont álom és emlékezés lírai evokációján túl „... a harvannyolcas júniusi események különféle összeütkezései között egy dacos nemzedék fájdalmas felelősségére” figyelmeztet.

Hogy az utazás, mint előadási formája ennek az emlékező prózának, mennyire hálás alkalom Josić-Višnjić művészetében, eddigi könyvei beszédesen bizonyítják. Maga a forma azonban mégiscsak zárt, szigorúan körülhatárolt területre szorítkozik, s a modorosság veszélyével fenyeget.

Bárcsak ne lenne igazunk, s ez az igazán kivételes tehetségű elbeszélő továbbra is nagy ívben kerülné ki a közelében leselkedő buktatókat!

HERCEG János

AZ ALKÍMIA GYOKEREI ÉS ÉRTELME

Mircea Eliade: *Kovači i alkemičari*. Biblioteka Zora, Zagreb, 1982.

Azt a szerzőt, akinek immár negyedik, hazánkban megjelent könyvét tarthatjuk kezünkben, talán nem is szükséges bemutatni. Vállalva azonban az unalmasság kockázatát, a vallástörténetben járatlan olvasó kedvéért nem árt elismételni, hogy Mircea Eliade román származású, jelenleg Amerikában élő vallástörténész, az összehasonlító mitológiakutatás egyik leghatásosabb szakembere. Szülőhazájában filozófiát tanult, majd huzamosabb időre Indiába zárandokolt, hogy közvetlenül is találkozzon a könyveken keresztül elsajátíthatatlan távol-keleti bölcselettel és annak mitológiai hátterével. Indiai benyomásai tartósan bizonyultak, amiről mindenekelőtt két yogával foglalkozó kulcsfontosságú könyve tanúskodik, érdeklődési köre azonban távolról sem szorítkozik a Távol-Keletre. Antropológiai téziseinek alátámasztásául leginkább különféle ausztráliai és polinéziai törzsek, afrikai népek, az egyiptomiak, a görögök és a rómaiak ősi hagyományaira támaszkodik, hogy új, eredeti magyarázatot találjon a mítosz rendeltetésére vonatkozóan.

A hazai olvasó Eliade mitológiaielméletéről a zágrábi Matica hrvatska gondozásában megjelent *Mítosz és valóság*, valamint Zamak kulture különnyomataként napvilágot látott *Szent és profán* című könyvből tájékozódhat, az úgynevezett „primitív” gondolkodásformák modern vonatkozásairól pedig a zágrábi Zora című sorozat *Okkultizmus, mágia és divatos kultúrák* című válogatása nyújt értékes információkat.

Eliade új könyve, a *Kovácsok és alkímisták* mögött a szerző már máshol kifejtett és bővegesen alátámasztott meggyőződése lapul, mely szerint a mítosz alapfunkciója, hogy az ember a maga totalitásában szemlélhesse

a különben igencsak titokzatos, konfúz és szeszélyes világot: a mítosz jelentéssel ruházza fel a valóságot és ezen belül az emberi létezését. Már ebből is sejthető, hogy szerzőnk a meglevő alkímiaértelmezések túlnyomó többségével — kimondva vagy implicite — polemizál. Távol áll tőle az a nézet, mely szerint az aranycsinálás kísérlete az emberi butaságok történetének egy jókora fejezete, nem elégszik meg az alkímia történetének kuriózumokat csillogtató, anekdotizáló elmesélésével, és végül, nem tartja kielégítőnek a modern tudósok pozitívista alapállását sem, akik szerint az alkímia a tudomány — elsősorban a kémia és a fizika — „naiv”, „primitív” előzménye. Mivel az első két nézet legalább annyira együgyű és felszínes, mint amilyen gyakori, Eliade explicite csak a harmadik típust, a tudománytörténészek pozitívizmusát méltatja vitára. Többek között a következőket írja: „Az alkímia kezdetben nem volt empirikus tudomány, a kémia afféle csírája, hanem csak később vált azzá. Akkor, amikor a kísérleti tudomány számára elvesztette sajátos szellemi voltát és létezésének értelmét.” Eliade szerint a kémia nem az alkímiából született, hanem az alkímia ideológiájának romjaiból. Szellemi tekintetben tehát az alkímiát a „szent tudomány” rangjára kell helyeznünk. A kémia pedig csak akkor bontakozhatott ki, amikor az alkímia szakrális jellege eltűnt. Az alkímia és a kémia között tehát valóságos szakadék tátong: az egyik a szakrális gondolkodás megtestesítője, a másik pedig a profán gondolkodásé. Mitikus funkciója csak az egyiknek van, míg a kémia Eliade rendszerében valahova a heideggeri Zeug (eszköz) szintjére csúszik. A kémiával ellentétben az alkímia még mítosz, tehát a maga módján képes értelmet adni a világnak és az emberi létezésnek.

Az elmondottak alapján logikus, hogy Eliadét nem az alkímia profanizált, szellemileg elrontott utóélete, hanem előzményei, gyökerei érdeklik. Ezeket abban az ősi hiedelemben véli fölfedezni, mely szerint a fémek vagy az égből — tehát a más-világból — származnak, vagy mint az embrió az anyaméhből, a Föld-Anya méhéből kerülnek elő. A fémeknek mindkét változatban szakrális szerepük van, sőt nemcsak a fémeknek, hanem egyáltalán a metalurgiának. A bányászok és a kovácsok egy kicsit minden ősi mitológiában szent lények, hiszen a föld alatti embriológia segítői. A dolgok alakulásának normális tartamát fel tudják gyorsítani, vagyis segítenek a Természetnek, hogy minél gyorsabban „szülhessen”. Nem egyszerűen hasznos eszközt adnak az ember kezébe — Eliade konokul tagadja, hogy a primitív népek utilitarista módon gondolkodtak volna —, hanem egyenesen az Isten vagy az istenek szövetségesei, hiszen bizonyos értelemben helyettesítik, felváltják az Időt. Mindent összevetve, az alkímia gyökereit Eliade abban a „primitív” szemléletben keresi, mely szerint az ember képes segíteni a természetnek, hogy minél gyorsabb ütemben változtassa anyaga természetét. Persze nem szabad megfeledkezni arról, hogy mihelyt modern nyelven fogalmazunk meg egy ősi jelenséget, már meg is hamisítottuk. Ennek Eliade is tudatában van, ezért hosszasan

magyarázza, hogy egy-egy tézisének milyen konkrét jelentést kell tulajdonítanunk. Hogy ezt a célt minél eredményesebben elérhesse, bősz és nagyon széles körű példatárral szolgál. Irigylésre méltó könnyedséggel csapong a lehető legkülönbözőbb népek ősi hitvilágában, hogy alátámaszsa értelmezésének univerzális voltát. Különösen az indiai és kínai alkímiát dolgozza fel, ami egyrészt azért lényeges, mert eddig kevésbé ismert területről van szó, másrészt mert az aranycsinálás kísérletének egy olyan módja tárul fel előttünk, mely egyszerre „experimentális” és „misztikus”.

Mint a szakirodalom értelmesebb részében szokás, az alkímiát kettős értelemben kell felfognunk: egyrészt az aranyak más fémekből való előállítására tett kísérletet, másrészt mint az embernek a szellemi halhatatlanságért folytatott küzdelmét. E kettősség Eliade könyvében is nyomom követhető, azzal, hogy az utóbbi szempontot szemmel láthatóan — és jogosan — előnyben részesíti. A halhatatlanságért folytatott küzdelem nem más mint az Idő legyőzésére tett kísérlet — hangsúlyozza szerzőnk —, s egyúttal ebben látja az alkímia modern korra gyakorolt legfontosabb örökségét. A modern kor lényegében a homo faber és az alkímista Idő elleni küzdelmét folytatja, s e küzdelem módja látszólag mindkét esetben ugyanaz: a munka. Eliade azonban nem mulasztja el hangsúlyozni a „primitív” és a mai ember munkája közötti alapvető különbséget: míg az előbbi liturgikus — tehát lényegében a kezdeteket, az eredeti teremtettséget ismétli meg —, az utóbbi teleologikus, célirányú. Az előbbi szent, mert az Egészre vonatkozik és mivel kozmogóniai jellegű, mindannyiunkat mélyen érint; az utóbbi profán, és mint minden eszköz, lényegében illékony, parciális. Ezért Eliade szerint a liturgikus dimenzió elvesztésével a munka a mai ember számára elviselhetetlenné vált: „A munka deszakralizációja égő sebet hagyott a modern társadalmak testén” — írja.

Mindenesetre az alkímisták régi álma, az Idő legyőzése épp a munka deszakralizációjával vált lehetségessé (az ember a XIX. századtól erőfelel „jobban és gyorsabban dolgozik a Természethél”), de a munka profanizálásával az Idő is profanizálódott, irreverzibilissé, visszafordíthatatlanná vált: a kezdetekhez való visszatérés egyre inkább lehetetlen. „Az ember nem szubsztituálódhatott az Idő helyére anélkül, hogy eközben ne azonosuljon vele. Az ember tehát kénytelen végrehajtani az Idő művét még akkor is, ha ezt nem akarja” — írja Eliade, majd hozzáteszi: „Mivel az Idő visszafordíthatatlansága és üressége a modern világ dogmájává vált, a temporalitás, amit az ember magáévá tett és amellyel kísérletezik, filozófiai szinten az egész létezés ürességében fejeződik ki.”

Prófétikus sorok ezek — mögöttük egy apokaliptikus történelemfilozófia lapul —, de mint a proféták, Eliade sem sokat törődik részletes kifejtésükkel és alátámasztásukkal. Ennek ellenére érdemes őket fontolóra venni.

AZ ÉLET SÖTÉT OLDALÁN

Susan Sontag: *A betegség mint metafora*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

Huizinga *A középkor alkonya* című könyvében így ír: „Nincs még egy korszak, amelyik annyit foglalkozott volna a halál gondolatával, mint a kései középkor.” Kétségtelen azonban, hogy a halál gondolata életünkben ma is valamilyen módon állandóan jelen van, bár a halálfélelem elterjedtsége, mivel kontinensünkön aránylag hosszú ideje béke honol, bízvást alaposan lecsökkent, és legfőbb forrása manapság a legtöbb esetben a gyógyíthatatlannak tűnő betegség, a rák. Erről és általában a betegségről szól Susan Sontag most megjelent olvasmányos tanulmánya, *A betegség mint metafora*.

A rövidke bevezetőben a szerző, aki többek között a fényképezésről is írt egy izgalmas tanulmányt, a könyv célját így határozza meg: „leírni, miféle, embert büntető, illetve bizalmas képzetek tapadnak hozzá” (mármint a betegséghez), meghatározni, miből is áll „a betegség átvitt értelmű és metaforikus alkalmazása”. Nyomban leszögezi, hogy véleménye szerint a betegség nem metafora és hogy nehéz előítéletek nélkül írni a témáról. Ugyanitt egyértelműen megfogalmazza végső célját is: „Könyvem a metaforák megvilágításának és felszámolásának eszközeül ajánlom.” Már a fentiekből kiderül, hogy Susan Sontag valamilyen hamis mítosz lerombolására törekszik, de hogy így milyen sikerrel járt mítoszromboló igyekezete, csak a tanulmány elolvasása után derül ki.

Hála a szerző világos és minden szempontból áttekinthető fogalmazásának, a tanulmány rendkívül olvasmányos, és szinte csábít a gyors olvasásra, de jó ellentállni a csalóka csábításnak, hiszen a felvetett gondolatok igencsak összetettek és mélyek. Ajánlatos a többszöri elmélyült olvasás, mert csak így mutatkozik meg teljességében a tanulmány igényessége, a szerző alapos informáltsága és fegyelmezett szintetizáló képessége.

A metafora díszével az emberiség eddig két betegséget halmozott el: a tuberkulózist és a rákot. E két betegség Sontag munkájának a „hősei”. Nyomban meg is adja rá a választ, hogy miért. Mindkét betegség gyógyíthatatlan (az utóbbi még ma is az), és ez a körülmény, a halálos betegség ismeretlen eredete, valamint az ebből fakadó rettegésérzet a metaforák forrása. A rákról megjegyzi: „A megoldás korántsem a baj eltűntetése a rákos beteg előtt, hanem a betegség fogalmának módosítása és mítikus jelentésétől való megfosztása.” Mert a hazudozás jelzi, „milyen nehéz feladattá vált szembenézni a halál tényével a fejlett ipari társadalomban”. Sontag merészen szembe szándékozik nézni a rákos megbetegedések körül kialakult mítosszal.

A tanulmány központjában a tuberkulózissal és a rákkal kapcsolatos metaforák ismertetése, azok eredetének vizsgálata, összehasonlításuk és

szembeállításuk áll. Azonnal le kell szögezni, hogy a szerző rendkívül gazdag, szorosán a választott témához kötődő adathalmazt gyűjtött össze. Érdekes, mondjuk, a kezdeti körleírás, amely különböző korokon át vezet az olvasót. A tünetek leírását legtöbbször orvostudományi művekből idézi, de gyakran támaszkodik szépirodalmi alkotásokra is. Bár igen röviden, de kitér különböző korok gyógymódjaira is. Megállapítja, hogy igen elterjedt az a nézet, miszerint „a haldokló tüdőbeteg megszépül és átszellemül, a rákos lelkét pedig porba alázza a félelem és a rettegés”. Idézzük még egy megállapítását: „A tüdő betegsége metaforikusan a lélek betegsége. A rák, mivel bárhol támadhat, a test betegsége.” Sontag a továbbiakban arra szeretne választ kapni, miért lett a tödőbaj „romantikus”, a rák pedig „undorító és megvetendő” betegség. A feleletet a rák pszichológiai vonatkozásairól szóló különböző, de népszerű elméletekben keresi. Véleményem szerint, helyesen.

A tuberkulózis kórokozója hosszú ideig ismeretlen volt, és ez elegendő ok volt arra, hogy számos metaforával ékesítsék fel. Minden kétséget kizáróan érdekes jelenség, hogy miután kóroktana és így részben gyógy módja is ismertté vált, a róla korábban kialakult metaforák még sokáig fennmaradtak. Így például a tanulmányban többször tanúnak idézett *Varázshegy* Susan Sontag szerint nem más, mint a „tbc mítoszának kései, öntudatos értelmezése”. Sontag számtalan példával szemlélteti a tüdőbajnak elsősorban a romantika korában született szóképeit. „A kifinomultság, a gyengédség és az érzékenység fokmérője volt” a romantika idejében. Arisztokratikus betegség volt, később aztán a felsőbbrendűség és előkelő származás jelképévé vált. Igen meggyőzően bizonyítja, hogyan alakította ki a korszellem a tbc-ről ismert képet. Ez a betegség az embert „érdekessé” varázsolta, a szomorúság és a tbc szinonimák lettek, a tüdőbeteg melankóliája a „művész betegsége”. És innen már csak egy lépés a megállapításig: „A tbc felmentette az embert a polgári kötelezettségek alól, és a művészetnek élhetett”, s erre a *Varázshegy* Hans Castorpja a példa. Sontag gazdag példatárához szeretnék néhányat hozzáadni, gondolatainak igazolása végett.

Már Heine így vélekedett: „A beteg ember mindig előkelőbb, mint az egészséges, mivel át van szellemülve.” Schnitzler *Sterben* (Meghalni) című elbeszélése 1894-ben jelent meg, és egy tüdőbajos utolsó hónapjait írja le. Egyébként a századforduló irodalma bővelkedett ilyen esetek ábrázolásában. Így például az angol Beatrice Harraden *Hajók, amelyek éjjel talákoznak* című, egy svájci tüdőszanatóriumban játszódó sejtelmes regénye annyira népszerű volt, hogy 1901-ben már nem kevesebb, mint húsz kiadást ért meg. S hogy Thomas Mann mennyire „megszállottja” volt a betegség metaforikus ábrázolásának, erről néhány hőse halálának oka tanúskodik: Hanno Buddenbrook tifusz áldozata, Leverkühnnel szifilisz végez, a kis Echót meningitis cerebro-spinalis ragadja el, Rosalie von Tümmeler a havi vérzés újbóli jelentkezését a fiatalkor visszatérésének mi-

nősti, holott alattomos méhrák pusztítja. Nem is csoda ezek után, hogy Erich Fromm Thomas Mann 80. születésnapja alkalmából írt tanulmányának címe *Symphonia pathologica*, amelynek első tétele *Tuberculosis pulmonum*. De hogy a téma a korabeli szakorvosokat sem hagyta hidegen, azt dr. Amrein főorvos 1919-ben megjelent írása bizonyítja, amelyben a tuberkulózis lélekre és jellemre gyakorolt hatásáról értekeznek. Többek között leír egy tüzesetet egy arosai szállodában. Innen menekült ki egy fekvőbeteg tüdővésztes nő. Jellemző, hogy menekülés közben mindössze két „fontos tárgyat” vett magához: a lázmérőt és a lázgörbéjét ábrázoló kórlapot!

Rendkívül érdekes azoknak az „elméleteknek” a kritikai bemutatása, amelyek jobb híján a „lelki fogékonysággal” igyekeznek magyarázatot adni a tüdőbajra és rákra. Ezek, a tudományosságot erősen hiányoló és igen önkényes elméletkovácsok a fenti két betegséget „az indulatok betegségének” tekintették régebben. A rákot a „kielégítetlen”, a tbc-t a „túláradó szenvedély” okozza. Sontag jó néhány író, lélekbúvárt és magát tudósnek tartó személyt idéz, akik azt hirdetik, hogy a rákot „az érzelmek tartós elfojtása okozza”. Egyes elméletek szerint a betegség általában nem más, mint valamilyen büntetés! Innen csak egy lépésre van a merész állítás: „A betegség kifejezi a beteg jellemét, a betegség az akaratból fakad.” A szerző nem fukarkodik ezeknek a képtelen elméleteknek felsorolásával, és, bár a polemizáló hang nem jellemző könyvére, mégis aránylag egyszerű eszközökkel — közbeiktatott jelzőkkel, rövidke észrevételekkel — utasítja el őket. Szerinte ezek a lélektani elméletek mindaddig divatosak lesznek, amíg egy nap fény nem derül a rák kórokozójára. Megállapítja, hogy a rák épp tisztázatlan oka és sokszor hatástalan kezelése miatt a legalkalmasabb „a társadalmilag vagy morálisan rossznak tartott jelenségek metaforikus ábrázolására”. A legnagyobb veszedelmet abban látja, hogy épp a fenti elméletek miatt a beteget teszik felelőssé azért, mert nem egészséges, és így „a rák nem csupán végzetes, hanem szégyenletes betegséggé is válik”. Korunkban a betegség „magánügygé” vált, és kiérdemelt büntetésként való feltüntetése mélyen embertelen.

Érdemes kitérni arra a Susan Sontag könyvében fel nem tárt mozzanatra, miszerint — egy, a közelmúltban végzett svájci felmérés alapján — minden negyedik rákbeteg, valószínűleg halálfélelmében, nem konvencionális, azaz tudományosan nem megalapozott „gyógymódokat” vesz igénybe, más szóval: valamilyen csodatevőhöz fordul. A csodás kimeneteleű gyógyulások aztán jó táptalajt adnak a további képzetek szaporodásához, vagy talán fordítva: a metaforák szülik az alternatív gyógyítási eljárásokat? Egyesek az általános immun védőrendszer serkentésében vélik a leghatásosabb gyógymódot felfedezni. S erre állítólag sokszor a BCG-oltás felel meg legjobban, az pedig nem más, mint a tuberkulózis elleni oltóanyag! Így találkozott a két rettegett betegség.

Figyelmet érdemel Susan Sontagnak a testi betegség és a társadalom

„betegégeinek” hasonlóságára vonatkozó gondolatsora. Kimondja, hogy a betegség metaforáját a társadalomkritika kielezésére is használják. Hiszen egyes elméletek szerint a társadalmi gondokat is úgy lehet elkerülni, mint a test leromlását: megelőzéssel. „Ha ma egy politikai eseményt vagy helyzetet betegséghez hasonlítunk, ezzel bűnösnek tartjuk, és bűnhődést rovunk rá. Különösen igaz ez a rák metaforikus használatára.” Ugyanakkor figyelmeztet is bennünket: „A rák metaforája különösen alkalmatlan arra, hogy a békeszerető ember céljait szolgálja.”

A könyv befejező részében a szerző így foglalja össze gondolatait: „Hiszen a rákról kialakított képünk és az erre épülő metaforák valójában kultúránk hiányosságainak, a halál gondolatához való felszínes viszonyunknak a kifejezései, azt fejezik ki, hogy félünk szembenézni az érzelmeinkkel, hogy felelőtlenül és hanyavetin kezeljük a »növekedés problémáit«, hogy, jóllehet okkal, félünk a történelem egyre brutálisabb megnyilvánulásától, valamint az, hogy képtelenek vagyunk megteremteni egy olyan ipari társadalmat, amely helyesen szabályozza a fogyasztást. Biztos vagyok benne, hogy a rák metaforája egyszer majd elavul, méghozzá előbb, mintsem hogy megoldódnának azok a problémák, amelyeket oly meggyőzően tükröz.” A befejezés tehát derűlátó, bár a derűlátás kissé általános, és némileg indokolatlan. Marad a kérdés: sikerült-e vajon Susan Sontagnak a mítoszrombolás? A választ adják meg az olvasók, akik rábízzák magukat a témába beavatott szerző ügyes kalauzolására és elolvassák könyvét.

VARGA István

NÉPMŰVÉSZETI TÁJMONOGRÁFIA

Dr. Kós Károly—Szentimrei Judit—Dr. Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981.

A felszabadulás után a Romániai Akadémia kutatótervébe vette a moldvai csángóság — e kevéssé ismert etnikai csoport — néprajzi vizsgálatát. Az 1949. évi néprajzi tájékoztató gyűjtést követte az 1953-as. A néprajzi csoport — Dr. Kós, Szentimrei Judit, Dr. Nagy mellett néhány textilszakértő, belépítész és rajztanár — kezdettől fogva arra törekedett, hogy a csángóság népművészetének egészét mérje fel. Törekvésük sikerét a monográfia igazolja.

Az olvasó a *Moldvai csángó népművészet*ben több évtizedes kutatómunka eredményét kapja kézbe, melynek már terjedelme is figyelemre méltó: 17 Szeret menti és 8 más, távolabbi csángó kutatóponton végzett munka összesen 700 lapnyi szöveges feljegyzése, mintegy 1000 perspektivikus, szerkezeti, részlet- és helyszínrajz, vázlat és akvarell s majdnem 600 fénykép.

Az első fejezet a csángó építkezésről ad részletes bemutatást. Dr. Kós a településformákka! kezdi tanulmányát, majd a telek, az udvar beosztását vizsgálja, de kitér az építkezés anyagára, az építkezésnél használatos szerszámokra, az épületszerkezetre és a ház beosztására is. Megállapítja, hogy a csángó ház beosztásának a székely házéval lényegében azonos belső fejlődése kb. száz éve szakadt meg. A csángóság lakásigényei kielégítéséül a saját hagyományát továbbfejlesztve a környező román parasztság és moldvai városiakok házainál látottak alkalmazásával kísérletezik, kialakítva a különféle rendeltetésű helyiségeket: a lépcsőház és terasz szerepét betöltő *tötést*, tornácot, az előszobául szolgáló *szint*, ereszt, a főzőhelyként használt *buketériát*, tüzelőt, a lakószobaként használt *kicsiházat* vagy *lakóházat*, a többnyire innen nyíló *kamarát*, hátsó kílért, végül pedig az ünnepélyes alkalmakra fenntartott s a háziszőttek, gúnyafélék raktárául szolgáló *tisztaházat*.

A *Lakásbelső*ről szintén Kós Károly ír kimerítő tanulmányt. Az építkezethez hasonlóan a csángóság lakásberendezése is nagy átalakuláson ment át az utóbbi emberöltők folyamán. A sokszázados múltú házi készítésű bútordarabok mellett a falusi mesterek által előállított újabb típusú bútorokkal egészül ki a csángó házak berendezése. A tüzelő, a kílér és a tisztaszoba bútorainak rendeltetése, a pad és láda, szék, asztal és ágy, a falibútorok és a háztartási eszközök (legfontosabb anyaguk a fa, vas és a cserép) részletes leírása alapján kísérhető végig a csángó lakásbelső felépítése.

Külön fejezetben foglalkoznak a fazekassággal, különös tekintettel a gorzafalvi fazekakra, melyek a helyi hagyomány szerint a Csíkból és Háromszékről jött fazekasoktól származnak. A fazekasok műhelyének, az anyag beszerzésének és elkészítésének, a korongolásnak, szárításnak és mázolásnak, égetésnek, díszítésnek a titkaiba vezet be bennünket a gyűjtő. Az így készült edények funkciójuk szerint: főzőedények, élelemtartó edények, lábosfélék, tálfélék, vizesedények, borosedények, fedők, gyermekjátékok mutatják a csángó fazekasság művészetének sokrétűségét.

A monográfia legterjedelmesebb fejezete Szentimrei Judit *Szőttesek, varrások-hímzések* című tanulmánya. A nyersanyagok (kender, selyem, gyapjú) feldolgozásának körülményeivel kezdi a bemutatást, részletesen kitérve az egyes munkálatok eszközeire is. A szőtteseknél főleg a szövés-módot mutatja be, majd a keletgyét, melyet a lány 14 éves korában kezdik készíteni. A viselőszőttek (vászonfélék, posztófélék, zsák-, és lepedőfélék), színes vászonszőttek (kendők, párnák, abroszok), jegykendők és fejkendők, ingek, ingvállak, gyapjúszőttek, tarisznyák készítésének titkába avat be bennünket Szentimrei Judit, gazdag képanyagot mellékelve. A varrások-hímzések a tanulmány szemre leglátványosabb része; színes fényképek örökítik meg a különféle csángó hímzések fajtáit. A színes szőttesekkel „felöltöztetett” tisztaház, a kendező-hímek, fejkendő-, párnafej-, katrinca-hímek szépségében gyönyörködhet az olvasó. Rövid

betekintést kapunk a moldvai csángó bőrhímezések (bőr ruhadarabok, öltés és díszítőelemek) művészetébe is.

Dr. Nagy Jenő az *Öltözet* című fejezetben megállapítja, hogy a moldvai csángó öltözet mai formájában is beszédes bizonyítéka annak az együttélésből eredő közös kultúrának, amely a délkelet-európai népeket évszázadokon át összekapcsolta. A moldvai csángóság az öltözködés terén nemcsak az öltözet anyagának házi előállítására és feldolgozására tekintetében, hanem szabása és díszítése szempontjából is a román, a Duna melléki bolgár és a dél-ukrán népi öltözetekhez hasonlít, de ilyen lehetett fő vonásaiban a XVII—XVIII. századi székely öltözet is, melynek legjellemzőbb vonásai a férfiakon a hosszú szárú szűk vászon- vagy gyapjúposztó nadrág, a kieresztett aljú hosszú ing széles övvel, kucsma, kalap, a bocskor és csizma, újabban a bakancs. A nőknél hímzett vászoning hozzávarrott ingaljjal, ezen csíkos fekete gyapjú lepelszoknya. Mindkét nemnél felsőruha a szabásában és díszítésében csaknem azonos gyapjas bőrből készített bunda és mellrevaló, valamint a háziszóttas posztóköpeny, újabban a kötött holmi. Dr. Nagy Jenő külön foglalkozik a női és a férfi öltözetrel. A haj és fejrevaló, az alsóruha, a felsőruha, bőrruhák, szoknyafélék, a lábbeli, a menyasszony és vőlegény öltözete rajzokon és fényképeken is szemlélhető. Végezetül a halott öltözetéről is ír a gyűjtő.

Az értékes monográfiát gazdag szakszójegyzék és szómutató zárja, mely a szövegben előforduló moldvai csángó kifejezéseket értelmezi. A tanulmányok elolvasása után egyet kell értenünk Dr. Kós Károly szakszerű megállapításával, mely szerint a csángóság népművészete nem a különböző eredetű elemek és hatások egyszerű összege, hanem mindezeknek az adott helyi körülményekhez, életmódhoz igazodó, értékrend szerint válogatott és csoportosított, önálló, szerves és sajátos egysége.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

RAGASZTOTT SÍKOK EGYMÁSON ÁTBUKDÁCSOLÓ KAVALKÁDJA

Anna Atanacković újvidéki tárlatáról

Anna Atanackovićnak, a Szabadkai Népszínház igen tehetséges jelmeztervezőjének újabb képzőművészeti kiruccanását tekinthettük meg nemrég a Vajdasági Iparművészek és Formatervezők Egyesületének újvidéki kiállítótermében.

„A fényképen és minden kezem ügyébe akadó nyomtatott anyagon művelt massacre egy csomó változatos formát ad, egy olyan halmazt, amelyhez azért fordulok, hogy újra és újra átérezzem a lehetetlennek, a lehetségeshez, a kellemesnek a kellemetlenhez való közelítésének csodáját” — olvashatjuk a kollázsok szerzőjének vallomását a kiállítás katalógusában.

Atanacković legutóbbi tárlatát szemlélve úgy tűnik, művészete spontánabb, elementárisabb erejű lett. Kollázsain, vagy ha jobban tetszik, presse art-darabjain pontosan érzi, érzékelteti, hogy ezek azok a tartalmak, amelyeket már nem fejezhetnek ki a hagyományos festői és szobrászi eszközök, ezáltal pedig alkotásai egy csapásra meggyőzővé válnak. Meggyőznek bennünket arról, hogy ezt a mondanivalót csak ezzel a technikával lehet megbízhatóan kifejezni, és ezáltal válik Atanacković művészete hitelessé és közvetlenné.

Presse art alkotásaiban a képzőművészet egyik legbensőségesebb problémáját véljük felfedezni, a kép viszonyát saját anyagához, vagyis azokhoz az anyagokhoz, amelyekből és amelyek segítségével létrejött.

„Mindenki azt hiszi, hogy ő is meg tudja csinálni” — írta Aragon Braque és Picasso ragasztott kompozícióiról. Nagyon jól tudta, hogy hiába adott mindenkinek ez a kifejezési lehetőség, amelyhez nem kell okvetlenül mintázni vagy festeni tudni, de még komolyabb rajztudást sem igényel, a sok felesleges, mindennapjainkat elárasztó kacat között azonban csak az talál műként is elfogadható kollázsához kelléket, aki *valamihez* éppen megfelelő anyagot keres. Anna Atanacković ezt megtalálta a mai ember gondolkodás- és érzésvilágát állandóan bombázó képeslapok, magazinok gyakran hazug, bárgyú tartalmakat sugalmazó reklámdarabjaiban. Ezeket, vagy még inkább ezek elrendezésével, a ragasztott síkok egymáson átbukdácsló sokaságával létre tud hozni olyan drámai csomópontokat, amelyek nélkülözhetetlenek a szemlélő figyelmének megragadásában. Az ötletszerűen (vagy inkább nagyon is előre megfontolt szándékkal) kitépdesett reklámdarabkák, a fogyasztói társadalom szimbólumai, Atanacković elrendezésében önmaguk ellentétébe csapnak át, az ombertől elidőgenedett, tökéletesnek igazán nem mondható élet jelképévé válnak.

Kollázsainak anyaga egyúttal témája is. Felragasztott papírjainak felülethatásai önmagukban is elég mozgalmasak. Ezekhez a nyugtalanságot kiváltó technikai fogásokhoz azonban Atanacković, soha nem tolatkodóan, párosítja a ragasztó vagy festék keltette hatást is, amely szintén képes szervesen beleépülni a reklámképekből összetépdesett kompozíciókba. Ezek a szándékosan láthatóvá tett foltok már képzőművészeti funkcióval is bírnak.

Atanacković kollázsai az egyénileg értelmezett és átalakított valóságot tükrözik. Számára azonban a valóság nem az elrejtett igazság (kétsé-

ges kimenetelű) feltárását, kihámozását jelenti, hanem alkotásain visszavetlik kisbetűs, hangsúlyozottan kisbetűs valósággá.

Kompozíciói egy igen érdekes paradoxont is magukba rejtenek. Ezek a ragasztott képek ugyanis annak ellenére, hogy a mindennapi vagy a mindennapinak vélt élet képeiből, kitépett darabkáiból tevődnek össze, közvetlen kapcsolatba tudják hozni a képzőművészetet az aktuális történelemmel, anélkül, hogy annak egyes jeleneteit ábrázolnák vagy illusztrálnák. Az árukkal tömött világ egészére utal, amelyben a dolgokat és embereket a kereskedelem, a reklám kapcsolja össze — ebben Atanacković tevékenysége igen laza asszociációval ugyan, de a Kurt Schwitters által kialakított saját világegyetemre, a „merzművészetre” emlékeztet. Puding, krém, müleves, konzerv, sajt, Nivea és Coca-Cola — ebből áll a világ?

Nem mondhatjuk, hogy ezek a papírdarabok csupán azért kerültek fel a képre, mert csakis belőlük állítható össze tökéletes kompozíció. Itt a mindennapi életre asszociáló nyomasztóan kisszerű kellékek képeit vagyunk kénytelenek viszontlátni, szépen kisimítva, kartonra ragasztva, gondosan eltéve az örökkévalóság számára, mint holmi dokumentumot, leltárt. Hogy mindennapi életünk kis zugainak, szerves tartozékainak ilyen derűs nyilvánosság elé tárása kedélyes, gunyoros, keserű vagy mindez egyszerre, annak eldöntése a nézőre vár.

Anna Atanacković e tárlatával bebizonyította, hogy hibátlanul ízléses, egyéni ikonográfiájával, mindenkifelett derűs művészetével képzőművészeti életünk kétségkívül érdekes, üde színfoltja.

NÁRAY Éva

MONOGRÁFIA ŠUTEJRŐL

Zvonko Marković: Šutej — crteži. Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb, 1981.

Miroslav Šutej hasonló szerepet tölt be nálunk mint Paul Klee a modern európai művészet történetében. Lazán kapcsolódik mindahhoz, ami általános és egy igen sokágú, mégis mélységesen egyéni utat jár. Aki írni próbál róla, csak komoly erőfeszítés árán tud kicsapni abból a szikár, mégis kényszerítő tautológiából, hogy Šutej művészete egyszerűen šuteji. Ha jól odafigyelünk, látnunk kell, hogy az op arthoz fűződő viszonya hajszálvékony, a kinetizmus alapeszméiből valami egészen újat csinált, az újfigurációban nagyon sajátos, a transzavantgarde-nak pedig csak a hangulatával és nem erősen vitatható lényegével kacérkodik. Talán egyetlen közkeletű általánosság érvényes rá, az, hogy művészete — mint a legnagyobbaké — nem szabály, hanem kivétel.

Képeit nézve nagy a csábítás, hogy tovább fokozzuk az elmondot-

takat, de remélem már ennyi is elég ahhoz, hogy kiderüljön: Zvonko Marković, zágrábi művészettörténésznek nagyon nehéz feladata volt, amikor vállalta a Šutej-monográfiája megírását. A zágrábi Nemzeti és egyetemi könyvtár kiadásában megjelent luxusmonográfia Šutej rajzait prezentálja, még hozzá minden dicséretet megérdemlő szakértelemmel. Marković esszéisztikus bevezetőszövege mindenekelőtt azért érdemel megkülönböztetett figyelmet, mert bámulatos biztonsággal kerülte ki a Šutej művészetét vallató írások jellegzetes hibáját: nem dőlt be a képek gyakori felszíni anegdotizálásának, hanem egy mélyebb, lényegibb réteget fejtett fel. Mire gondolok? Művészuink lapjaira gyakran jellemző egy viccelődő, mesélő anegdotizáló jelleg, ami erős csábítás a művészeti író számára, hogy maga is a literáris szintet járja körül és szélesítse ki a maga eszközeivel. Zvonko Marković nem enged az ilyen csábításnak, mert szemmel láthatóan tisztában van vele, hogy ez Šutej világának csupán a felszíne és nem a lényege. Ezért afféle fenomenológiai zárójelbe teszi ezt a szintet és kizárólag a belső, tisztán vizuális problémákkal foglalkozik.

Az írás vezérfonalát egy meghökkentő észrevétel képezi. Marković szerint Šutej — akit született rajzolónak szokás tekinteni — grafikai lapjai is mindenekelőtt szobrászati problémák megoldásán dolgozik. Ez a váratlan kiindulópont egy eredeti és igen termékeny tiszta vizuális értelmezést eredményezett, melynek alapkategóriái valóban főleg szobrászati természetűek: test és tér, kemény és lágy, optikus és haptikus stb. Az egyes művek és alkotói korszakok példásan pontos és szép leírása azonban ritkán emelkedik általánosabb, filozofikusabb szintre. E ritka pillanatok közé tartozik, amikor Marković az egyes művek boncolgatását azzal foglalja össze, hogy Šutej képei nyitott, befejezetlen struktúrák — abban az értelemben, ahogy azt Umberto Eco meghatározta —, de ahelyett, hogy ennek szélesebb vonatkozásait taglalná, megintcsak az egyes művekkel kívánja szembevetni az olvasót. Nem győzi például dicsérni Šutej alkotásait, melyeken az az immár közhelyszerű avantgardista alapelv valósul meg, hogy a néző nem passzív szemlélője, hanem társalkotója a műnek. Šutej úgynevezett mobil-rajzairól van szó, melyek rögzített és elmozdítható struktúrák ügyesen kiagyalt kombinációi, s a néző — ha épp kedve szottyan — utólag alakíthat rajtuk. Nem kész művet kap, hanem nyitott problémát — feladatot. De ezzel nemcsak a néző kap feladatot, hanem a művészettörténész is, hiszen az lenne a feladata, hogy valamilyen módon föltérképezze e művészeti alapelv esztétikai, filozófiai vagy mondjuk szociális vonatkozásait. Erre azonban Marković sem vállalkozik. Mulasztásáért a kötet forósa, Mirko Lovrić kárpótol bennünket: természetes környezetbe helyezte a szóban forgó mobil-rajzokat és megejtően szép fölvételeket készített róluk.

Marković még Šutej erotikus sorozatát is kedélytelen szakszerűséggel elemzi. Kitér a szerző ún. anti-öltözékeire is. Itt az orosz konstruktivistákhoz szalad elméleti támaszáért, noha időben is, térben is található

volna közelebbi párhuzamot. Például az olasz anti-design-ben. Azokban a készakarva haszontalanra tervezett tárgyakban, melyek ugyanolyan elegánsan csúsznak ki az „Ipar Istennőjének állkapcsai” közül — ahogy Baudelaire mondaná — mint Šutej emberi testre aggatott, antiruhának nevezett autonóm művei.

Végezetül el kell mondanunk, hogy a monográfia még a nyomdában volt, amikor Šutej munkásságában egy egészen új és váratlan periódus kezdődött. Bizonyítéka ez annak, hogy őt — szerencsére — egy luxus-monográfia nem tudja beskatulyázni.

SEBŐK Zoltán

KRÓNIKA

SZTRUGA '83. Augusztus utolsó hétvégére az Ohridi-tó partján levő Sztruga ísmét a költészet városa lett. Immár huszonkettedszer került itt sor az ismert nemzetközi költészeti rendezvényre — a Sztrugai Estékre, amelyen mintegy 150 hazai és külföldi író vett részt. A központi rendezvényen a közönség Szaccsidánand Híránand Vátszjáján — Agjéja hindi költőt köszönthette. Ő ugyanis az idei rendezvény aranykoszorús költője. A rendezvényen ott volt Nikita Stanescu román költő, a múlt évi rendezvény kitüntetettje, valamint számos ország képviselőin kívül Venezuela és Csehszlovákia íróküldöttsége. Ugyanis a Hidak elnevezésű rendezvénysorozat, a nemzeti irodalmak közül, ezúttal ennek a két országnak a költészetét mutatta be. Erre az alkalomra mindkét ország költészetéből macedón nyelvű antológia is megjelent. Viszonzásul Caracasban is készült egy a macedón költészetet bemutató antológia. A hazaiak közül ezúttal Bosznia Hercegovina költői mutatkoztak be.

MEGALAKULT AZ ESZPERANTÓ ÍRÓK VILÁGSZÖVETSÉGE. Ezzel a címmel tudósít a Magyar Szó az Eszperantó Világszövetség nemrég Budapesten megtartott kongresszusáról, amelyre többek között — a legutóbbi antwerpeni értekezlet határozatainak szellemében — megalakították az eszperantó írók világszövetségét. Első elnöke a szabadkai Székely Tibor, akinek világjáró körutairól szóló útirajzai többek között eszperantó is megjelennek. A cikk arról is tudósít, hogy a világszövetség szervezésében 1986-ra irodalmi fesztivált rendeznek. Színhelye a tervek szerint Újvidéken lesz.

BARANYI MARKOV ZLATA AJÁNDÉKA ZRENJANINNAK. Baranyi Markov Zlata újvidéki szobrász és keramikus, a vajdasági és jugoszláv kerámiaművészet egyik alapítója úgy döntött, hogy munkáját, több keramoplasztikát (kerámialapot); szobrot és festményt a zrenjanini Nemzeti Múzeumnak ajándékozza. A hetvenhét éves keramikus és Zrenjanin közönségi képviselő-testülete illetékese már alá is írta az ajándékozási szerződést, amely értelmében az ajándékozott kerámialapok, valamint bronz- és kőszobrok és festmények ezentúl társadalmi tulajdont képeznek, gondviseléséről, és állandó kiállítóhely biztosításáról pedig a múzeum gondoskodik. A múzeum az ajándékba kapott művészi alkotásokat szeptember 6-án nyílt kiállításán mutatta be a közönségnek. Ez már a második jelentős gyűjtemény, amelyet ennek a múzeumnak ajándékoztak. 1977-től itt őrzik Wanyek Tivadar alkotásait is.

MOJAK ARANKA KIÁLLÍTÁSA BELGRÁDBAN. A szakmaalapító Baranyi Markov Zlata egyik tanítványa Mojak Aranka újvidéki keramikusnak szeptember végén nagyszabású retrospektív kiállítása nyílt a belgrádi Iparművészeti Múzeumban. Negyedszázados sikeres keramikusi munkásságát követi végig a kiállítás, több mint nyolcvan alkotással. A kiállítás anyagát szeptember végén az újvidéki közönség is láthatja, majd pedig Szabadkán a Képzőművészeti Találkozó keretében is bemutatják.

KRLEŽA VITAIRATAI NYOMDÁBAN. A szarajevói Oslobođenje és a zágrábi Mladost kiadó nyomdába adta Miroslav Krleža vitairatait

és ezek még az év folyamán megjelennek. Az összegyűjtött művek sorozatában eddig megjelent 35 kötet most újabb ötettel gyarapszik. Ezek érdekes vitairatot tartalmaznak majd, felölelve időben 1915-től egészen az író haláláig. A halála után is nagy port felvert Dialektikus antibarbaruson kívül, az öt könyv tartalmazni fogja a Leszámolásom velük c. kötet anyagát, továbbá Az irodalmi kocsmánkból, Háborús témák — jelentések és a Szenkesztői asztalról c. ciklusának anyagát. Krleža izgalmas vitairatainak kötetei valószínűleg a belgrádi könyvvásárra látnak napvilágot. A kiadók ekkorra jelentetik meg Krleža Zászlók c. kötetének újabb, harmadik kiadását is.

LIPOVLJANI TALÁLKOZÓ. — A jugoszláviai magyar irodalomról tartottak kerekasztal-értekezletet az idei Lipovljani Találkozó keretében augusztus 27-én és 28-án. A Novska melletti faluban kilencedik esztendeje megrendezésre került művelődési és sportrendezvény-sorozat keretében tartott tanácskozást, amelyen a vajdasági, horvátországi és szlovéniai magyar irodalom képviselői mellett a köztársaságok és tartományok hivatalos küldöttségei is részt vettek, Ema Derossi-Bjelajac, ismert horvát közéleti munkás, a találkozó elnöke nyitotta meg, vezetője pedig Dejan Rebić, a HKSZ központi bizottságának tagja volt. A rendezvény védnöke a DNSZSZ-ének vajdasági választmányára, a beszélgetés szervezője pedig a Vajdasági Íróegyesület volt. A vajdasági magyar irodalomról Utasi Csaba olvasott fel körülmekintő és alapos, irodalmunk vonulatait számbavevő tájékoztató jellegű bevezetőt. Ezt követően Fehér Ferencnek a költésről, a költészetéről s a műfordításról írt vallomás erejű esszéjét hallgatták meg a jelenlevők, majd Gobby Fehér Gyula prózáinkról, Gerold László pedig drámai irodalmunkról és színjátszásunkról tartott ismertetőt. A horvátországi magyar irodalom eredményeiről és problémáiról. F. Blažek és Szloboda János, a Horvátországi Magyarok Szövetségének elnö-

ke, a szlovéniai magyar nyelvű irodalomról pedig Bأتي Zsuzsa költő beszélt. A találkozó témájának megfelelően, a helyi iskola előcsarnokában rendezték meg a jugoszláviai magyar kiadványok kiállítását, amelyet Ivan Kováč, a tartományi közművelődési közösség elnöke nyitott meg. A művelődési programot, amelyben tíznél több, főleg nemzetiségi együttes lépett fel, a zrenjanini Petőfi Sándor Művelődési Egyesület táncosai nyitották meg.

A ZÁGRÁBI ÉRSEKSÉG KINCSEI. — A zágrábi óvárosi Jezsuita téren, a múzeummal átalakított volt jezsuita kolostorban márciustól szeptemberig tartott a zágrábi székesegyház kincseinek kiállítása. Ezt az érsekséget I. (Szent) László király alapította a XI. században. A székesegyház mai alakját a múlt század végén, egy földrengés után kapta. Egy ezredéve gyűlnek itt a kincsek, s a kiállítás a gyűjtemény legszebb — sok esetben egyedülálló és felbecsülhetetlen értékű — darabjait tárja a néző elé.

A rendezők a volt kolostor négy szintjét vették igénybe (alagsor, földszint, két emelet). Az alagsorban helyezték el a fémtárgyakat, a nemesfém-ből készült és drágakövekkel díszített kegyesreket, melyek a XI-tól a XIX. századig készültek hazai és külföldi műhelyekben. A földszinten látható a székesegyház képzőművészeti kincse: festmények, szobrok, melyek közül nagy számmal kitűnnek a Szent Istvánt, Szent Lászlót és Szent Imrét ábrázolókat. Az emeleten a székesegyház rendkívül gazdag textil-, fém- és kéziratgyűjteményének és könyvtárának számos darabja látható. Itt van I. László király koronázási palástja, Gyulay püspök igazgyöngyökkel és drágakövekkel pazarul ékesített süvege. Külön értéke a gyűjteménynek az egyetlen Európában található, selyemből készült, hímzett szarkofág, melyet Isten sírjának neveznek.

A könyvek között rengeteg a nitkaság, a kódex (egy Mátyás király budai műhelyében készült); miseköny-

vek, evangéliumok sorakoznak a tárlokban. Megannyi páratlan kincs., Kiállítások a zágrábi érsekség irattárának legértékesebb darabjait, a székesegyház egyházi zenei gyűjteményét (énekkönyvek, kották stb.) is. Egy teremben megtekinthetők azok a rajzok, tervek, melyek a székesegyházról 1880 után készültek; a földrengésben ugyanis nagy károkat szenvedett a templom, s helyreállításakor valójában teljesen újjáépítették.

A kiállítás egy ezeréves hagyomány fölött tart szemlét, s arról tesz tanúságot, hogy az emberi képzelet és alkotóerő, a szépség iránti végtelen vonzódás még az egyházi kánon szorításában is maradandó értékeket hagyott hátra.

Nem csekély helyet kapott a kiállításon a horvát—magyar történelmi, kulturális és egyházi kapcsolatok szemléltetése.

Külön meg kell emlékeznünk arról, hogy az egykori kolostort, melyben a kiállítást elhelyezték — s méltóbb helyet nem is találhattak volna —, hozzáértéssel, ízléssel alakították át és korszerűsítették, megőrizve és hangsúlyozva — főleg az alagsorban — az épület régi részeit, úgyhogy a modern és a régiség teljes összhangban van. Most már talán nem is az lesz a probléma Zágrábban, hogy hol rendezzenek reprezentatív kiállításokat, hanem hogy olyan koncepciót alakítsanak ki, olyan anyagot, olyan kiállítási tárgyakat találjanak, amelyek megfelelnek a volt jezsuita kolostor enteriőrjének és hangulatának.

T. L.

NEMZETKÖZI MŰFORDÍTÓ TALÁLKOZÓ TETOVÓN. A macedóniai Tetovo város művelődési otthonában a múlt hét végén, hazai és

külföldi műfordítók, a Macedón Szocialista Köztársaság és Tetovo város közéleti és művelődési dolgozóinak jelenlétében, megtartották a 12. nemzetközi műfordító találkozót. 30 országból több mint száz fordító sereglött össze a találkozón, amelyet az idén Kiril Pejcsinovic Tetovac, az első macedón fordító emlékére rendeztek meg, aki ezen a vidéken élt és működött.

A legújabb fordításos kiadványok kiállításának megnyitása után *Esztétikum és etika a műfordításban* címmel tanácskozás kezdődött, amelyen számos hazai és külföldi szakember terjesztett be beszámolót. Tartományunk képviselőjében Sava Babić olvasott fel figyelemre méltó értekezést. A Művelődési Otthonban, ezt követően, megrendezték a fordításos irodalom nemzetközi mitingjét, s kiosztották a hagyományos díjakat.

A fordítói életműért járó Kiril Pejcsinovic-díjat, a vendéglátó város díját, a szkopjei *Milka Ancseva*, a világirodalmi mű macedón fordításáért járó Grigor Prlicsev díjat pedig az ugyancsak szkopjei *Alekszandar Mitevszki* kapta.

A Macedón Íróegyesület és Műfordító Szövetség *Bogdan Drozdovszki* lengyel író jutalmazta meg Blazse Koneszki verseinek lengyel tolmácsolásáért.

Az Arany Toll díj idei nyertesei a budapesti Simó Ágnes — Tasko Georgijevszki két regényének magyar nyelvű fordításáért, az indiai Sjoragy Szing Gjen makedón mesegyűjtemény a szovjetunióbeli Tatjana Popov — Goran Sztefanovszki egy drámájának, valamint a szkopjei Tamara és Tome Arszovszki — Alekszej Tolsztoj *Nagy Péter cár* című regényének fordításáért.

B. J.

HAGYOMÁNY

Silling István: Archaikus népi imáinkról 1077

KRITIKAI SZEMLE

In memoriam Lazar Trifunović (Bela Duranci és Sebők Zoltán írásai) 1085

Lazar Trifunović: A kép eltárgyasulása 1088

K ö n y v e k

Varga Zoltán: Több mint felszínes szórakozás (Kopeczky László: *Használati utasítás a kockacukorhoz*) 1091

Gerold László: Kincskeresés burleszkre fogva (Krekovics Ferenc: *Aranyfényű napok*) 1094

Herceg János: Egy jellegzetes emlékező prózáról (Miroslav Josić-Višnjić: *TBC*) 1095

Sebők Zoltán: Az alkímia gyökerei és értelme (Mircea Eliade: *Kováči i alkemičari*) 1097

Varga István: Az élet sötét oldalán (Susan Sontag: *A betegség mint metafora*) 1100

Sárvári V. Zsuzsa: Népművészeti tájmonográfia (Kós—Szentimrei—Nagy: *Moldvai csángó népművészet*) 1103

K é p z ő m ű v é s z e t

Náray Éva: Ragasztott síkok egymáson átbukdácsoló kavalkádja 1105

Sebők Zoltán: Monográfia Šutejéről 1107

KRÓNIKA

Bordás Győző: Sztruga '83; Lipovljani Találkozó; Krleža vitairatai nyomában; Megalakult az eszperantó írók világszövetsége; Baranji Markov Zlata ajándéka Zrenjaninnak; Mojak Aranka kiállítása Belgrádban

Tomán László: A zágrábi érsekség kincsei

Borbély János: Nemzetközi műfordító találkozó Tetovón 1110

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1983. szeptember. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišića utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.